T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

SÜT DAMLASI KURUMU

EMRAH ÇAĞSEL DURMUŞ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İSTANBUL 2022

T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

SÜT DAMLASI KURUMU

EMRAH ÇAĞSEL DURMUŞ

DANIŞMAN
PROF. DR. TÜLAY ALİM BARAN

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İSTANBUL 2022

İNTİHAL SAYFASI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışımda alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

.... / .... / ……

EMRAH ÇAĞSEL DURMUŞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
KISALTMA LİSTESİ II
TABLOLAR III
ÖNSÖZ IV
ÖZET V
ABSTRACT VI
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
SÜT DAMLASININ KURULMASI VE YAYGINLAŞMASI 12
1.1. FRANSA'DA SÜT DAMLASI KURUMUNUN ORTAYA ÇIKIŞI 12
1.2. SÜT DAMLASININ YAYGINLAŞMASI VE ULUSLARARASI KONGRELER 15

İKİNCİ BÖLÜM
SÜT DAMLASININ TÜRKİYE'YE GELİŞİ 22
2.1. SAVAŞ YILLARINDA TÜRKİYE'DE ÇOCUK OLMAK VE ÇOCUK KORUMA ÇALIŞMALARI 22
2.1. TÜRKİYE'DE SÜT DAMLASININ KURULUŞU, FAALİYETLERİ VE DEVREDİLMESİ 42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE SÜT DAMLASININ GELİŞİMİ 51
3. 1. GENÇ CUMHURİYETİN EN BÜYÜK SORUNU ÇOCUK ÖLÜMLERİ 51
3.2. SÜT DAMLALARININ FAALİYETLERİ 60
3.2.1. İSTANBUL'DAKİ SÜT DAMLALARI 60
3.2.2. DİĞER ŞEHİRLERDEKİ SÜT DAMLALARI 78

SONUÇ 85
KAYNAKÇA 88
EKLER 101
ÖZGEÇMİŞ 126

KISALTMA LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.y. : Adı geçen yer

BOA : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviren

D: : Devre

ed. : Editör

et al. : ve diğerleri (et alii - et aliae)

İ: : İnikad

MM ZC : Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

No. : Numara

S. : Sayı

TBMM ZC. : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

vd. : ve diğerleri

Vol. : Cilt (Volume)

yay. haz. : Yayına Hazırlayan

TABLOLAR

Tablo 1: 1918-1920 Yılları Arasında İstanbul Vilayetindeki 1-5 Yaş Arası Çocuk Ölümleri

Tablo 2: Süt Damlasının 1924 yılı Ağustos Ayından 1925 Yılı Mayıs Ayı Sonuna Kadar Olan Aylık Faaliyet İstatistiği

Tablo 3: 1922-1924 Yılları Arasında İstanbul Şehremaneti Hududu Dahilinde Bir Yaşına Kadar Olan Vefeyâtın O Unsurun Genel Vefeyâtına Yüzdelik Oranı

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Türkiye'de savaş yıllarında kurulmuş olan Süt Damlası adlı kurumu tarihsel olarak konu edinmektedir. Literatürde, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Süt Damlalarıyla ilgili bir araştırma olmadığı için hakkında çok az bilgiye sahip olunan bu kuruluşların aydınlatılmasını ve literatürdeki boşluğu doldurmasını hedeflemekteyiz. Ayrıca bir kurum, bulunduğu ülkenin tarihinden bağımsız değerlendirilemeyeceği için tez çalışması çerçevesinde, Birinci Dünya Savaşı, Türk Kurtuluş Savaşı ve sonrasında ülkenin ve çocukların durumuna geniş bir yer ayrılmıştır. Amacımız, bebek beslenmesinin, bebek ve çocuk ölümlerinin 19. yüzyıl Avrupa'sında, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ne durumda olduğunu açıklığa kavuşturmaya çalışmak, bu sayede Türkiye'de toplumun ve ülkenin gelişim sürecinde Süt Damlasına vurgu yapmaktır.

Araştırma konusunun belirlenmesinden son halini almasına kadar çalışmanın her aşamasında titizlikle ilgilenerek desteğini benden hiç esirgemeyen, bana bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren, eğitimim sürecinde birlikte çalışmaktan onur duyduğum, danışmanım Sayın Prof. Dr. Tülay Alim Baran'a,

Yüksek lisans eğitimi sürecinde, vermiş oldukları derslere katılma onuruna eriştiğim ve her anlamda çok değerli bilgiler edindiğim Sayın Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Sayın Prof. Dr. Bülent Bakar ve Sayın Doç. Dr. Mehmet Taştemir'e,

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti hakkında bildiklerini benimle paylaşan ve fikir veren Sayın Prof. Dr. Makbule Sarıkaya'ya,

Tez yazım sürecinde özveriyle ilgilenerek bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan Sayın Frank Vanlangenhove ile Sayın Rudolf Nottensteiner'a,

Hayatım boyunca mutlu ve zorlu her anımda yanımda olarak sevgileriyle beni ayakta tutan, her daim beni cesaretlendirerek güç veren sevgili annem Sevinç Durmuş ve kardeşim Sinem Durmuş'a,

Yüksek lisans eğitimi sürecinde, kayıt, ders ve tez aşamalarında beraber başlayıp dostluk kurduğumuz, iyi ve kötü günlerimizi paylaştığımız, moral ve motivasyon desteklerini esirgemeyen başta Mevlüt Can Sarı olmak üzere tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Bu çalışmayı Sevinç Durmuş, Sinem Durmuş ve hayatını kaybeden tüm çocuklara ithaf ediyorum.

ÖZET

19. yüzyıl, bilimsel birçok keşfin gerçekleştiği, endüstrinin geliştiği, annelerin emzirmeye yönelik tutum ve davranışlarının farklılaşmasıyla bebek beslenmesinin değiştiği bir dönemdir. Ayrıca modern devletler, nüfusu kendi başına değer yaratan ve sağlık politikalarıyla korunması gereken bir unsur olarak görmeye başlamışlardır. Bu yüzyılda Avrupa tıbbı, en büyük sosyal sorunlarından biri olan bebek ölümlerini açıklığa kavuşturmak için istatistiksel kanıtları kullandı. İstatistikçiler, ölümlerin büyük bir yüzdesinin düşük sosyo-ekonomik sınıfta yer alan ailelerin bebeklerinde görüldüğünü vurguladılar. Bu bebekler birtakım rahatsızlıklar sebebiyle yaşamlarını yitirmekteydi. En yaygın görülen rahatsızlık gastro-intestinal hastalıklardı, ardından solunum sistemi ve sinir sistemi hastalıkları gelmekteydi. Tüm bulgular, bebek beslenmesi ve kullanılan sütle ilgili sorunlara işaret ediyordu. Bebek ölümlerini azaltma isteği doğrultusunda 1894 yılında Fransa'da Dr. Léon Dufour tarafından Goutte de Lait (Süt Damlası) kuruldu. Kurum, annelere modern bebek bakımı eğitimi vermenin yanı sıra anne sütüne erişimi olmayan bebeklerin de sağlıklı süte erişimini sağladı. Türkiye'de ilk kez 1922 yılında Fransız Kızılhaçı Kadınlar Cemiyeti tarafından Süt Damlası kuruldu. Lozan Antlaşması sonrasında tüm malzemeleriyle Türklere hibe edilen damla, Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti'ne bağlı bir teşkilat olarak çalışmalarına devam etti. Modern Türkiye'nin yüksek seyreden bebek ölümlerini engellemek amacıyla çıktığı yolda önem kazanan Süt Damlası, ülkenin birçok şehrine yayıldı. Bu tez çalışması, bebek sağlığını korumak ve bebek ölümlerini azaltmak amacıyla kurulan Süt Damlasının ortaya çıkma sürecini, Türkiye'ye gelişini ve faaliyetlerini tarihsel bir yaklaşımla ele almayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Anne Sütü, Bebek Beslenmesi, Bebek Ölümleri, Süt Damlası, Himâye-i Etfâl Cemiyeti.

ABSTRACT

The 19th century is a period in which many scientific discoveries took place, the industry developed, and infant nutrition changed with the differentiation of mothers' attitudes and behaviors towards breastfeeding. In addition, modern states have begun to accept the population as an element that creates value on its own and needs to be protected with health policies. In that century, European medicine used statistical evidence to clarify one of its greatest social problems, infant mortality. Statisticians emphasized that a large percentage of deaths occurred in infant of low socio-economic class families. These infants were losing their lives due to a number of diseases. The most common illness were gastro-intestinal diseases, followed by respiratory system and nervous system diseases. All findings pointed to problems with infant feeding and milk used. In line with the desire to reduce infant mortality, "Goutte de Lait" ("Drop of Milk") was founded by Dr. Léon Dufour in France in 1894. In addition to providing mothers with modern training of infant care, the institution also provided access to healthy milk for infants who did not have access to breast milk. In Turkey, Drop of Milk was founded for the first time in 1922 by the French Ladies Association – French Red Cross. Drop of Milk, which was donated to the Turks with all its materials after the Treaty of Lausanne, continued its activities as an organization affiliated to The Turkish Association for Protection of Children. Drop of Milk, which gained importance in the way modern Turkey set out to prevent high infant mortality, spread to many cities of the country. This thesis aims to address with the emergence of the Drop of Milk, which was established to protect infant health and reduce infant mortality, its arrival in Turkey and its activities with a historical approach.

Keywords: Breast-milk, Infant Nutrition, Infant Mortality, Drop of Milk, The Turkish Association for Protection of Children.

GİRİŞ

"...Anneler çocuklarını beslemeye tenezzül ederlerse, ahlakta kendiliğinden reform olacak, tüm yüreklerde doğal duygular yeniden canlanacak, devlet yeniden nüfuslanacak; bu ilk adım her şeyi bir araya getirecek..."

Jean-Jacques Rousseau [1]

Çocuk sağlığını korumak ve bebek ölümlerini azaltmak amacıyla, 1894 yılında Fransa'nın Fécamp kantonunda Dr. Léon Dufour tarafından Goutte de Lait (Süt Damlası) kurulmuştur. Kurumun başlıca faaliyetleri; anneleri emzirmeye teşvik etmek, modern bebek bakımını öğretmek, çeşitli nedenlerle anne sütü ile beslenemeyen bebeklere modifiye ve pastörize edilmiş süt sağlamaktır. Kurumun ortaya çıkmasını sağlayan gelişmeleri açıklamadan önce anne sütü ile inek sütü arasındaki farklardan bahsetmeyi uygun bulmaktayız. Günümüzde anne sütünün içerdiği yağ, karbonhidrat, protein, vitamin, immünoglobulinler ve mineraller açısından bebekler için hayati önem arz ettiği bilinmektedir. Yaşamın erken evrelerinde anne sütü ile beslenme hem bebeklik döneminde hem de ilerleyen yaşlarda ortaya çıkabilecek bazı hastalıklardan korunmada önemli bir role sahiptir. Anne sütünün içeriğindeki biyoaktif bileşikler, gastro-intestinal ve solunum yolu enfeksiyonlarının ve aneminin önlenmesinde rol oynamaktadır. Ayrıca bağışıklık fonksiyonunu güçlendirdiği ve beyin gelişimine katkı sağladığı bilinmektedir. Ancak bu etkiler, anne sütünün içeriğindeki bileşiklerin ideal oranı sayesinde mümkündür.[2] Süt; su, yağ, karbonhidrat, protein, vitamin ve minerallerden oluşmakla birlikte bu bileşenlerin oranları canlıdan canlıya farklılık göstermektedir. Olgun anne sütü ortalama olarak %87,1 su, %1,3 protein, %4,1 yağ ve %7,2 karbonhidrat içermektedir; inek sütünde ise %87,8 su, %3,2 protein, %3,9 yağ ve %4,8 karbonhidrat bulunmaktadır. Hem anne hem de inek sütünde geriye kalan %0,3'lük kısmını ise değişen oranlarda vitamin, mineral, sindirim enzimleri, hormonlar ve bağışıklık hücreleri oluşturmaktadır. Anne sütü hem makro besin (protein, yağ, karbonhidrat) hem de mikro besinler (vitamin ve mineraller) açısından inek sütünden önemli derecede farklıdır. İnek sütü, anne sütüne kıyasla hem daha fazla miktarda protein içermekte hem de proteinlerin içeriği

[1] Jean-Jacques Rousseau, *Émile ou de l'éducation*, tome premier, Paris 1762, s.17.

[2] Esmat Aly et al. "Bioactive Components of Human Milk: Similarities and Differences between Human Milk and Infant Formula", *Selected Topics in Breastfeeding*, ed. R. Mauricio Barría, 2018, s.11-21; Harold H. Williams, "Differences Between Cow's and Human Milk", *JAMA*, Vol.175, No.2,1961, s.105.

açısından farklılık göstermektedir. İnek sütündeki whey protein miktarı anne sütüne kıyasla düşüktür, kazein miktarı ise anne sütüne kıyasla oldukça yüksektir. Kazein miktarının yüksekliği ise bebeklerde bağırsak tıkanıklığına neden olabilmektedir. Anne sütünde temel whey proteinleri olarak alfa-laktalbumin, laktoferrin ve IgA bulunmaktadır.[3] İnek sütünün ise whey proteinlerinin büyük kısmını beta-laktoglobulinler oluşturmaktadır. Beta-laktoglobulinler, anne sütünde bulunmadığı için bazı bebeklerde alerjenik reaksiyona neden olduğu bildirilmiştir.[4] Anne sütünde bulunan diğer bir protein, demir bağlayan protein olan laktoferrindir. Yüksek oranda demir bağlama kapasitesi sayesinde demire ihtiyaç duyan patojenlerin demire ulaşmasını engeller. Ayrıca laktoferrinin bakterisidal olduğu ve Vibrio kolera ve Streptococcus mutans gibi patojenleri öldürebildiği de tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, dirençli gram-negatif bakterilerin öldürülmesinde de görev aldığı belirtilmektedir.[5] Laktoferrin, anne sütünde inek sütüne kıyasla çok daha yüksek miktarlarda bulunmakla birlikte gastro-intestinal ve solunum yolları hastalıklarını azaltmada ve yenidoğanı anemiden korumada önemli bir rol oynamaktadır.[6] Yağ oranları bakımından anne sütü ve inek sütü birbirine yakın olsalar da yağ içerikleri bakımından farklılık göstermektedir. Özellikle esansiyel yağ asitleri (linoleik, linolenik ve araşidonik asit) vücutta sentezlenemeyen besin ile alınması zorunlu olan yağ asitleridir. Anne sütündeki esansiyel yağ asitleri inek sütündekilerden üç buçuk kat fazla ve üç farklı esansiyel yağ asidini de içermekteyken inek sütünde linolenik asit bulunmamaktadır.[7] Esansiyel yağ asitlerinin ve türevlerinin büyüme, inflamatuvar yanıt, immün fonksiyon, görme ve beyin gelişimin düzenlenmesi ve yeni doğanlarda motor gelişimi için oldukça önemlidir. Hem anne sütünde hem de inek sütünde baskın olarak bulunan karbonhidrat laktozdur. Anne sütü, inek sütüne kıyasla daha fazla miktarda laktoz içermektedir.[8] Ayrıca, anne sütünde laktoz dışında bulunan karbonhidratlar bağırsak florasında Lactobacillus bifidus'un (bifido bakterisi) büyümesini uyarır ve diğer bakterilerin büyümesini sınırlandırır. Böylelikle potansiyel patojenlere karşı koruma sağlamaktadır.[9] Bifido bakterisi, probiyotiktir ve yenidoğan sağlığı için önemli bir bakteridir.[10] Bifido bakterisinin büyümesini uyaran bu karbonhidratlar, anne sütünde inek sütüne kıyasla 10 kat daha fazla miktarda

[3] Pauline M. Emmett and Imogen S. Rogers "Properties of human milk and their relationship with maternal nutrition", *Early Human Development*, Vol.49,1997, s.9,13.
[4] Mark A. Fenelon et al., "Whey Proteins in Infant Formula", *Whey Proteins: From Milk to Medicine*, ed. Hilton C. Deeth and Nidhi Bansal, 2019, s.448.
[5] B. Lönnerdal, "Bioactive Proteins in Human Milk: Health, Nutrition, and Implications for Infant Formulas**"** *The Journal of Pediatrics***,** Vol.173, 2016, s.4.
[6] Esmat Aly et al. *a.g.y***.**
[7] Harold H. Williams, *a.g.y*.
[8] S. J. Darke, "Human Milk Versus Cow's Milk", *Journal of Human Nutrition*, Vol.30, No.4, 1976, s.235.
[9] C. Garza et al. "Special Properties of Human Milk", *Clinics in Perinatology*, Vol.14, No.1, 1987, s. 23.
[10] K. Łubiech and M. Twarużek, "Lactobacillus Bacteria in Breast Milk", *Nutrients*, Vol.12, No.12, 2020, s.9.

bulunmaktadır.[11] Anne sütünde temel olarak bulunan mineraller kalsiyum, fosfor, magnezyum, potasyum, sodyum, klor, çinko ve bakırdır. Anne sütünde inek sütüne kıyasla daha düşük miktarlarda sodyum, potasyum, kalsiyum, magnezyum, fosfor, klor ve çinko bulunurken, daha yüksek miktarlarda bakır bulunmaktadır.[12] İnek sütünde yüksek miktarlarda bulunan mineraller bebek sağlığı açısından zararlı olabilmektedir. Özellikle sodyum, potasyum ile klor, bebeğin gelişmekte olan böbrek fonksiyonlarını ve su-elektrolit dengesini olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Bu sebeple bebekler dehidratasyona daha yatkın olurlar. Ayrıca inek sütünde anne sütüne kıyasla yüksek miktarlarda bulunan kalsiyum ve fosfatın ve kalsiyum: fosfat oranının farklı olmasının neonatal tetani gelişiminde rol oynayabileceği bildirilmiştir. İki süt arasında vitaminler içerikleri de farklılık göstermektedir. İnek sütünde B vitaminler daha yüksek miktarda bulunurken A, C ve E vitaminleri daha düşük düzeylerdedir. Ayrıca yağda çözünen vitamin olan D vitamininin suda çözünen ve biyolojik olarak aktif olan formu vitamin D sülfatın da anne sütünde inek sütüne kıyasla yüksek olduğu ifade edilmektedir.[13]

İnsanlık tarihi boyunca yenidoğan bebekler genellikle anne sütü ile beslenmiş, emzirme eylemi biyolojik anneler ya da sütanneler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Anne sütüne alternatif olarak inek, keçi, koyun, kısrak, eşek, deve gibi hayvanların sütünden yararlanılmakla birlikte evrensel olarak en yaygın kullanılan süt, inek sütü olmuştur. Ayrıca yulaf ezmesi, et suyu çorbası, su veya sütte pişirilmiş un veya ekmek kırıntılarından oluşan yarı katı gıdaların da bebeklere verildiği bilinmektedir.[14] On dokuzuncu yüzyılda özellikle Sanayi Devrimi'nin ilerlemesiyle beraber bebek beslenmesinin çarpıcı bir biçimde değiştiği gözlemlenmektedir. Emzirme faaliyeti, kültürel, sosyal, biyolojik ve psikolojik gibi birçok faktör tarafından etkilenebilir. 19. Yüzyıl Avrupası'nda emzirme oranlarının düşmesine yol açan etmenler de oldukça çeşitliydi. Genel olarak tarif edecek olursak; modernite ile beraber yaşanan sosyo-kültürel değişimler ve ekonomik koşulların anneler üzerinde ikilem yaratması olduğunu söyleyebiliriz. Emzirme faaliyeti, diğer biyolojik işlevlerden fazla kadın bedenine ihtiyaç duyduğu için işgücüne ve toplumsal hayata katılımda cinsiyet eşitsizliğine yol açıyordu. Kentlerde yaşamanın yüksek maliyeti ve kamusal alanda emzirmenin uygunsuz olduğu tabusu emzirme pratiklerini etkiliyordu. Doğum izni uygulamaları ise devletler tarafından yüzyılın

[11] R. A. Lawrence and R. M Lawrence, *Biochemistry of Human Milk Breastfeeding: A Guide for the Medical Profession*, Philadelphia 2011, s.117.
[12] R. Pietrzak-Fiećko and A. M. Kamelska-Sadowska, "The Comparison of Nutritional Value of Human Milk with Other Mammals' Milk" *Nutrients*, Vol.12, No.5, 2020, s.4.
[13] S. J. Darke, *a.g.m.*, s.235-236.
[14] 15.-19. yüzyıllarda Avrupa'da bebek bakımı ile ilgili kitapların birçoğunda adına "pap" ve "panada" denilen tarifler yer almaktadır. Bkz. Michael Obladen, "Pap, Gruel, and Panada: Early Approaches to Artificial Infant Feeding", *Neonatology*, Vol.105, No.4, 2014.

sonuna doğru kabul edilmiştir. Toplumdaki bireyselleşme aileye olan bakış açısını değiştirdiği gibi birey, kendisini bu rahatlıktan ve konfordan mahrum bırakacak her şeyden uzak tutmakta ve özgür olmak istemekteydi. Bu dönemde sütannelik uygulaması, aristokrat ve varlıklı ailelerden, işçi ve düşük gelir grubundaki ailelere doğru kayarak toplumun tüm sosyal sınıflarına yayılmıştır.[15] Bebeklerin beslenmesinde, ev yapımı gıdalara ve inek sütüne bu yüzyılda da devam edilirken bilimsel gelişmeler beslenme pratiklerini derinden etkilemiştir.

1838 yılında Alman kimyager Johann Franz Simon, insan ve hayvan sütlerini karşılaştırmalı olarak analiz etmiş ve tüm dikkatleri bu alana yoğunlaştırmıştır. İnek sütünde bulunan kazein oranının anne sütünden daha fazla olduğunu, laktozun ise anne sütüne göre daha az olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca altı ay boyunca sekiz on gün aralıklarla yaptığı analizlerde anne sütü içeriğindeki kazein, şeker ve yağ miktarının günden güne değiştiğini de tespit etmiştir. Buna göre doğumdan sonra ilk günlerde kazein miktarının en düşük seviyede olduğunu ve zamanla artarak sabit bir orana ulaştığını gözlemlemiştir. Şeker miktarının ise zıt şekilde, başlangıçta en yüksek miktarda olduğunu ve giderek azaldığını bulmuştur. Yağ miktarının ise değişken olduğunu bildirmiştir.[16] Franz Simon'un analizlerinden sonra bilim insanları, insan sütü ve hayvan sütleri üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Anne sütü ve inek sütünün içeriklerinin farklı olduğunu keşfettiklerinde bebek beslenmesinde kullanılması için inek sütünü, insan sütüne benzeyecek şekilde modifiye etmeye, diğer bir ifadeyle "insanlaştırma"ya çaba harcamışlardır. İnek sütündeki albüminoid maddelerin ve minerallerin oranını azaltmak ve şeker oranını dengelemek için sütün belirli oranlarda kaynatılmış su veya laktoz çözeltisiyle seyreltilmesini öngören bu yaklaşımlar, çoğunlukla deneme yanılma esasına dayanmıştır. 1860'lardan sonra doktorlar, deneysel olarak seyreltilmiş süte genelde şeker, yağ oranını ayarlamak içinde krema eklemeyi önermişlerdir.[17] 1865 yılına gelindiğinde Justus Von Liebig, inek sütü, potasyum bikarbonat, malt unu ve buğday unundan oluşan ilk bebek maması formülünü geliştirmiş ve patentini almıştır. Bebekler için anne sütüne alternatif en ideal gıda olarak pazarlanan bu ürün, ilk önce sıvı halde daha sonra da inek sütünün eklenmesiyle hazırlanan toz formda satışa çıkmıştır. Kısa süre içerisinde Avrupa'da popüler hale gelen ürünün ticari başarısı o kadar büyük olmuştur ki birçok şirket yüksek kâr amacıyla bebek maması sektörüne giriş yapmıştır. Akabinde endüstriyel bebek mamalarının agresif pazarlama

[15] Emily E. Stevens, Thelma E. Patrick and Rita Pickler, "A History of Infant Feeding", *The Journal of Perinatal Education*, Vol.18, No.2, 2009, s.35.
[16] J. Franz Simon, *Animal Chemistry: With Reference to the Physiology and Pathology of Man***,** translated and edited by George E. Day, M.A. & L.M. Cantab, Vol.2, London 1846, s.47-57,61-62.
[17] T. B. Mepham, "'Humanizing' Milk: The Formulation of Artificial Feeds for Infants (1850–1910)", *Medical History*, Vol.37, No. 3,1993, s.233-235.

stratejileriyle piyasaya sürüldüğü bir dönem gerçekleşmiştir. Ürün reklamlarında emzirme davranışının geleneksel, eğitimsiz ve alt sınıfa ait olduğu imajı verilmiştir. Biberonla ve mama ile beslemek ise elit olarak teşvik edilmiş ve yüksek sınıfla ilişkilendirilmiştir. Bu tür mesajlar, bebek maması kullanmayan annelerin dikkate alınmayacağını ima ediyordu. Bebek maması popülerdi, biberon annelere özgürlük demekti. Böylece birçok anne bebeğini endüstriyel bebek mamaları ve biberonla beslemeye yöneldi. Fakat bu ticari ürünler genellikle toz halinde, süte eklenecek şekerler, nişastalar ve dekstrinler gibi karbonhidratlardan meydana gelmekteydi.[18] Bebek maması ürünleri Osmanlı Devleti pazarına girmeyi de başarmıştır. 1875 yılından itibaren Nestlé farine lactée (sütlü un) ürünü, İzmir, Selanik ve Mısır'da satılmıştır. Sadece bebek maması olarak değil aynı zamanda hasta çocuklara ve sindirim sorunları çeken bireylere ilaç olduğu iddiası ile pazarlanan ürünün satışında eczaneler önemli rol üstlenmiştir.[19]

1860'larda yaşanan önemli bilimsel gelişmelerden bir diğeri Louis Pasteur tarafından gerçekleştirilmiştir. Yaptığı deneylerle organik solüsyonlardaki fermantasyonun zannedildiği gibi kimyasal bir olay olmadığını, mikroorganizmalar sayesinde meydana geldiğini kanıtlamıştır. Böylece spontane jenerasyon denilen kendiliğinden bir anda canlı oluşma fikrini yıkmış ve mikrop teorisinin gelişimine katkı sunmuştur. Şarabın bozulmadan muhafaza edilmesi için kaynatıp hızla soğutma yöntemini icat etmiştir. Bu yöntem, kısa sürede teknik dilde geçerli hale gelen "pastörizasyon" terimini doğurmuştur. Pastörizasyon; gıdalarda bozulmaya sebep olan ve gıdalarla birlikte vücuda alındığında hastalığa sebebiyet veren sıcağa duyarlı tüm mikroorganizmaların yok edilmesini sağlamaktadır.[20] Robert Koch'un, hastalıklara yol açan bacillus anthracis, mycobacterium tuberculosis, vibrio cholerae bakterilerini keşfetmesiyle mikrop teorisi otoriteler arasında genel kabul görmüştür.[21] Sütün pastörizasyonunun kabulü ise kolay olmamıştır. Franz Ritter von Soxhlet, bebek beslenmesi için sütün pastörize edilmesini önerenlerden biridir hatta işlemi evde gerçekleştirmek için bir cihaz tanımlamıştır. Bazı doktorlar ise pastörizasyon işleminin gıdanın besin değerlerini azaltacağını savunarak buna karşı çıkmıştır.[22]

---

[18] Samuel X. Radbill, "Infant Feeding Through the Ages", *Clinical Pediatrics*, Vol.20, No.10, 1981, s.619-621.
[19] 1905-1910 yılları arasında Osmanlı topraklarında yılda 10 bin ila 20 bin kutu arasında Nestlé farine lactée satışı gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yavuz Köse, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*, İstanbul 2016, s.152-176, 240-355.
[20] D.J. Lanska, "Pasteur, Louis", ed. Robert Daroff and Michael Aminoff, *Encyclopedia of the Neurological Sciences*, 2014, s.841-845.
[21] Steve M. Blevins and Michael S. Bronze, "Robert Koch and the 'golden age' of bacteriology" *International Journal of Infectious Diseases*, Vol.14, No.9, s.744-751.
[22] Russell W. Currier and John A. Widness, "A Brief History of Milk Hygiene and Its Impact on Infant Mortality from 1875 to 1925 and Implications for Today: A Review", *Journal of food protection*, Vol.81, No.10, 2018, s.1713-1722; M.J. Rosenau, *The Milk Question*, Cambridge 1912, s.187.

Bebek beslenmesinde yaşanan gelişmelere paralel, tıbbi istatistikçilerin öncülerinden biri olarak kabul edilen İngiliz epidemiyolog William Farr, 1857-1861 yıllarında İngiltere ve Galler'i konu alan çalışmasında bebek ölüm oranlarının bin canlı doğumda 147 ile 156 arasında dalgalanma gösterdiğini rapor etmiş ve bebek ölümlerinin yüzyılın en büyük sosyal sorunlarından biri olduğunu gözler önüne sermiştir.[23] İlerleyen yıllardaki çalışmalar Kuzey İngiltere ve iç eyaletlerdeki sanayileşmenin ve kentleşmenin arttığı yerlerde durumun daha kötü olduğunu göstermektedir. 1871 yılında bebek ölüm oranları bin canlı doğumda Liverpool'da 269, Leicester'da 241, Bristol'de 165 ve Portsmouth'ta 144 olarak kaydedilmiştir.[24] Sanayileşme ve kentleşme her ne kadar olumlu olarak algılansa da o dönem için birçok problemi içinde barındırmaktadır. Sağlıklı gıda bulmak zorlaşmıştır, örneğin inek sütü şehirlerde üretilmiş ya da şüpheli koşullar altında uzun mesafeler taşınmıştır. Süt bakterilerle kontamine olmuş veya su, tebeşir gibi maddelerle karıştırılmıştır.[25] Şehirlerde iş olanaklarının artması neticesinde şehir popülasyonlarında ani ve kontrolsüz artışlar yaşanmış, bu durumdan halk sağlığı dolaylı yoldan etkilenmiştir. Kötü barınma şartları, şehirlerin altyapı sistemlerinin yetersizlikleri, kirli ve atık sular, anti-hijyenik durumlar oluşturarak halk sağlığını tehdit etmiştir.[26] Liverpool ve Manchester gibi şehirlerde bebek ölüm oranları 1880 yılına doğru dip seviyelerini görmüş fakat bu tarihten yüzyılın sonuna kadar tekrar yükselerek devam etmiştir.[27] İskoçya'nın en büyük şehri Glasgow'da ise on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren yüzyılın sonuna kadar bebek ölümleri oranı bin canlı doğumda 150 ve üstünde kalmaya devam etmiştir.[28] İskoçya'nın sadece bazı kırsal bölgelerinde bin canlı doğumda 120'den düşük oranlar kaydedilmiştir.[29] Avrupa'nın diğer ülkelerinde de durum Birleşik Krallık'tan farklı değildir hatta bazı yerlerde durum daha kötüdür. Belçika'da bebek ölümleri 1850 yılında bin canlı doğumda 140 iken 1880'de bin canlı doğumda 186'ya kadar çıkmıştır. 1890 yılına gelindiğinde bebek ölüm oranı bin canlı doğumda 166 olarak kayıtlara geçmiştir. İspanya'da bebek ölümleri, 1858 yılında bin canlı doğumda 171 idi; 1860'larda bu oran bin canlı doğumda 190'a kadar

[23] William Farr, "On Infant Mortality, and on Alleged Inaccuracies of the Census" *Journal of the Statistical Society of London*, Vol. 28, No.1, 1865, s.138-142.
[24] Colin Heywood, *Childhood in Modern Europe*, Cambridge 2018, s.122.
[25] Michael Obladen, "From Swill Milk to Certified Milk: Progress in Cow's Milk Quality in the 19th Century", *Annals of Nutrition and Metabolism*, Vol.64, No.1, 2014, s.80.
[26] Simon Szreter, "The Population Health Approach in Historical Perspective", *American Journal of Public Health*, Vol.93, No.3,2003, s.424.
[27] Robert Woods, Naomi Williams and Chris Galley, "Infant Mortality in England 1550–1950: Problems in the Identification of Long-Term Trends and Geographical and Social Variations", *The Decline of Infant Mortality in Europe 1800–1950: Four National Case Studies*, ed. Carlo A. Corsini and Pier Paolo Viazzo Florence 1993, s.43.
[28] Lawrence Weaver, "Feeding Babies in the Battle to Combat Infant Mortality a Century Ago", *Scottish Medical Journal*, Vol.54, No.3, 2009, s.42.
[29] Colin Heywood, *a.g.y*.

yükselmiş ve 1900'e kadar da bu düzeylerde seyretmiştir.[30] Avusturya'da bebek ölüm oranları 1820'den yirminci yüzyıl başına kadar bin canlı doğumda 250 ile 310 arasında değişmiştir.[31] İsviçre'de ise 1831'den yirminci yüzyıl başına kadar bebek ölüm oranları bin canlı doğumda 200 ile 300 arasında dalgalanma seyretmiştir. Her iki ülkede de bebek ölüm oranları Alp bölgelerinde düşük seyrederken Alp bölgelerinin dışında, ovalarda daha yüksek ölüm oranları gözlemlenmiştir.[32]

Alman İmparatorluğu'nda kentsel bebek ölümlerini araştıran Jörg Vögele'nin verdiği bilgilere göre, bebek ölümleri genellikle on dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra yükselmiş ve 1860'larda zirvesine ulaşmıştır. Oranlar genellikle bin canlı doğumda 100 ila 300 ölüm arasında dalgalanma göstermiştir. Özellikle yüksek oranlar Alman İmparatorluğu'nun güneydoğusundaki ve doğusundaki devletler tarafından kaydedilmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında en yüksek bebek ölüm oranları 1858-1866 yılları arasında bin canlı doğum başına 350 ile Wurttemberg'de kaydedilmiştir. Wurttemberg'den sonra en yüksek oranlar 1827-69 yıllarında Bavaria'da 307, 1856-63 yıllarında Baden'de 263 ve 1859-65 yıllarında Saxony'da 263 olarak kaydedilmiştir.[33]

Fransa'nın en önemli resmi istatistikçisi olan Alfred Legoyt, ölüm oranlarıyla ilgili yaptığı çalışmada Fransa nüfusunu üç büyük nüfus grubuna ayırmıştır. Buna göre 1858-1860 yıllarında Seine departmanında yirmi bin canlı doğumda 3.579 bebek hayatını yitirmiştir. Kentsel nüfusta yirmi bin canlı doğumda 4.163 olan bebek ölümü, kırsal nüfusta ise yirmi bin canlı doğumda 5.718'dir. En çok ölüm gayri meşru çocuklarda görülmüştür. Alfred Legoyt, şehirlerde bulunan bebeklerin büyük bir bölümünün kırsal kesimdeki sütannelere verilmesinden dolayı kırsal nüfusta daha yüksek ölüm oranları görüldüğünü ileri sürmektedir.[34] İlerleyen yıllarda Fransız çocuk doktoru René Lafabrègue, ülkesindeki duruma geniş bir perspektiften bakmış ve 1873-1877 yıllarını kapsayan çalışmasında bebek ölümlerinin, ülkedeki toplam ölümlerin %19,27'sine tekabül ettiğini; başka hiçbir yaş grubunun da bu orana yaklaşamadığını belirtmiştir.[35] 1880'lerde ve 1890'larda Fransa'da bebek ölümleri genellikle

[30] Franz Rothenbacher, *The European Population 1850-1945*, New York 2002, s.27,612.
[31] Josef Kytir and Rainer Münz, "Infant Mortality in Austria 1820-1950: Trends and Regional Patterns", *The Decline of Infant Mortality in Europe 1800–1950: Four National Case Studies*, ed. Carlo A. Corsini and Pier Paolo Viazzo, Florence 1993, s.71.
[32] Pier Paolo Viazzo, "Alpine Patterns of Infant Mortality in Perspective", *Infant and Child Mortality the Past*, ed. Alain Bideau, Bertrand Desjardins and Hector Perez Brignoli, Oxford 1997, s.62-65.
[33] P. Jörg Vögele, "Urban Infant Mortality in Imperial Germany", *Social History of Medicine*, Vol.7, No.3, 1994, s.404.
[34] Alfred Legoyt, "De la mortalité en France de 1800 à 1860", *Journal de la Société Statistique de Paris*, Vol.4, 1863, s.242.
[35] René Lafabrègue, "De la mortalité du premier âge et des légitimations", *Journal de la Société Statistique de Paris*, Vol.23,1882, s.126.

bin canlı doğumda 200'ün üzerinde; Fécamp, Le Havre ve Rouen'de ise 300'ün üzerinde seyretmiştir.[36]

Bebek ölümlerinin azaltılması çok karmaşık bir süreç olmakla birlikte; bebek ölümleri kalıtımsal ve fizyolojik rahatsızlıklardan, sağlık hizmetlerinin yetersizliklerinden, doğal afet ve savaş durumu gibi öngörülemeyen dönem koşullarından ve yetersiz beslenmeden kaynaklanabilir. Ayrıca on dokuzuncu yüzyılda hastalıkların patojenler tarafından yayılabileceğinin bilinmediği, mikrop kuramının da yüzyılın sonuna doğru kabul edildiği gerçeği göz önüne alındığında, kötü hijyen koşulları ve sanitasyon eksikliği ile beraber yayılma alanı bulan hastalıkların bebek yaşamını büyük ölçüde tehlikeye attığından söz edilebilir. Oldukça yüksek seyreden bebek ölümleri karşısında araştırmalarını genişleten bilim insanları, bebek ölümlerinin nedenlerine; gastro-intestinal, sinir ve solunum sistemi hastalıkları yanıtlarını vermişlerdir. Bebekleri ölüme sürükleyen gastro-intestinal rahatsızlıkların başında ise gastroenterit gelmekteydi.[37] Mide ve ince bağırsağın birlikte inflamasyonu olan bu rahatsızlık; ishal, kusma, karın ağrısı gibi semptomlar gösterir.[38] On dokuzuncu yüzyıl boyunca birçok Avrupalı doktor ya da istatistikçi gastro-intestinal sistem hastalıklarına bağlı ölümleri rapor etmiştir. Vögele'nin belirtiğine göre; "*Yukarı Bavyera ve Swabia'da 1867-1869 yılları arasında herhangi bir hastalığa yakalanıp ölen bebeklerin %70'i gastro-intestinal sistem hastalıkları sebebiyle yaşamını yitirmiştir*."[39]

Paris'te 1880-1890 yılları arasında 655.759 sağ doğum gerçekleşmiş olup 105.606 bebek yaşamını yitirmiştir, yaşamını yitiren bebeklerin 42.085'inin ölüm sebebi gastroenterittir.[40] Bu verilere istinaden Paris'te 1880-1890 yılları arasında doğan bebeklerin %39,8'nin ölüm sebebinin gastroenterit kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. 1891 yılında Fransa'nın Fécamp kantonunda hayatını kaybeden bebeklerin %57,8'inin ölüm sebebi benzer şekilde gastroenterit idi.[41]

Aslında Avrupalı tıp adamları çok daha önceleri on sekizinci yüzyılda gastro-intestinal patoloji ve ishal ölümlerine dikkat çekmeye başlamışlardı. Modern pediatrinin önde gelen

[36] Catherine Rollet and Patrice Bourdelais, "Infant Mortality in France, 1750–1950: Evaluation and Perspectives", *The Decline of Infant Mortality in Europe 1800–1950: Four National Case Studies*, ed. Carlo A. Corsini and Pier Paolo Viazzo Florence 1993, s.63.
[37] Catherine Rollet, "The Fight Against Infant Mortality in the Past: An International Comparison", *Infant and Child Mortality the Past*, ed. Alain Bideau, Bertrand Desjardins and Hector Perez Brignoli, Oxford 1997, s.42; P. Jörg Vögele, *a.g.m.*; s.407.
[38] Recep Öztürk, "Akut Diyare", *Gastrointestinal Sistem Hastalıkları Sempozyumu Dizisi***,** ed. Ertuğrul Göksoy, Hülya Uzunismail, No.23, İstanbul 2001, s.28.
[39] P. Jörg Vögele*, a.g.y***.**
[40] Gaston Variot, *Traité d'hygiène infantile*, Paris 1910, s.39-40.
[41] Manuelle Sautereau, "Aux origines de la pédiatrie moderne: le Docteur Léon Dufour et l'oeuvre de la Goutte de Lait (1894-1928)", *Annales de Normandie*, Vol. 41. No. 3, 1991, s.219.

isimlerinden N. Rosen von Rosenstein, ishal çeşitlerini ve tedavilerini ayrıntılı olarak belirtmiş; çocuklarda görülen ishale, genelde annenin veya bakıcının çocuğu yanlış beslemesi ya da bozulmuş sütün sebep olduğunu tespit etmiştir.[42] On dokuzuncu yüzyılda Rosenstein'ın tespitleri doktorların birçoğu tarafından artık kabul gören bir durumdur. Emzirme ve bebeklerin nasıl beslenmesi gerektiği konusunda tartışmalar yaşansa da doktorların birçoğu, anne sütünün bebekler için en iyi besin olduğunu, bebeklere yapay gıdaların ve inek sütünün erken dönemlerde verilmesinin gastro-intestinal rahatsızlıklara hatta ölüme sebebiyet verdiğini belirtmiştir.

Avusturya'da ve İsviçre'de annelerin bebeklerini nadir olarak emzirdiği bölgeler bulunmaktadır. Alp bölgelerinin dışında emzirme oranları çok düşüktür. Otoriteler, yüksek seyreden bebek ölümlerini emzirme eksikliğinden ve kalitesiz yapay gıdalardan kaynaklandığını tespit etmişlerdir.[43] Alman İmparatorluğu'nun doğu ve güneydoğu bölgelerinde de bebek ölüm oranlarının yüksek olması, bu bölgelerde bebeklerin hiç emzirilmediği ya da kısa bir süre için emzirildiği gerçeği ile ilişkilendirilmiştir.[44] Benzer durumlar Fransa için de geçerlidir. Catherine Rollet'nin dönemin Fransa'sını araştırması sonucu verdiği bilgilere göre, "*Fransa'nın kuzeyinde yüksek doğumla birlikte, yaşamın ilk aylarında gerçekleşen bebek ölümleri Akdeniz bölgesine göre daha yüksek seyretmiştir. Özellikle kentsel alanlarda emzirme oldukça az rastlanılan bir durumdur. Kentsel alanda emzirme oranlarının düşük olmasının en büyük nedeni tarım dışı sektörlerde çalışma hayatına katılan annelerin zaman içinde emzirmeyi terk etmesidir. Ülkenin güneyinde anne sütü kullanılırken kuzeyinde genellikle hayvan sütü kullanılmıştır*".[45] Anne sütünden mahrum kalan bebeklerin yaşayacağı sorunlar bir yana kentsel alanlarda genellikle sağlıksız koşullarda tutulan, yeterince pastörize edilmemiş hatta taklit ve tağşiş edilmiş inek sütü ciddi bir bakteriyel kontaminasyon ve ishal kaynağı olabilmektedir. Bu da bebek ölümlerinin, neden kentsel alanlarda ve düşük sosyoekonomik sınıflar arasında daha yüksek olduğunu kısmen açıklamaktadır. Kısacası doktorlar tarafından bebeklerin maruz kaldığı gastro-intestinal sistem rahatsızlıkları ve gastroenterit enfeksiyonuna bağlı ölümler; bebeklerin, anne sütünden mahrum bırakılmasına, yanlış beslenilmesine ve sağlıksız süt tüketmelerine bağlanmıştır. Bununla birlikte otoriteler, gastro-intestinal hastalıklar sebebiyle gerçekleşen bebek ölümlerinin kolayca

[42] N. Rosen von Rosenstein, *The Diseases of Children and Their Remedies*, translated by Andrew Sparrman, London 1776, s.48.
[43] Pier Paolo Viazzo, *a.g.m*., s.65-66.
[44] Hallie J. Kintner "Trends and Regional Differences in Breastfeeding in Germany From 1871 to 1937", *Journal of Family History*, Vol.10, No.2,1985, s.177; P. Jörg Vögele, *a.g.m*., s.413.
[45] Catherine Rollet, "Allaitement, mise en nourrice et mortalité infantile en France à la fin du XIXe siècle", *Population (French Edition),* 1978, s.1194-1198.

ortadan kaldırılabileceğinden emindiler. Yapılan araştırmalar, anne sütüyle beslenen bebeklerde görülen ölüm oranlarının, yapay beslenen bebeklerden beş ila yedi kat daha düşük olduğunu ortaya çıkarıyordu. Anne sütüyle beslenen bebeklerin bu tür rahatsızlıklara karşı yüksek oranda bağışıklığı olduğunu bildirdiler.[46] Emzirme oranlarındaki düşüş, inek sütü kullanımı ve bebeklerin yapay beslenmesine yönelik kültürel değişim, profesyonel emzirme desteği ile giderilebilirdi. Bununla birlikte hemen hemen her kültürde batıl inançlar hakimdi. Bütün bu tespitler, Süt Damlası Kurumunun ortaya çıkmasını sağladığı gibi ana fikrini de oluşturuyordu; bebeklerin düzgün beslenmesini sağlamak. Ayrıca 19. yüzyıldan itibaren modern devletler, nüfusu kendi başına değer yaratan ve sağlık politikalarıyla korunması gereken bir unsur olarak görmeye başlamışlardır. Sanayileşmenin hızlandığı, kapitalist üretim biçiminin benimsendiği, sömürge yarışının devam ettiği ve yeni pazarlara ihtiyacın olduğu zamanda, nüfusun mümkün olduğunca kalabalık, aktif, nitelikli ve sağlıklı olması gerekiyordu. Daha fazla nüfus, daha fazla üretim, tüketim, pazar, zenginlik ve güvenlik sağlayabilirdi. Sistemde ortaya çıkabilecek sorunlara karşı nüfus korunmalı ve toplumsal devamlılık sağlanmalıydı. Bu nedenle, doğum ve ölüm oranları, gıda güvenliği, hijyen ve sağlık gibi konular modern devletlerin gündeminde önemli bir yer teşkil ediyordu. Bilimsel disiplinlerde yapılan çalışmalar ve keşifler ise modern devletlerin gerçekleştirmek istediği hedeflerle doğrudan ilişkili ve uyumluydu. Bu kapsamda çalışmamızın birinci bölümünde, Fransa'nın yaşadığı sorunlar ile endişelerinin, Süt Damlasının kurulmasında nasıl itici güç oluşturduğundan söz edilmiştir. Ardından Süt Damlasının çalışma prensibi, faaliyetleri ve ulaştığı başarılar üzerinde durulmuştur. Bölüm içinde modernleşen veya modern devletlerin, bu özel sağlık kuruluşuna karşı nasıl reaksiyon gösterdikleri, Uluslararası Süt Damlası Kongreleri incelenmiş ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yaşanan bu gelişmelere olan ilgisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, savaş yıllarında Türkiye'de çocukların durumu ve çocuk koruma çalışmalarından bahsedilmiştir. Bu bağlamda çalışmamın ikinci bölümünün ikinci başlığında, Ankara Antlaşması sonrası gelişen Türk-Fransız ilişkileri sayesinde kurulan Beyazıt Süt Damlasının Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyetine devrine kadar faaliyetleri işlenmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünün ilk başlığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında bebek ölümleri üzerine yapılan tartışmalar ve Modern Türkiye'nin bebek ölümlerini engelleme çabaları doğrultusunda Süt Damlasına verdiği önem üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda tezin

[46] Alisa Klaus, *Every Child a Lion: The Origins of Maternal and Infant Health Policy in the U.S. and France 1820-1930*, Ithaca 1933, s.48.

üçüncü bölümünün ikinci başlığında yaygınlaşan damlaların kapanışlarına kadar faaliyetleri konu edilmiştir.

Kurum tarihi yazımının belirli bir yöntemi olmamasından dolayı bu tez çalışmasında nesnellik ön planda tutulmuştur. Süt Damlası Kurumunun ortaya çıkmasını, yaygınlaşmasını sağlayan etmenler ile kurumun faaliyetlerinin hepsi tarafımızca değerli görülmüştür. Bütün bunları açıklığa kavuşturabilmek adına, döneminde ya da sonrasında yazılmış akademik eserlere ve uluslararası kongre raporlarına başvurulmuştur. Fransa'da kurulan Süt Damlaları ve faaliyetleri için ağırlıklı olarak Prof. Dr. Pierre Budin ve Dr. Gaston Variot'nun yazdığı eserlerden yararlanılmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünün ikinci başlığı olan "Türkiye'de Süt Damlasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Devredilmesi" ve "Türkiye Cumhuriyeti'nde Süt Damlasının Gelişimi" konu edinilen üçüncü bölüm için Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü eski adıyla Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun arşivine erişimin olmaması, tezin yazımındaki zorluklardan biri olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum Türkiye'deki Süt Damlalarının tam olarak aydınlatılmasının önüne geçmiştir. Bu eksiklik, Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti) merkezinin ve şubelerinin yayımladığı raporlar, yıllıklar broşürler, Dr. Safiye Ali Hanım'ın yazmış olduğu *"Küçük Çocuklar Muayenehanesi ve Süt Damlası"* adlı eser, dönemin dergilerinde ve gazetelerinde yer alan yazılar ve akademik çalışmalar ile giderilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de ilk kez Fransız Kızılhaçı Kadınlar Cemiyetinin kurduğu Beyazıt Süt Damlasının ilk yılları için "*Bulletin de l'Association des Dames françaises*" ve "*Bulletin Officiel du comité France-Orient*" yayınları incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
SÜT DAMLASININ KURULMASI VE YAYGINLAŞMASI

1.1. FRANSA'DA SÜT DAMLASI KURUMUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

19. yüzyılda, İngiltere, Almanya ve İtalya'nın nüfusları büyük bir hızla artmaya devam ederken, Fransa'nın nüfusu azalma eğilimi göstermiştir.[47] Fransa'nın yaşadığı bu durumun en büyük sebebi, yüksek seyreden bebek ölümleri ve düşük doğum oranlarıdır. 1861-1871 yılları arasında Fransa'da ortalama bin kişi başına 26,4 bebek dünyaya gelirken rakibi olan Almanya'da bu oran binde 37,2'dir.[48] 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra ise genişlemeci Alman İmparatorluğu Fransa için tehlike arz etmeye başlamıştır. Devam etmekte olan sömürge yarışı sebebiyle de gelecekte Fransa'nın ordularını yedekleyecek yeterli erkeğe sahip olamayacağından endişe edilmiştir.[49] Bununla beraber Fransa'nın siyasal rakipleri tarafından atfedilen "Ölen Ulus" imajı otoriteleri rahatsız etmekte ve gün geçtikçe büyümektedir.[50] Kısacası Fransa'da düşük doğum oranları ile birlikte bebek ölümlerinin yüksek olması, ekonomik, sosyal, politik ve ulusal kaygıları tetiklemiştir. Yaşanılan bu durumu tersine çevirebilmek ve rakip devletler tarafından yönetilen imaj çalışmalarını bertaraf edebilmek için anneler ile bebekleri hükümetin ve özel girişimin hedefi haline gelmiştir.

Fransa'da geleneksel bir uygulama olarak yeni doğanlar, genellikle para karşılığı emzirme hizmeti sağlayan kırsal kesimdeki sütannelerin yanına verilmiştir. Toplumun neredeyse tüm sosyal sınıflarında görülen bu uygulama, yasalara ve tıbbi gözetime rağmen suistimallerden ve eleştirilerden kurtulamamış, neticede bebekleri ölümden koruma konusunda etkisiz kalmıştır.[51] Bu bağlamda doktorlar tarafından bebekleri ölüme sürükleyen nedenlerin en başında ihmal edilmiş anneliğin olduğu kabul edilmiştir. Bununla beraber başta anneler olmak üzere bebeğin bakımından sorumlu olan kişilerin, temel bebek bakımı konusunda bilgisiz ve batıl inançlı oldukları düşünülmüştür.[52]

---

[47] Garden, Maurice, "Postface- La population de la France à la veille de la Première Guerre mondiale", *Histoire de la population française***,** ed. Jacques Dupâquier, t. III, France 1988, s. 503, Joshua Cole, *The Power of Large Numbers: Population, Politics and Gender in Nineteenth-Century France*, Ithaca 2000, s.181.
[48] Franz Rothenbacher, *a.g.e*, s.250,288.
[49] Paul Toubas, *a.g.m.*, s.46-47.
[50] Jacques Bertillon, *L'alcoolisme et les moyens de la combattre jugés par l'expérience*, Paris 1904, s.2.
[51] George Sussman, "The Wet-Nursing Business in Nineteenth-Century France", *French Historical Studies*, Vol.9, No.2,1975, s.254; Gaston Variot, *a.g.e***.**, s.148.
[52] Catherine Rollet-Echalier, *La Politique à l'égard de la petite enfance sous la IIIe République*, Paris 1990, s.355; Budin, *a.g.e***.**, s.96.

1890 yılında Profesör Alphonse Hergott, Nancy'de yenidoğan beslenme kliniği kurmuştur. Bebek bakımı hakkında tavsiyelerin verildiği bu klinik birçok anneyi kendisine çekmiş ve şehirde emzirilen bebeklerin sayısını büyük ölçüde arttırmıştır.[53] Profesör Hergott'tan iki yıl sonra Profesör Pierre Budin, başkent Paris'te, Hôpital de la Charité bünyesinde (Consultation Des Nourrissons) Bebek Danışmanlığını kurmuştur. Hastanede doğum yapan annelerin bebekleri için özel bir kayıt defteri tutulmuş ve bebekler her hafta düzenli olarak muayene edilmiştir. Annelere bebeklerini emzirmeleri konusunda tavsiyeler verilen bu klinikte, sadece anne sütünün yetersiz geldiği istisnai durumlarda sterilize süt reçete edilmiştir.[54] Budin, anne sütü konusunda ısrarcı olmakla birlikte bu konuda titizlikle çalışmıştır. Emzirmede anneden kaynaklanan sorunları bertaraf etmek için kendi geliştirdiği göğüs pompası sayesinde annelerin sütlerini bebeklerine verebilmeleri sağlamıştır. Bunun yanında yine kendi geliştirmiş olduğu mide içine sokulan ve süt miktarını tam olarak ölçmeyi sağlayan 15 santimetreküp dereceli cam kapsül sayesinde prematüre bebekleri gavajla[55] beslemiş ve bu tekniği popülerleştirmiştir. Budin'nın kurmuş olduğu bebek danışmanlığı hizmeti zaman içinde Fransa'daki diğer hastanelerde de uygulanmaya başlanmıştır.[56] Hergott ve Budin tarafından hayata geçirilen bebek danışmanlığı hizmetleri, emzirmeyi desteklemeleri ve bebek bakımı ile ilgili bilgilerin annelere öğretilmesi konusunda fayda sağlamasına rağmen sadece kuruldukları yerlerdeki bebeklerle sınırlı kalıp genele yayılamadıkları için bebek ölüm oranlarının azaltılmasında arzulanan sonuçlara ulaşamamışlardır.

Profesör Budin, Paris'te kurmuş olduğu merkezde ilk istişarelerini gerçekleştirirken Dr. Variot'da hayırseverlerin gönüllü bağışları sayesinde 1 Temmuz 1892 tarihinde Paris'in en yoksul semtlerinden biri olan Belleville'deki dispanserini hayata geçirmiştir. Dr. Variot ve arkadaşları, anlaştıkları sanayi şirketinden ucuza pastörize süt tedarik ederek aileler ile şirket arasında bir nevi aracı görevini üstlenmişlerdir. Aldıkları sütlerin de her sabah dağıtımını gerçekleştirmişlerdir. Kuruluşunun üstünden dört ay geçmeden, 16.000 litre süt dağıtmışlardır. Dispanserde aynı zamanda bebeklerin bakımı üstlenilmiştir. Düzenli aralıklarla kontrol edilen bebeklerin beslenmeleri yönlendirilmiş, büyümeleri bir yıl ve daha fazla süre ile takip

[53] Gaston Variot,"Gouttes De Lait Et Consultations De Nourrissons", *British Medical Journal*, Vol.1, No.2263, 1904, s. 1125.
[54] Pierre Budin, *The Nursling the Feeding and Hygiene of Premature and Full-Term Infants*, translated by William J. Maloney, London 1907, s.147.
[55] *Gavaj (sonda ile beslenme);* Besin maddelerini ve sıvıları ağız yoluyla alamayan hastalara, besinlerin mide içine sokulan sonda ile verilmesi işlemidir.
[56] Pierre Budin, *a.g.e*., s.27-28,148.

edilmiştir. Ne var ki dispansere gelen bebeklerin çoğu atrofi, raşitizm ve gastro-intestinal sistem hastalıklarından mustarip olduğundan istenilen sonuçlara ulaşmakta yetersiz kalınmıştır.[57]

Budin'nın Paris'teki hizmetlerinden habersiz olan Dr. Léon Dufour, Temmuz 1894'te Fecamp'ta doğum servislerinden ve dispanserlerden bağımsız olarak özel bir hayırseverlik çalışması olan "Goutte de Lait" yi kurmuştur. Türkçe karşılığı Süt Damlası olan bu kuruma gelen tüm bebekler kabul edilmişler ve ailelerinin gelir düzeyine göre üç kategoriye ayrılmışlardır. Birinci bölüm ücretsiz bölümdür, ikinci bölüm kısmi ödeme bölümü ve üçüncü bölüm ücretli bölümdür. Birinci bölüm yoksulların, ikinci bölüm işçi sınıfındakilerin, üçüncü bölüm ise orta ve üst sınıftaki ailelerin bebeklerine hizmet vermiştir.[58] Bu uygulama ile bebekleri için temiz süte muhtaç olan yoksul ailelere, varlıklı ailelerin destek olması istenmiş; bir bakıma iktisadi dayanışma ile sosyal eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Oldukça etkili ve uygulaması basit olan bu fikir sayesinde Süt Damlası hizmeti kendinden önce kurulan oluşumlardan farklı olarak maksimum sayıda çocuğa ulaşmıştır.

Süt Damlasına kayıt olan her bebeğin bireysel dosyası bulunmaktadır. Bu ayrıntılı dosyalarda bebeğin antropometrik ölçümleri[59], diş çıkarma zamanları, sütten kesme adımlarının zamanı, geçirdiği hastalıklar, anne ve babası hakkındaki bilgiler, bebeğe verilen danışmanlıklar, tanı ve öngörülen tedaviler kaydedilmiştir. Bu kayıtlar sayesinde bebeklerin gelişim eğrileri çizilmiş hatta varsa kalıtsal kusurları hakkında bilgi edinilmiştir.[60]

Annelere bebek sağlığı konusunda eğitimlerin de verildiği Süt Damlasında, emzirme teşvik edilip desteklenmiştir. Yapay yollardan yardım gerektiğinde ise bebeklere sağlıklı süt sağlanmıştır. Her sabah seçilen iki çiftlikten gelen sütlerin ilk önce analizleri yapılmıştır. Ardından "insanlaştırma"[61] işlemine tabi tutulmuş, pastörize edildikten sonra da sterilizatörden geçirilen şişelere dökülmüştür. Her bebeğin üzerine kayıtlı sepet ve şişeler vardır. Bebeklerin

---

[57] Gaston Variot, *Traité d'hygiène infantile*, Paris 1910, s.335,555-559,585.
[58] Pierre Budin, *a.g.e.*, s.154; Gaston Variot, *a.g.e.*, s.546.
[59] *Antropometri;* Yunanca antropos (insan) ve metrikos (ölçüm) sözcüklerinden türetilmiştir. İlgili alanlarda kullanılmak üzere insan vücudunu belirli ölçme yöntemleri ve ilkeleriyle analiz etme bilimidir. Sağlık alanında çocukların büyüme ve gelişme değerlendirilmesinde nasıl kullanıldığı için Bkz. M. Mümtaz Mazıcıoğlu, "Büyüme ve Gelişme İzleminde Kullanılan Antropometrik Ölçüm Yöntemleri: Büyüme Takibinin Metodolojisi", *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, C.15, S.3, 2011.
[60] Gaston Variot, *a.g.e.*, s.564.
[61] Léon Dufour'nun sütü modifiye etme yöntemi şu şekildedir; modifiye edilecek süt 21 litrelik bir tanka alınır ve içeriğin üçte biri çıkartılır. Buradaki amaç albüminoid maddeleri üçte bir oranında azaltmaktır. Şeker ve tuz oranını düzenlemek için çıkarılan miktara eşdeğer hacimde (7litre) litresinde 35 gr laktoz olan çözelti ve 1gr sodyum klorür eklenir. Tanktan çıkarılmış olan sütten ise santrifüj vasıtasıyla taze krema elde edilir ve karışımın her bir litresi için bu kremadan 15-20 gram tanka ilave edilir. Böylece karışımın yağ oranı da ayarlanmış olur. Daha sonra karışım homojen hale gelmesi için karıştırılır. İlerleyen yıllarda Süt Damlasının bir şubesi haline gelecek Variot'nun Belleville'deki merkezinde ise süt modifikasyonu şu şekildedir; doğumdan sonraki ilk haftalarda sütün üçte biri, üçüncü aydan sonra dörtte biri kaynamış su ile seyreltilir ve litre başına 30 gr şeker eklenir. Gaston Variot, *a.g.e.*, s.350,373,563.

yaşı dikkate alınarak günlük tüketmeleri gereken süt miktarları belirlenmiş ve hazırlanan sepetler ailelerine teslim edilmiştir.[62]

1897 Temmuz'dan 1898 Temmuz'a kadar geçen sürede Fecamp'ta ishale bağlı bebek ölümleri %12 seviyesindeyken Süt Damlasına gelen bebeklerde bu oran %2,6 olarak kaydedilmiştir;1898 Temmuz ve 1899 Temmuz arasında ise Fecamp'ta ishale bağlı olan ölümler %9,67 iken, Süt Damlasına gelen bebeklerde %1,28 olmuştur. İlk kurulduğunda çoğunlukla yoksul kesimden ve işçi sınıfından ailelerin bebeklerini getirdiği Süt Damlası zamanla popülaritesini öyle artmıştır ki 1898 ve 1899 yıllarında Fecamp'ta doğan çocukların üçte birinden fazlası Süt Damlasından hizmet almıştır. Budin, kurumun bebeklere 5 yıldır modifiye ve pastörize edilmiş süt sağlamasına rağmen çocuksu iskorbüt vakasına rastlamadığını belirtmiştir.[63] Bu veriler, Süt Damlasının başarısını kanıtlamakla birlikte pastörize sütlere karşı oluşan önyargının da kırılmasını sağlamıştır. Ayrıca modifiye edilmiş inek sütünde vitamin oranları azalsa da bebeklerin tükettiği süt miktarı artıkça belli seviyede C vitamini alımları gerçekleşmiş olur. Bununla birlikte diyetlerine C vitamini içeren doğal meyve-sebze sularının ve pürelerin eklenmesiyle iskorbüt vakasının ortaya çıkması engellenir. Süt Damlasının ulaştığı başarılar onu sadece Fransa içinde yaygınlaştırmakla kalmamış zamanla uluslararası bir üne kavuşturmuştur.

1.2. SÜT DAMLASININ YAYGINLAŞMASI VE ULUSLARARASI KONGRELER

Süt Damlası kurumu, özellikle orta ve alt sınıflarda yüksek seyreden bebek ölümlerinin azaltılmasına yardımcı olurken, bebek bakımıyla ilgili bilgilerin ve hijyenin toplumda yaygınlaştırılmasını da mümkün kılmaktaydı. Bu sayede tüm dikkatleri üzerine çekmeyi başaran Süt Damlası hızlı bir şekilde ulusal ve uluslararası boyut kazanmıştır.

Fecamp'ta ilk kurulan merkezden birkaç yıl sonra Normandiya bölgesinin birçok yerinde, Rennes, Nancy, Paris şehirlerinde yeni Süt Damlaları açılmış ve zamanla Fransa'da yaygınlaşmıştır. 1905 yılına gelindiğinde Fransa içinde yetmişin üstünde Süt Damlası hizmet vermektedir.[64] Leon Dufour'nun bu eşsiz ve başarılı eserine ithafen Dr. Variot da Belleville'deki dispanserine Süt Damlası adını uygun görmüştür.[65]

---

[62] Gaston Variot**,** *a.g.e*., s.561,563; Catherine Rollet-Echalier, *a.g.e*, s.360; Sautereau, *a.g.m*., s.227.
[63] Pierre Budin, *a.g.e*., s.155-156.
[64] Gaston Variot, *a.g.e*., s.567-569.
[65] Gaston Variot, "Gouttes De Lait Et Consultations De Nourrissons", *British Medical Journal*, Vol.1, No.2263, 1904, s.1125.

Bebek ölümlerini azaltmak için birçok ülkede kurulmaya başlanan refah kurumları, Süt Damlası'nı bilinçli olarak taklit ederken farklı isimler altında örgütlendikleri de olmuştur. Oldukça erken bir tarihte Belçika'dan Dr. Eugène Lust, Süt Damlasından ilham alarak harekete geçmiş ve Ekim 1897'de kurduğu merkeze "Laiterie Maternelle" adını vermiştir.[66] 1889 yılının mayıs ayında Alman İmparatorluğu'nun Hamburg şehrinde kurulan "Municipal Milchküchen"ın çalışma prensibi Süt Damlasından farklı olsa da aynı amaca hizmet etmiştir.[67] Aynı yıl Saint-Helena belediye meclisi komitesi Fécamp ve Le Havre'daki Süt Damlalarını ziyaret ettikten sonra "Milk Depot" adıyla kurmuş oldukları merkezden süt dağıtımına başlamışlardır. 1901 yılında Liverpool, 1902 yılında Battersea'de kurulan süt depoları zamanla Birleşik Krallık'ta yaygınlaşmıştır.[68] Dr. Champendal, 1901 yılında İsviçre'de Süt Damlasını hayata geçirmiştir.[69] 1903 yılında İspanya'da Süt Damlası, İspanyolca karşılığı olan "Gota de Leche" ismiyle kurulmuştur.[70] Benzer biçimde Lehçe Süt Damlası anlamına gelen "Kropla Mleka" ilk kez 1904 yılında Polonya'nın Łódź şehrinde kurulmuş ve iki yıl içinde, Warszawy, Kraków ve Lubnin şehirlerinde de kurularak yaygınlaşmıştır.[71]

Küçük çocukların sağlığını korumak için gösterilen ilgi neticesinde yaygınlaşmaya başlayan Süt Damlaları konusunda, fikir alışverişinde bulunmak ve deneyimleri paylaşmak için uluslararası bir kongre tertipleme kararı alınmıştır. Birincisi Paris'te 20-21 Ekim 1905 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Süt Damlası Kongresi'nin başkanlığını Dr. Dufour ve Dr. Variot yürütmüştür.[72] Fransız kolonilerinden, Avrupa'nın birçok ülkesinden hatta Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Küba ve Brezilya'dan gelen 350'den fazla delege, Pasteur Enstitüsü'nün amfi tiyatrosunda toplanmıştır.[73] Osmanlı Devleti'nden tek katılan isim

[66] *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion*, Fécamp 1905, s.60.
[67] G. H. Sieveking, "Die Sâuglingsmillchküchen in Hamburg", *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion*, Fécamp 1905, s.289.
[68] G. F. Mac Cleary, "Historique des Gouttes de Lait de la Grande-Bretagne" *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion*, Fécamp 1905, s.35.
[69] M. Champendal, "La Goutte de Lait de Geneve et les Institutions similaires en Suisse", *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion*, Fécamp 1905, s.325.
[70] Manuel Celaya, "Resumen historico de la «Gota de Leche» de San Sebastian y sus Resultados practicos", *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion*, Fécamp 1905, s.454.
[71] Morgane Labbé, "Les débuts de la protection sociale infantile à Łodz Associations locales et réseaux transnationaux (1900-1919)", *Revue d'histoire de la protection sociale*, Vol.11, No.1, 2018, s.49.
[72] *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion*, Fécamp 1905, s.7
[73] Gaston Variot, *Traité d'hygiène infantile*, Paris 1910, s.573; Catherine Rollet, "La santé et la protection de l'enfant vues à travers les Congrès internationaux (1880-1920)", *Annales de Démographie Historique*, No.101, 2001, s.116.

Uluslararası Çocuk Hastanesi doktoru Giovanni Battista Violi olmuştur.[74] Kongrede, Fransız Süt Damlaları ve çeşitli ülkelerde Süt Damlasını referans alarak oluşturulan kurumlar ile Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Alman İmparatorluğu'ndaki farklı çalışma prensibi olan kurumların bildirileri ön plana çıkmıştır.[75] Kongre katılımcıları, kamu otoritelerinin tüm önlemleri alması, bebek hijyeninin yaygınlaştırılması, Süt Damlalarının mümkün olan en geniş ölçüde yayılması hususunda anlaşmışlardır. Aynı zamanda alınan kararlar doğrultusunda daimî bir ofisi olan "Uluslararası Süt Damlaları Birliği" de kurulmuştur.[76] Kongreden sonra Rouen, Le Havre ve Fécamp'ta yer alan Süt Damlaları ile Variot'nun Belleville'deki merkezini ziyaret eden delegeler uygulamalar hakkında somut fikirler edinmişlerdir.[77]

Avrupa'da çocuk sağlığı konusunda yaşanan bu gelişmeler Osmanlı basınına da yansımıştır. 18 Ocak 1906 tarihinde Servet-i Fünun dergisinde yayımlanan makalede Fransa'da nüfusun artırılması için gerçekleştirilen çalışmalardan ve Paris'teki Süt Damlasından bahsedilmiştir. Kurumda bulunan bebeklerin büyük çoğunluğunun anneleri fabrikalarda çalışıyor olsa da müracaat eden her aileden bebeğin kabul edildiği belirtilmiştir. Annelerin çocuk yetiştirme konusunda eğitim aldığı aynı zamanda bir annenin kendi çocuğunu emzirmekle beraber başka bir çocuğu daha emzirmeyi kabul ederse aylık 30 Frank maaş aldığı, kuruluşundan o güne kadar binden fazla bebeğin emzirildiği ve büyütüldüğü bu yerde ebeveyninin yoksulluğu ve bilgisizliği yüzünden birtakım hastalıklara yakalanacak belki de vefat edecek bebeklerin artık fevkalade bir ihtimam ile yetiştirtildiği dile getirilmiştir.[78] Birkaç ay sonra yine Servet-i Fünun dergisinde "*Fransa'da Irzâ-i Etfal Meselesi 200 Bin Bebek*" başlığıyla yayımlanan makalede, Fransa'nın 30 yıldır nüfusunun artmadığından bunun sebebinin doğum oranlarının düşmesinden ve yüksek seyreden bebek ölümlerinden ileri geldiği belirtilmiştir. Anne sütü haricinde hayvan sütü veya bozuk sütle beslenen bebeklerde meydana gelen bağırsak hastalıkları sebebiyle gerçekleşen ölümler istatistiklerle açıklanmıştır. *"Fena süt*

---

[74] *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion***,** Fécamp 1905, s.16; *Dr. Giovanni Battista Violi*; 1849'da İtalya Modena'da dünyaya gelmiştir. İlk olarak Selanik'te, 1874'ten sonra İstanbul'da hekimlik yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde yabancı hekimler tarafından kurulan ilk çocuk hastanesi olan Sen Jorj (Saint-Georges) Uluslararası Çocuk Hastanesi'ni 1895'de açtı. Daha sonra çalışmalarını 17 Eylül 1905'te Feriköy'de açtığı Hôpital et Clinique International pour les Maladies des Enfants à Chichli / Şişli Uluslararası Çocuk Hastanesine taşıdı. Ayrıca Türkiye'de ilk çocuk sağlığı ve hastalıkları dergisini yayınlama onuruna erişti. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Gülten Dinç ve Şeref Etker, "Türkiye Çocuk Hekimliğinin İlk Dergisi: La Pédiatrie En Turquie / Türkiye'de Emrâz-ı Etfâl", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.5, S.2, İstanbul 2004, s.66-67.

[75] Catherine Rollet, *a.g.m.*, s.104

[76] *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion***,** Fécamp 1905, s.468-471; Gaston Variot, *a.g.e.*, s.574.

[77] *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion*, Fécamp 1905, s.472-476.

[78] "Fransa'da Himâye-i Etfâl Mini Mini Bebekler", *Servet-i Fünun*, C.30, S.769, 5 Kanun-ı sani 1321 (18 Ocak 1906), s.225-226.

masum çocukların en büyük düşmanıdır." vurgusu yapılan yazıda, çocuklar için en iyi sütün anne sütü olduğu belirtilmiştir. Çalışmak zorunda olduğu için emziremeyen annelerle birlikte bebek bakımı konusundaki bilgisizliklerinin bebekleri tehlikeye attığından söz edilmiştir. Budin'nın ve Dufour'nun hayata geçirdiği müesseselerin yaptıkları çalışmalar ve bebek ölümlerinin azaltılması hususunda ulaştıkları başarılar istatistiklerle açıklanmıştır. Paris'te içtima eden kongrenin de emzirilen veya temiz süt ile beslenilen bebeklerin sağlıklarının başarıyla korunduğu hususunda olduğu okuyuculara duyurulmuştur.[79]

İkinci Uluslararası Süt Damlası Kongresi 12-16 Eylül 1907 tarihleri arasında Brüksel'de düzenlenmiştir. Kongrenin çalışmaları, annelerin eğitimi, emzirmenin teşvik edilmesi, emzirmenin imkânsız olduğu veya yetersiz geldiği bebeklere temiz süt sağlamak olarak üç başlıkta özetlenebilir. Bu kongre, birincisi sosyal ve hayırsever sorularla, ikincisi bebek hijyeni problemleriyle ilgilenen iki bölüme ayrılmıştır.[80]

İkinci kongreye de katılan Dr. Violi, Türkiye'de süt kontrolü ve uygulamalar hakkında bir sunum gerçekleştirmiştir. Dr. Violi'nin verdiği bilgilere göre; İstanbul vilayetinde ahırların düzenli olarak veteriner hekimler tarafından kontrol edilmesi için bir yönetmelik oluşturulmuştur. Satışa sunulan sütlerin belediye yetkilileri tarafından laktometre[81] ile ölçülmesi, şüphe uyandıran sütlerin ise kimyasal ve mikroskobik incelemelerden geçirilmesi için imparatorluk tıp okuluna gönderilmesi konusunda düzenlemeler vardır fakat mevzuata riayet gösterilmemektedir. Sadece hayvanlarda tespit edilen bir salgın hastalık durumunda daha dikkatli davranılmakta, böyle zamanlarda hem hayvanları gözlem altında tutmak hem de süt satışını engellemek için veterinerler ve belediye çalışanları ilgili yerlere gönderilmektedir. İstanbul'da sterilize süt satan iki ticaret evi bulunmasına rağmen halk bu yerlere pek rağbet göstermemekte, oluşabilecek olumsuz durumlara karşı kendilerince önlem almaktadır. Belirli çocuk bakımı kavramlarının uygulandığı varlıklı ve kültürlü ailelerde biberonla beslenen bebeklerin içeceği sütü sterilize etmek için Soxhlet cihazı kullanılırken, fakir aileler genellikle sütü basitçe kaynatarak tüketmektedir. Özellikle yaz aylarında gastroenterit salgınları meydana gelmekte ve bazen büyük felaketlere neden olmaktadır.[82]

Kongre'de, bebeğin fizyolojik ihtiyaçları, süt tedariki ve süt kontrolü konularında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Sütün üretimi ve dağıtımının kontrolü hususunda gerçekleşen

[79] "Fransa'da Irzâ-i Etfal Meselesi 200 Bin Bebek", *Servet-i Fünun*, C.30, S.777, 2 Mart 1322 (15 Mart 1906), s.302-304.
[80] "The Gouttes de Lait International Congress at Brussels", *The Lancet*, Vol. 170, No.4385, 14 September 1907, s.786.
[81] *Laktometre*; Sütün bağıl yoğunluğunu saptamak için kullanılan alet.
[82] B. Violi, "Exposé de la législation en Turquie sur le contrôle du lait", *IIe Congrès International des Gouttes de Lait: Protection de l'enfance du premier âge, Bruxelles 12-16 Septembre 1907, Rapports*, Bruxelles 1907, s.1-2.

tartışmalarda, ülkelerin yürürlükte olan yönetmeliklerinin hiçbirinin sütün güvenilirliğini sağlayabilecek nitelikte olmadığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte kongre katılımcıları, Süt Damlasının bebekler için büyük bir değer olduğuna hatta tüberkülozun önlenmesi için de etkili bir önlem oluşturduğuna karar vermişlerdir. Kongrede alınan diğer kararlar; süt üretimiyle ilgili katı düzenlemelerin ve gerekli tüm önemlerin alınması gerektiği, bütün ülkelerde bebeklerin gıda oranı ile yeni doğanlara özgü fizyolojik ve patolojik sorunlara ilişkin çalışmaların birlikte ve aynı doğrultuda sürdürülmesi, çocuk bakımı için resmi ve özel öğretim ile bebek hijyeninin farklı ülkelerde yaygınlaştırılmasıdır.[83] Ayrıca kongrede Dr. Eugène Lust'un önerisi üzerine 11 maddelik Uluslararası Bebekleri Koruma Birliğinin (l'Union internationale pour la protection de l'enfance du premier âge) tüzüğü kabul edilmiştir. Tüzüğün maddeleri şu şekildedir;

1. Bu birlik, tüm ülkelerde bebek bakımı konusunda özel olarak tasarlanmış kurumların temsilcilerinden ve ilgili kişilerden oluşur.
2. Uluslararası birliğin sınırsız sayıda üyesi vardır ve merkezi Brüksel'de bulunan daimî bir ofis tarafından yönetilir.
3. Uluslararası birlik, genel kurullarında bebekleri koruma davasına üstün hizmetlerde bulunan kişilere fahri üye sıfatını verebilir.
4. Daimî yönetim kurulu en az elli üyeden oluşur. Başkan, başkan vekili, genel sekreter, sekiz sekreter yardımcısı, sayman, sayman yardımcısı ve danışmanlar. Danışmanlar çocuklar lehine hareketin en aktif olduğu başlıca ülkelerden seçilir.
5. Bebekleri korumak için birbirini izleyen kongreleri düzenlemek ve bunların uygun şekilde hazırlanmasını sağlamak birliğin görev alanına girer.
6. Bir sonraki kongrenin nerede yapılacağı ve bir sonraki kongrenin gündemine alınacak sorunları birlik üyeleri belirleyecektir.
7. Daimî büro, ihtiyaçların gerektirdiği sıklıkta, başkan ve genel sekreterin de katılımıyla yılda en az bir kez toplanır.
8. Uluslararası birlik, her kongre vesilesiyle, genel kurulda kendiliğinden toplanır. Bu toplantı tercihen kongrenin yapıldığı şehirde ve kongre süresince yapılacaktır.
9. Bebekler ile ilgili tüm genel sorular, birlik içindeki çalışmaların, raporların ve tartışmaların konusu olabilir. Bu amaçla, olağanüstü toplantılar doğrudan yönetim kurulu tarafından veya beş farklı ülkeden on beş üyenin talebi üzerine çağrılabilir.

[83] "The Second International Congress of Gouttes de Lait", *The Lancet*, Vol. 170, No.4387, 28 September 1907**,** s.929-930; Gaston Variot*, a.g.y*; Catherine Rollet, *a.g.m.*, s.104-105.

10. Tüm ülkelerde bebekleri korumaya yönelik bütün çalışmalar, birliğe üye olma ve bir delege tarafından temsil edilebilme talebinde bulunabilir. Bu delege, yönetim kurulu tarafından onaylanarak birlik üyesi olur.
11. Birliğin işleyişinden kaynaklanan maliyetleri karşılamak için, çeşitli hükümetlerden sübvansiyonlar talep edilecek ve sayman tarafından üç yıllık bir raporda fonların kullanımı gösterilecektir. Ayrıca her yıl üye başına 10 franklık bir katkı toplanacaktır.

Kısacası birliğin misyonu, çocuk refahıyla ilgilenen kuruluşlar ve şahsiyetler arasında uzlaşmayı kolaylaştırmak, tüm paydaşları bir araya getirip kongreler düzenlemek ve bu iş birliğini daimî kılmaktır. Bu amaçla birlik üyeleri, propaganda komiteleri kurmaya, basın bültenlerini, genelgeleri ve raporları, tüm ülkelerdeki basın organlarına ve iş birliği yapma olasılığı yüksek olan kişilere göndermeye uygun görülmüştür. Daimî ofisin genel sekreteri Dr. Eugène Lust olurken başkanlık görevini Prof. Theodor Escherich üstlenmiştir.[84]

Üçüncü kongre 11-15 Eylül 1911 tarihleri arasında Alman İmparatorluğu'nun başkenti Berlin'de gerçekleşmiştir. Alman İmparatorluğu'nun parlamento binası olan Reichstag'da düzenlenen kongrenin açılış oturumu Kaiser II. Wilhelm ve İmparatoriçenin varlığıyla onurlandırılmış olup Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg tarafından başkanlık edilmiştir. Kongrenin amacı, bilimsel olan tüm tıbbi ve sosyal girişimlerin pratik tanıtımı ile bebekleri korumak olarak tanımlanmıştır. Kongre 4 ana bölüm ile bir alt bölüme ayrılmıştır;

1. Eğitim ve öğretim
2. Bebekleri korumanın pratik uygulamaları
3. Mevzuat ve idari önlemler

3.1 Vesayet

4. İstatistikler

Kongreye Osmanlı Devleti'nden çoğunluğunu Uluslararası Çocuk Hastanesi doktorlarının oluşturduğu 7 kişilik ekip katılmıştır. Bu kişiler başta hastanenin kurucu direktörü Dr. Violi olmak üzere Dr. Andre Antipas, Dr. J. Caraco, Dr. Faccatzelli, Dr. A. Manuelides, Dr. A. J. Petrides ve Prof. Dr. Grosman'dır. Bu kişilerden Dr. Faccatzelli, Uluslararası Çocuk Hastanesinin Baş Cerrahıdır. Dr. Andre Antipas da cerrahtır.[85] Dr. J. Caraco, Türkiye'de

[84] *IIe Congrès International des Gouttes de Lait: Protection de l'enfance du premier âge, Bruxelles 12-16 Septembre 1907, Compte Rendu du Congrès*, Bruxelles 1907, s.175-179; *Prof. Theodor Escherich*; pediatrist ve bakteriyolog, ilk Alman pediatri el kitabının editörlüğü yapmıştır. Ayrıca onun adına Escherichia coli olarak adlandırılacak olan bakteriyi keşfetmiş ve özelliklerini tanımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Stanford T. Shulman, Herbert C. Friedmann, and Ronald H. Sims, "Theodor Escherich: the first pediatric infectious diseases physician?", *Clinical infectious diseases*, Vol.45, No.8, 2007.

[85] *Bericht über den III. Internationalen Kongress für Säuglingsschutz (Gouttes de Lait), Berlin 11-15 September 1911*, ed. Arthur Keller, Berlin 1912, s.14-17,43-68.

Emrâz-ı Etfâl dergisinin yöneticiliğini üstlenmiştir.[86] Dermatolog Grosman, daha önceleri Almanya'nın Dersaadet Sefiri olan ve Osmanlı dostu addedilen Prens Radolin'in ricası üzerine[87] bir süre Mekteb-i Tıbbiye Emraz-ı Cildiye Muallimliği görevini yürütmüştür.[88] Birkaç yıl sonra ise yabancı uyruklu olduğu gerekçesiyle görevinden azledilmiştir. Sonradan Osmanlı tabiiyetine geçmesine rağmen Maarif Nezareti ile bir kontratı olmaması ve Osmanlı lisanını bilmemesi sebebiyle göreve geri dönememiştir.[89] Kongrenin gerçekleştiği tarihlerde herhangi bir görevde bulunmamakla birlikte kongre raporlarında İstanbul'dan katıldığının belirtilmesi bizlere Grosman'ın başkentte yaşadığını göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaşanan diplomatik gerilimler ve siyasi fikir ayrılıkları milletlerin ortak bir paydada buluşmasını zorlaştırmıştır. Uluslararası Bebekleri Koruma Birliği'nin Başkanı Dr. Treub'un da 1913 yılında istifa etmesinin ardından birliğin etkisi kalmamış ve Berlin'de düzenlenmiş olan kongre Süt Damlasının son uluslararası kongresi olmuştur.[90]

1914 yılı itibarıyla Fransa'nın birçok şehri ile Fransız kolonilerine; Madagaskar'a kadar yayılan, İsveç, Avusturya-Macaristan, Polonya, Romanya, Hollanda, Rusya, Kanada, Arjantin gibi ülkelerde oluşturulan Süt Damlaları ve diğer ülkelerdeki benzeri kurumlar çalışmalarına hız kesmeden devam etmişlerdir.[91] Ne var ki Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan bebekler böyle bir hizmetten mahrum kalmıştır zira devlet yıkılmanın eşiğindedir ve bu konuda bir çalışma yapılmamıştır.

[86] Gülten Dinç ve Şeref Etker, *a.g.m*., s.74.
[87] BOA, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik, 46/66.
[88] BOA, Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, 829/1.
[89] BOA, Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, 1102/68.
[90] Catherine Rollet, *a.g.m.*, s.106.
[91] Pierre Budin, *a.g.e*., s.23; Catherine Rollet-Echalier, *La Politique à l'égard de la petite enfance sous la IIIe République*, Paris 1990, s.390; Denyse Baillargeon, "Gouttes de lait et soif de pouvoir: Les dessous de la lutte contre la mortalité infantile à Montréal, 1910-1953", *CBMH/BCHM*, Vol.15, No.1,1998, s.34.

İKİNCİ BÖLÜM
SÜT DAMLASININ TÜRKİYE'YE GELİŞİ

2.1. SAVAŞ YILLARINDA TÜRKİYE'DE ÇOCUK OLMAK VE ÇOCUK KORUMA ÇALIŞMALARI

1914 yılı resmi nüfus istatistiklerine göre Osmanlı Devleti'nin nüfusu 18.520.016 kişidir. Bu nüfusun 15.044.846 kişisini Türkler ve Müslümanlar oluştururken Ermeniler 1.161.169, Yunanlar 1.729.738, Yahudiler ise 187.073 kişi olarak açıklanmıştır.[92] Nüfus istatistiklerinde en yaygın hata nüfusun olduğundan az beyan edilmesidir, bu sebeple istatistiklerin kesin nüfus sayısını veremeyeceği dikkate alınmalıdır. Nitekim 1914 istatistikleri Osmanlı Devleti'nde yapılan son nüfus sayımı olan 1905-1906 sayımından yararlanılarak hazırlanmış ve geçen zaman içinde kayıtlara geçen doğum rakamları eklenerek, ölüm rakamları çıkarılmıştır. Bazı vilayet (Musul, Bağdat, Hicaz, Yemen, Basra) ve sancaklarda (Cebel-i Lübnan, Asir, Medine-i Münevvere) nüfus sayımı ve kayıt işlemleri yapılmadığı için, istatistiklerde yer almamıştır. Ayrıca doğu vilayetlerinde göçebe olarak yaşayan aşiretler ve dağlık kısımlara yerleşmiş Kürtler ile Hakkâri sancağındaki Nesturîler, tahrir ve tescil olunamamışlar ve istatistiklerin dışında kalmışlardır.[93] Türkiye Cumhuriyeti'nin 1927'deki sınırlarını oluşturan alan içinde yaşayan nüfusun 1914 yılı itibarıyla yaklaşık olarak 16,4 milyon olduğu tahmin edilebilir.[94] ABD'li tarihçi Justin McCarthy'nin yapmış olduğu araştırmaya göre, 1914-1922 yılları arasında Anadolu'da Müslüman can kaybı 2,4 milyondan daha fazladır.[95] Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nde 1927 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımında nüfusun 13.648.270 olduğu ortaya çıkmıştır.[96] Artı ve eksi akışlar şeklinde görülen nüfus hareketliliği ile birlikte 13 yıl sonunda ülke nüfusun neredeyse %15 oranında azalmış olması yaşanılan savaşların yıkıcılığını gözler önüne sermektedir.

---

[92] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin 1985, s.170-190.

[93] Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, İstanbul 2008, s.168.

[94] Tahminde etnik/dini kimlikler dikkate alınmamıştır. Osmanlı Devleti'nin 1914 yılı istatistiklerinden Beyrut, Suriye, Zor, Kudus-i Şerif İdari Bölgeleri ve Halep vilayetine bağlı olup Türkiye Cumhuriyeti'nin 1927 sınırları dışında kalan yerleşim birimlerinde yaşayan nüfus tarafımızca çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kemal H. Karpat, *a.g.y.*; Rus İmparatorluğu'nun idaresine 1878 yılında geçen Kars vilayeti (Rus idaresinde Kars Oblastı olarak anılmakla birlikte vilayet bugünkü Erzurum ilinin Oltu, Olur ve Şenkaya ilçeleri ile bugünkü Kars ve Ardahan illerini kapsamaktadır) ile ilgili nüfus bilgileri için Justin McCarthy'nin aktardığı bilgilerden yararlanılmıştır; "*Rus İstatistiği 1915 yılı kitabı, Kars'ın toplam nüfusunu 389.800 ve Müslümanların oranını %50,16 olarak verdi*." Bkz. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, Ankara 2014, s.253.

[95] Justin McCarthy, *a.g.e*, s.359.

[96] T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, C.3, Ankara 1929, s.8.

Tarihte yaşanan tüm savaşlarda olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı ve ardından gelen Türk Kurtuluş Savaşı'nda da en fazla mağduriyeti yaşayan yine çocuklar olmuştur. İsyan hareketleri ve işgal kuvvetlerinin saldırılarında çocuklar ve bebekler bizzat şiddete maruz kalarak yaşamlarını yitirdiği gibi on binlercesi de evlâd-ı şüheda durumuna düşmüştür. Balkan Savaşlarından beri süregelen kimsesiz kalan çocuklar meselesi böylelikle Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı ile devam eden süreçte tepe noktasına ulaşarak ülkenin en büyük sosyal sorunlarından biri haline dönüşmüştür. Bu bağlamda idarenin yetişemediği çocuk koruma alanına ve sosyal yardımlara, halk tarafından kurulan cemiyetler ve dernekler aracılığıyla çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Türk çocukları savaş yıllarında aileleriyle birlikte çatışma bölgelerinden uzakta güvenli bölgelerde olsalar dahi temel sağlık hizmetlerinden ve sağlıklı yaşam koşullarından yoksun bir biçimde, salgın hastalıklarla, açlıkla ve sefaletle mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı, sıcak savaş özelliğine uygun bir şekilde 28 Temmuz 1914 tarihinde başlamış ve 11 Kasım 1918 tarihine kadar sürmüştür. Osmanlı Devleti, savaşın başlamasından yaklaşık üç ay sonra İttifak Devletleri safında savaşa dahil olmuştur. Savaştan galip çıkabilme umuduyla diğer devletlerin yaptığı gibi savaş ekonomisine geçen Osmanlı Devleti, iktisadi kaynakları ile tüketim ürünlerinin çoğunu askeri birimler için harcamıştır. Savaşın beklenenden uzun sürmesi, tarımsal üretimin önemli ölçüde düşmesi ve yurtdışından gelen tahıl ithalatının da sekteye uğraması neticesinde 1915 ortalarından itibaren var olan gıda stokları tükenmiştir. Savaş halindeki bölgelerden İstanbul'a ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine doğru meydana gelen göç hareketleri neticesinde yurtiçindeki yerleşik ticaret dengesi bozulmuştur. Hayata geçirilen birçok kurum ve kuruluş ise iaşe sorununu çözmeye yetmemiştir.[97] Diğer taraftan Osmanlı Devleti, hazinesindeki altın ve Alman Hazine bonolarını teminat göstererek "Evrak-ı Nakdiye" adı altında çıkardığı banknotları savaş boyunca piyasaya sürmeye devam etmiştir.[98] Para arzında yaşanılan hızlı artışa karşılık, emek gücünün silah altında olması ve ithalâtın zorlaşması, mal ve hizmet arzının azalmasına sebep olduğu gibi enflasyonist hareketleri de kaçınılmaz kılmıştır.[99] Bununla birlikte psikolojik ve spekülatif hareketler fiyat artışlarını körüklemiştir. Yaşanılan tüm bu gelişmeler neticesinde stokçuluk ile karaborsacılık yaygınlaştığı gibi ülkede geniş çaplı bir gıda krizi ortaya çıkmıştır.[100] Hükümet, herkesin eşit

[97] Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994 s.41; Zafer Toprak, *"İttihat-Terakki ve Devletçilik: Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)"*, İstanbul 1995, s.131-143.
[98] Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 2000, s.242
[99] Nuri Karacan, "Türkiye'de Para, Kredi ve Fiyat Hareketleri: 1923-73", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.30, S.1-4, İstanbul 1970, s.351.
[100] Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.47-48,58.

şekilde gıdaya ulaşabilmesi için narh düzeninden karneye değişik yöntemlere başvurmuştur.[101] Alınan tüm önlemlere karşın bir türlü çözülemeyen gıda sorunları nedeniyle ekmeğin ağırlığının ve içeriğinin yıllara göre değiştiği gözlemlenmektedir. 1916'da 250 dirhem olan ekmeğin ağırlığı 1917'de 150 dirheme kadar düşmüş, 1918'de ise halka ekmek yerine 100 dirhem bakla, arpa ve yulaf karışımı mamül verilmiştir. İstanbul'da bir kıyye sütün fiyatı da 1914 yılında 2 kuruş iken 1917 yılına gelindiğinde 15 kuruşa, 1918 yılında ise 45 kuruşa çıkmıştır.[102] Böylece ülke çocukları, savaş süresi boyunca en başta açlık ve gıda eksikliği ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır lakin tek sıkıntı bu değildir. Savaş kapılarına gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Seferberlik gereği 20 ile 45 yaş arası tüm erkekler silah altına alınmıştır fakat ordunun her geçen gün artan asker ihtiyacı nedeniyle Mükellefiyet-i Askeri Kanûn-ı Muvakkati'nde (Geçici Askeri Mükellefiyet Kanunu) birtakım değişikliklere gidilmiştir. 27 Mayıs 1915 tarihinde 42. maddede yapılan değişiklik yapılmış ve söz konusu değişiklik doğrultusunda asker yoklamaları sırasında Mekteb-i Sultaniye 10. sınıf öğrencilerine yardımcı hizmette yer verilmesine karar verilmiştir. 8 Ağustos 1915 tarihinde ise 51. maddede değişiklik yapılarak 18 yaşından büyük olanların yoklamaya alınması karara bağlanmıştır.[103] Buna rağmen yardımcı hizmette görev alan ya da gönüllü olarak savaşa katılan Türk gençleri cephelerde şehit düşmüş ya da gazi olmuşlardır. Örneğin Sivas Lisesi'nde öğrenim gören tüm son sınıf öğrencileri Çanakkale Savaşı'na gönüllü olarak katılmışlar ve neticede okul, 1915 yılında mezun verememiştir. Galatasaray, İstanbul, Vefa, Çanakkale, Bursa, Edirne, Kastamonu, Ankara, Kayseri, Konya, İzmir, Bilecik, Bolu, Kütahya, Denizli, Trabzon Liseleri ile Karesi İdâdîsi ve Sultanisinde eğitime ara verilmiş ve gönüllü olarak cepheye giden öğrencilerin büyük çoğunluğu geri dönmemiştir.[104]

Birinci Dünya Savaşı'nda cephe kavramının değiştiği savaşın ön cephelerden şehirlere yayıldığı görülmektedir. Bununla birlikte ayrılıkçı etnik milliyetçiliğin yükselmesi isyan hareketlerini tetiklemiş ve ülkede iç savaşın yaşanmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türk topraklarında bir Ermeni Devleti kurulması için ayrılıkçı faaliyetlere girişen Ermeniler, hayallerine ulaşabilmek maksadıyla paramiliter gruplar oluşturarak savaş süresince en büyük destekçileri olan Ruslarla ittifak içinde olmuşlardır.[105] Türk ordusunun, Sarıkamış Harekâtında (22 Aralık 1914- 4 Ocak 1915) yenilgiye uğraması ve 3. Ordunun

[101] Zafer Toprak, *a.g.e*., s.104.
[102] Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.40,131,51.
[103] Mehmet Arslan, "Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C.13, S.18, 2015, s.229-230.
[104] Cemile Şahin, "Çanakkale Savaşları'nın Eğitim ve Öğretim Üzerindeki Etkisi: Karesi İdâdîsi ve Sultânîsi Örneği, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.26, Ağustos 2012, s.12-13.
[105] Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, İstanbul 2006, s.25,50.

neredeyse tamamen yok olması neticesinde Anadolu saldırıya açık hale gelmiştir.[106] Cephe gerisindeyse Ermenilerin çıkardığı isyanlar Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin birçok yerine sıçramıştır. Ermeni çeteleri kamu binaları ve askeri birliklere saldırılar düzenlemiş ve Müslüman köylerine hücum ederek sivilleri katletmişlerdir. Van vilayeti 18 Mayıs 1915 tarihinde Rus ve Ermenilerin eline geçmiş ve Osmanlı ordusunun ikmal yolları kesilmiştir. Bu fırsatı değerlendiren Rus ordusu taarruza geçerek Erzurum, Bitlis ve Trabzon'u işgal etmiştir.[107] Bunun yanında Elâzığ, Diyarbakır ve Sivas vilayetleri de iç savaşın yaşandığı bölgeler haline gelmiştir.[108] 1917 yılında Rusya'da ihtilâlinin yaşanması Anadolu'dan Rus ordusunun geri çekilmesini sağlasa da Doğu Anadolu'daki Rus otoritesi yerini Ermeni askerlere ve çetelere bırakmıştır. Bu dönemde Ermenilerin vahşi katliamları soykırım boyutuna ulaşmıştır. Genelkurmay Başkanlığı'nın arşiv belgelerinden ulaşılan bilgilere göre Ermeniler, 15-16 Ocak 1918 tarihinde Erzincan'da silah arama bahanesiyle sütten kesilmemiş bebekler dahi yaklaşık bin beş yüz çocuk, kadın ve erkeği katletmişlerdir. Benzer bir biçimde 6 Şubat tarihinde 1. Kafkas Kolordusu Komutanlığı'ndan 3. Ordu Komutanlığı'na gönderilen şifrede Erzincan'da erkek ve çocukların hepsinin katledildiği, şehirde kimsenin kalmadığı belirtilmiştir. Ermeniler, Erzurum'dan çekilmeden önce 300 kadar Müslümanı bir konağa doldurmuşlar, üzerlerine benzin dökerek yakmışlardır. Erzurum'un içinde birçok kadın ve bebeğin de dahil olduğu 4000 kadar cenaze toplanmıştır. Birinci Kafkas Kolordusu Komutanı Albay Kâzım Karabekir de Üçüncü Ordu Komutanlığına gönderdiği raporda Cinis köyünde 587 kişinin yakıldığı, süngülendiği ve hatta hamile kadınların karınları yarılıp çocukları kucaklarına verilerek şehit edildiğini belirtmiştir.[109] Doğu vilayetlerinde yaşanılan insanlık dramı Mustafa Kemal Paşa'nın hatıralarında da kendine yer bulmaktadır;

9 Kasım 1916, *"Yollarda birçok muharicirin gördük, Bitlis'e avdet ediyorlardı. Cümlesi aç, sefil, ölüme mahkûm bir halde 4–5 yaşlarında bir çocuğu ebeveyni yol üzerinde terk etmişler, bu da bir karı kocanın peşine takılmış. Onları ağlayarak 100 metreden takip ediyor. Kendilerini niçin çocuğu almadıkları için tekdir ettim. "Bizim evladımız değildir." dediler."*

16 Kasım 1916, "*...Fırka Sertabibinin ifadesine nazaran, hastane ittihaz olunan haneler temizlenirken 10-15 kadar İslâm kadını başları bulunmuştur. Şerefiye denilen camii gezdim,*

[106] Tuncay Öğün, *"Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)"*, Ankara 2004, s.11.
[107] Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.56-57
[108] Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, ed. Ahmet Tetik, C.1, Ankara 2005, s.187.
[109] Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, ed. Ahmet Tetik, C.2, Ankara 2005, s.191-194,175,237-239,147.

hayvanat iaşeleriyle ve müzahrafat ile maliydi. Harab olmuş. Yolda 12 yaşında Ömer namında öksüz bir çocuk gördüm. Bunu yanıma aldım." [110]

Birinci Dünya Savaşı sonuna doğru 3. Ordu Kumandanı Vehip Paşa Komutasındaki Türk ordusunun Doğu vilayetlerini kurtarmasıyla bölge insanı rahat bir nefes alabilmiştir.[111] Ayrıca 3. Ordu sıhhî müesseseleri 10 ay içinde kimsesiz 17.116 çocuk toplamış ve bunlara bakarak birçoklarının hayatını kurtarmıştır.[112]

24 Mart 1918 tarihinde Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmîyyesi bütçe görüşmelerinde Hamdi Bey, memlekette 825.991 mülteci ile 384.996 muhacirin var olduğunu belirtmektedir.[113] Lakin bu sayılar yolculuğu başarıyla tamamlayabilenlerin sayısıdır. Çoğunluğunu kadın, çocuk ve yaşlıların oluşturduğu göç kafileleri, tehlikeli ve zor şartlarda genellikle yaya olarak icra edilen uzun süreli yolculuklara dayanamamışlardır. Tuncay Öğün'ün, belirtiğine göre; "*Rus istilâsına uğrayan vilayetlerden iltica eden 1.604.031 kişinin 701.166 kişisi yani yüzde 43,7'si göç yollarında hayatını kaybetmiştir.*"[114] Mülteciler, iltica ettikleri bölgelerde de farklı sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Örneğin Karadeniz Bölgesinde sıtma yaygın olduğundan bu bölgeye göç edenlerin %20 ila %30'u sıtmaya tutulmuştur. Yörede ayrıca frengi ve savaşın sonuna doğru salgın haline gelen İspanyol gribi hakimdir. Van, Muş, Bitlis ve Bayezid dolaylarından Diyarbakır'a akın eden mültecilerin ise %20'si salgın hastalıklar sebebiyle yaşamını yitirmiştir.[115] Zira dönem itibarıyla, Anadolu'da yaşayan insanların yüzde elliden fazlası sıtmadan, yaygın biçimde görülen tüberküloz ve koleradan, trahom, frengi, tifüs, tifo, çiçek gibi bulaşıcı hastalıklardan mustariptir.[116]

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaşlar ve yaşanan göç hareketleri başta olmak üzere hac ziyaretleri ve deniz yoluyla Anadolu'ya taşınan bulaşıcı hastalıkların salgınlara ve ölümlere sebep olduğu bilinmektedir.[117] Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirilen Sıhhiye Nezareti bütçesi görüşmeleri sırasında bu konuya değinen Kengiri (Çankırı) Mebusu Fazıl Berki Bey, memleketin her tarafından sıtma, frengi, verem gibi hastalılardan pek çok insanın hayatını

[110] Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara 1995, s.66,75.
[111] Şenol Kantarcı, "Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorunu' nun Ortaya Çıkışı", *Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Kilise ve Misyonerlik*, ed. Mehmet Metin Hülagü vd., Ankara 2014, s.228.
[112] Tevfik Sağlam, *Cihan Harbinde III. Orduda Sıhhî Hizmete Ait Küçük Bir Hulâsa*, 1940, s.10.
[113] *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi Zabıt Ceridesi*, Devre:3, C.2., İçtima Senesi:4, İ:41, s.217.
[114] Tuncay Öğün, *a.g.e*., s.37,41.
[115] Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.12, S.1, Mayıs 1999, s.201.
[116] Hikmet Özdemir, *a.g.e*., s.311.
[117] Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, Ankara 1985, s.1325-1331; Hikmet Özdemir, *a.g.e*, s.33-45.

kaybettiğini hatta Avrupa'da, kızıl, kızamık, çiçek gibi hastalıklara yakalanma oranları çok düşük seyrederken Osmanlı Devleti'nde yetişkin bireylerde dahi görülen bu hastalıklar neticesinde insanların kör olduğunu, çocukların vefat ettiğini belirtmiştir.[118] Dönemin şartlarının anlaşılması bakımından Fazıl Berki Bey'in sarf ettiği şu sözler oldukça önemlidir; *"Biz sıhhat nokta-i nazarından uçuruma doğru gidiyoruz, Memleketimde çiçekten, kızamıktan, kızıldan, tifodan, tifüsten vesaire birçok hastalıklardan birçok musap, birçok* vefeyât *var. Mevcut olanlarımızın da sıhhati yerinde değildir. Bütün Osmanlılar muayeneden getirilecek olursa hiçbir hastalığa müptela olmayarak tam manası ile zinde sıhhati yerinde olmak üzere memleketimizde pek az kimseler meydana çıkabilir*."[119]

Osmanlı Devleti'nde 13 Nisan 1914 tarihinde yürürlüğe giren 65 maddelik "Emraz-ı Sâriye ve İstilaiye Nizamnamesi" ile hastalıklar tanımlanmış ve salgın hastalıklarla mücadele devletin görevleri arasına alınmıştır.[120] Bu konuda en önemli adım ise sağlık hizmetlerinin yürütme görevi Dahiliye Nezaretine bağlı olarak meydana getirilen Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine verilmekle birlikte Hariciye Nezareti bünyesindeki Meclis-i Umûr-u Sıhhiyenin de naklolunarak bir Sıhhiye Nezaretinin kurulması olmuştur.[121] Ne var ki Osmanlı Devleti'nde hekim sayısı oldukça azdır. Sıhhiye Umumi Müdürü Esat Paşa, 1914 yılı Sıhhiye bütçesi görüşmelerinde bu konuya değinmiş, 33 vilayet, 54 kaza, 565 nevahi ve 1.369 merkeze rağmen tüm tabip sayısının sadece 575 kişi olduğunu ve her yere tabip gönderilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.[122] Bununla beraber İkinci Ordu, Üçüncü Ordu, Dördüncü Ordu ve Beşinci Ordu bölgeleri ayrıca bulaşıcı hastalıklar bölgesi kabul edilerek orduların sıhhiye reisleri, o bölgelerin bulaşıcı hastalıklarla mücadele heyeti reisi tayin edilmiştir. Böylelikle askeri hekimlerden istifade edilerek sivillere sağlık hizmeti verilmeye çalışılmıştır.[123] Görev alan askeri hekimlerin yaklaşık %13'ü başta salgın hastalıklar olmak üzere çeşitli nedenlerle vefat etmiştir.[124] Ordudaki hastalık dağılımı incelendiğinde en fazla ölümün sırasıyla, dizanteri, tifüs ve sıtmadan kaynaklandığı görülmektedir. Salgın hastalıklar askeri birliklerin erimesine neden olurken dönen askerlerin bir bölümü de taşıyıcı oldukları için hastalıkların yayılmasına sebep olmuşlardır. 1914-1918 yılları arasında bazı Anadolu köylerinde 1-5 yaş arası çocukların

[118] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (bundan sonra MM ZC olarak geçecektir), Devre:3, Cilt:2, İçtima-ı Fevkalade, İnikad:38, s.407-408.
[119] *MM ZC*, D:3, C.1, İ:46, s.686.
[120] *Düstur*, 2. tertip, C.6, s.585-601.
[121] *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, D:3, C.2, İ:35, s.199.
[122] *MM ZC*, D:3, C.2, İçtima-i Fevkalade, İ:38, s. 411- 412.
[123] *MM ZC*, D:3, C.2, İ:56, s.478-479.
[124] Muharrem Uçar ve Süleyman Deniz, "Türk Tarihinde Sağlık Hizmetleri", *TAF Preventive Medicine Bulletin/ TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, Vol.11, No.1, Ankara 2012, s.115-116.

%75'i sıtma nedeniyle vefat etmiştir.[125] Aynı dönemde İstanbul'da açlık ve hastalık gibi nedenlerle vefat eden çocuk sayısı ise 24.238 olarak açıklanmıştır.[126]

Balkan Savaşlarından beri süregelen yetim ve kimsesiz çocuklar sorunu, Dünya Savaşı ile ülkenin en büyük sosyal sorunu haline dönüşmüştür. Sorunun çözümü için Maarif Nâzırı Ahmed Şükrü Bey'in verdiği teklif ile 12 Teşrinisani 1330 (25 Kasım 1914) tarihinde Darüleytamlar (yetimler yurdu, yetimhaneler) kurulmuştur.[127] 1915 yılında faaliyetlerine başlayan Darüleytamların sayısı 20 kadar iken bu sayının artmasında 1916 yılı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çanakkale Muharebeleri sonrasında bakıma muhtaç şehit çocukları ile Doğu vilayetlerinde meydana gelen olaylarda yetim ve öksüz kalan binlerce çocuk sebebiyle başta İstanbul olmak üzere ülkenin çeşitli vilayet ve taşralarında yeni darüleytamlar açılmıştır. Böylece 1916 yılında ülke genelinde faaliyet gösteren 69 Darüleytamda 20.000 çocuk himaye edilmiştir. Zaman içinde Darüleytam sayısı 85'e kadar yükselse de malî sıkıntılar, yiyecek ve eşya temini zorluğu nedeniyle birçoğu kapanmış ve himaye edilen çocuk sayısında azalma yaşanmıştır.[128] Bu dönemde Himâye-i Etfâl Cemiyeti, savaş yıllarında idarenin yetişemediği çocuk koruma alanına ve sosyal yardımlara çözüm getirmek için kurulmuş bir hayır kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. 6 Mart 1917 tarihinde Galatasaray Yurdunda toplanan ve 20 kişilik ilk merkez heyeti oluşturulan cemiyetin kısa süre içinde çalışmalarına başladığı ve 11 Ağustos 1917'de kamuya yararlı cemiyetler arasına dahil edildiği bilinmektedir.[129] Cemiyetin kurulma düşüncesinin ortaya çıkışı, ilk yılının sonunda yayımlanan umumi raporda şöyle ifade edilmiştir; *"Memleketimizin, istikbalimizin masum timsalleri olan çocuklar, bizde öteden beri, doğar, kendi kendine büyür farz olunur ve ciddi itinaya tabi tutulmazdı. Çocuk, milletin mevcudiyetinin en önemli esası olduğu halde sıhhi, içtimai ve hukuki tedbirler alınmış değildi. Köylerde yaşayan yavrular bakımsızlıktan ve çaresizlikten vefat ettiği gibi şehirlerdeki nesillerde kıtlığa uğramış ve zayıflıkta son derecelere gelmişti. Bütün medeni memleketlerde ise çocukların himayesine, hıfz-ı sıhhatlerine itina edilerek güçlü ve zinde bir unsur olarak yetiştirilmesi için çeşitli cemiyetler tesis ediliyordu... Son senelerde birbirini takip eden iki büyük harbin yetim ve bikes olarak himmet-i umumiyeye arz eylediği bîçare yavrular bu ihtiyacı her göze çarptırıyorlardı. Birtakım şehitlerin, birtakım yerinden yurdundan ayrılmış kurban-ı gadr bîçarelerin evladı, ümitsizce, perişan halde inleyerek sokaklara serilmişti. Bunların bir kısmı açlıktan ve bakımsızlıktan sokak ortalarında alil ve eskam sergisi teşkil eder gibi serilmiş,*

[125] Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara 2010, s.140-147, 257.
[126] Tevfik Çavdar, *Millî Mücadeleye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm*, C.2, İstanbul 2001, s.23.
[127] Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Dârüleytam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, 1993, s.521.
[128] Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul 2006, s.76-78.
[129] Makbule Sarıkaya, *"Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti 1921-1934"*, Ankara 2011, s.36-37.

bir kısmı da vicdansız menfaatperestlerin elinde tese'üle alıştırılarak maddeten ve mânen harap edilmişti. Bu elim sefalet manzaraları karşısında daha fazla duramayan yürek sahipleri artık zaruret haline gelmiş medeni ihtiyacı düzenlemek o zavallı beşeriyet-i âtiye tohumlarına bir meydan-ı felah ve necat açmak emel-i âlîsine düştüler. İşte bu ulvî emel ile hareket eden ve nizamname-i esasîmizde esamîsi mezkûr bulunan heyet-i müessise bi'l-ictima ortada duran derde çaresâz olacak, çocuklarımızın hayatını, sıhhatini, terbiyesini, istikbalini temine ve bu sûretle milletin bekâ ve teâlîsine hâdim tedâbir ile iştigal edecek bir cemiyet akdini tasavvur eylediler."[130]

Cemiyet ilke olarak on üç yaşına kadar olan çocukları himayesine almakta daha büyük büyük çocukları ise merkez heyetinin onay vermesi halinde kabul etmektedir. Nizamnamesinde son derece ayrıntılı olarak düzenlenen amaç ve görevlerinden bir kısmı şunlardır;

- Çocuklara eziyet edilmemesi.
- Çocuklara ebeveynleri dahil hiç kimse tarafından tahammüllerinin üstünde, ruh ve beden gelişimini sekteye uğratacak şekilde hizmet gördürülmemesi.
- Okullarda çocuklara şefkatli bir ihtimam gösterilmesi, okul binalarının ve derslerin akıllı çocukları yıpratacak derecede sıhhate aykırı olmaması, yatılı okulların da iskân, gıda, ısıtma, aydınlatma ve beden terbiyesi bakımından sağlığa uygun olmalarının sağlanması.
- Çocukları zaman zaman muayene etmek, ebeveynlere beslenme usulünü öğretmek üzere dispanserler açmak, evleri dolaşarak öğütlerin tatbik edildiğini kontrol etmek.
- Veremli çocuklar için münasip yerlerde hastanenler ve sanatoryumların açılmasını sağlamak.
- Fakir ve hasta çocukların tedavilerini sağlamak.
- Çocukların tütün ve alkol kullanmasını ve kendilerine bu gibi maddelerin satışının engellenmesi.
- Çocukların ebeveynlerinin evi dahi olsa kendilerini fena ve ahlaksız yetiştirecek muhitten kanun gücüyle aldırılarak salim muhite nakillerinin temini.
- Çocukların meyhanelere ve ahlaksız münasebetsiz tiyatro ve sinemalara kabul edilmemelerinin temini.
- Çocuklara gayriahlaki kitapların satışını önlemek. Onların yaşlarına uygun kitaplar okumasını sağlamak.

[130] Himâye-i Etfâl Cemiyeti Umumiyesi, *24 Şubat 1334 Tarihinde İn'ikad Edecek Meclis-i Umumide Kıraat Edilmek Üzere Heyet-i Merkeziyece 16 Şubat 1334 Tarihinde Kabul Edilmiş Olan 1333 Sene-i Maliyesine Mahsus Senelik Umumî Rapor ve Plançu***,** İstanbul 1334 (1918), s.3-5.

- Çocukların, fuhuş ve ahlaksızlığa sevk ve teşvik edilmelerinin mâni.
- Çocuk ticaretinin men'i.
- Serseri olarak sokaklarda kalan veya vicdansız adamların eline geçerek esir gibi kullanılan çocukların toplattırılarak münasip mahallere yerleştirilmesi ve yerleştirilinceye kadar iskân için misafirhaneler tesisi.
- Kör, sağır sakat, dilsiz ve zekâ geriliği olan çocukların tahsil ve terbiyelerinin temini ile darülaceze ve hastanelere yerleştirilmelerini sağlamak.
- Lakitalar ve ebeveyni tarafından bakılamayan çocuklar için ırzâ'haneler (emzirme evleri) tesis etmek veya ilgili daireler tarafından açılmasını sağlamak.
- Gebelikte, çocuk doğururken ve doğurduktan sonra yapılması gereken bilgilerin her türlü vesaitle neşr ve tamimi.
- Böyle meseleler hakkında çalışacak kadınları yetiştirmek üzere hayır işleri "filantropi" tesis etmeye çalışmak.
- Çalışan kadınların çocuklarına gündüzleri bakmak üzere bakım evleri tesis ettirilmesi.
- Ebelerle ilgili ıslahât yapılmasının temini.[131]

Cemiyet amaçlarını gerçekleştirmek için 1917 yılında Firuzağa'da açtığı misafirhaneye ek olarak başkentte, İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar, Haliç, Kadıköy, Bakırköy, Anadolu'da ise Kırkkilise (Kırklareli), İzmit, Samsun şubelerini açmıştır.[132] Bir sonraki sene ise var olan şubelere İstanbul'da Yeniköy, Kırklareli'ne bağlı Babaeski, Musul, Erzurum, Eskişehir, Konya ve birkaç şube daha ilave edilmiştir.[133] İşgal yıllarında ise cemiyetin Anadolu şubeleriyle olan bağlantısı kesilmiştir. İstanbul'daki şubeler faaliyetlerine devam etmesine rağmen bunların da çalışmaları yapılan masraflar karşısında yetersiz görülmüştür. Bu sebeple 1919 yılının sonunda cemiyetin merkez heyetince alınan kararlar doğrultusunda Kadıköy Şubesi hariç diğer şubelerin faaliyetleri geçici olarak durdurulmuştur.[134] Bununla birlikte cemiyetin Firuzağa'da bulunan misafirhanesi çalışmalara devam etmiş ve 1917-1922 yılları arasında 2027 çocuğu kabul etmiştir.[135] Pazar fiyatlarının yükselmesi bir yana savaş ortamında fırsatçılık ve gıda sahtekarlığı tavan yaptığı için satılan sütlerin muhteviyatından şüphe duyulmuştur. Bu sebeple

---

[131] *Himâye-i Etfâl Cemiyeti Umûmiyesi Nizâmnâme-i Esâsîsi*, İstanbul 1333 (1917), s.3-7.
[132] Himâye-i Etfâl Cemiyeti, *6 Mart 1333 Senesi Teşekkül Eden Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Tarihçesi ve 1337 Senesindeki Faaliyeti Hakkında 1339 Senesinde İn'ikad Eden Meclis-i Umumi' ye Takdim Eylediği Umumi Rapor ve Plançu*,1339 (1923), s.7-8.
[133] Himâye-i Etfâl Cemiyeti Umumiyesi, *28 Şubat 1335 Tarihinde İn'ikad Edecek Meclis-i Umumide Kırat Edilmek Üzere Heyet-i Merkeziyece 23 Şubat 1335 Tarihinde Kabul Edilmiş Olan 1334 Sene-i Maliyesine Mahsus Senelik Umumi Rapor ve Plançu*, 1335 (1919), s.5
[134] Cüneyd Okay, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)*, İstanbul 1999, s.42.
[135] Makbule Sarıkaya, "Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar", *Atatürk Dergisi*, C.3, S.3, Ocak 2003, s.196-197.

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdürlüğü tarafından sütçülerin ve imal ettikleri sütlerin kontrol edilmesi gerektiği Şehremaneti ve Himâye-i Etfâl Cemiyetine bildirilmiştir.[136] Himâye-i Etfâl Cemiyeti de bu konuda üzerine düşeni yapmak ve savaş zamanı en büyük mahrumiyetlerden biri olan temiz sütü temin edebilmek için 10 inek kapasiteli süthane tesisi kurulmasına karar vermiştir.[137]

Himâye-i Etfâl Cemiyetinin çalışmaları zaman zaman basında kendine yer bulmuş ve halk tarafından desteklenmesi istenilmiştir. Vedad Örfi'nin 1917 yılında yayımlanan "*Etfal*" başlıklı makalesi buna bir örnektir ve oldukça dikkat çekicidir. Bu yazıda Budin'nın çalışmalarına değinilmiştir. 1899 senesinde Budin'nın merkezinde fenni usulde yetiştirilen çocukların yaz ishalinden etkilenmediği buna rağmen Paris'in geri kalanında 550 çocuğun vefat ettiği belirtilmiştir. Milletin geleceği için çocuklara ihtiyaç olduğu fakat hastalık, taassub gibi sebeplerin yanında fenni çocuk bakımının bilinmemesi nedeniyle her sene binlerce masum çocuğun vefat ettiği dile getirilmiştir. Çocuk ölümlerini azaltmak için üç çareyi, çocukları fenni terbiye ve tedaviyi bilen annelere teslim etmek, kurallara uyarak çocuk büyütmek ve zayıf doğan çocukların nasıl yaşatılacağını bilmek olarak açıklayan Vedad Örfi; bu sebeple ecnebi memleketlerde çocukların tedavi ve himayesi için "Çocukları Vikaye Müesseseleri" kurulduğunu belirtmiştir. Bu müesseselerin görevlerini; annelere ve sütninelere dersler vermek, zayıf çocuklara bakmak, fakir ailelere maddi yardımda bulunmak olarak sıralamıştır. Bu bakımdan benzer görevleri olan Himâye-i Etfâl Cemiyetinin faaliyetlerinin mukaddes ve ulvi olduğunu vurgulamıştır.[138]

Cephe gerisinde bu gelişmeler yaşanırken, Amerika Birleşik Devletleri'nin İtilaf Devletleri tarafında savaşa dahil olması, Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi sonucunda yayılmaya başlayan Bolşevik söylemlerin cephelere yansımaları, yaşanılan ham madde ve gıda sıkıntısı ile birlikte Batı Cephesinde Almanların kaybetmesi artık savaşın sonuna gelindiğinin habercisi olmuştur.[139] Makedonya ve Filistin cephelerinin de çökmesi Osmanlı Devleti'ni barış yolları aramaya sevk ederken müttefiki Almanya 4 Ekim 1918 gecesi İsviçre aracılığıyla diğer müttefiki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise 5 Ekim'de İsveç aracılığıyla İtilaf Devletlerine başvurarak barış istemişlerdir.[140] Osmanlı Devleti'nin bu noktadan sonra yapacağı

[136] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA olarak geçecektir), Dahiliye Nezareti, Umur-ı Mahalliye Vilayat Müdürlüğü, 96/14-1.
[137] Himâye-i Etfâl Cemiyeti Umumiyesi, *28 Şubat 1335 Tarihinde İn'ikad Edecek Meclis-i Umumide Kıraat Edilmek Üzere Heyet-i Merkeziyece 23 Şubat 1335 Tarihinde Kabul Edilmiş Olan 1334 Sene-i Maliyesine Mahsus Senelik Umumî Rapor ve Plançu*,1335 (1919), s.4-5.
[138] Vedad Örfi, "Etfal", *Osmanlı Genç Dernekleri*, S.17, 1 Eylül 1333 (1917), s.26-29.
[139] Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara 2003, s.384-392.
[140] Gotthard Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", *Belleten*, C.28, S.109, Ankara 1964, s.141; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Ankara 1977, s.9.

pek bir şey kalmamıştır. Ateşkes antlaşması için İstanbul'da tutsak olan İngiliz Generali Townshend aracılığıyla girişimlerde bulunulmuştur. Nihayetinde Limni Adası'nın Mondros Limanı'ndaki Agememnon zırhlısında dört gün süren görüşmelerin ardından 30 Ekim 1918 akşamı Mondros Mütarekesi imza edilmiştir.[141]

25 Maddeden oluşan Mondros Mütarekesi'nin şartları oldukça ağırdır.1. maddeye göre Çanakkale ve İstanbul istihkamlarının, 10. maddeye göre Toros Tünellerinin işgali onaylanırken; 24. maddede ise Doğu Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından işgal edilebileceğini belirtiyordu. 7. maddeye göre İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde oraya asker sevk ederek işgal edebileceklerdi. 5. ve 20. maddelere göre Osmanlı ordusu terhis edilecekti ve askeri teçhizatlar ile nakil vasıtalarının İtilaf Devletlerine teslimine dair emirler yerine getirilecekti. 12. maddeye göre hükümet kanalı dışında tüm haberleşme kanalları, 15. maddeye göre de bütün demiryolları İtilaf Devletlerinin denetimine bırakılacaktı.[142] Mondros Ateşkes Antlaşması'nın son derece ağır bu maddeleri bir rastlantı değildir zira İtilaf Devletleri savaş sırasında yaptıkları gizli antlaşmalar ile Osmanlı Devleti'ne ait toprakları kâğıt üzerinde paylaşmışlardır. Nitekim Mütarekenin üzerinden çok geçmeden İtilaf Kuvvetleri tarafından Osmanlı Devleti'ne ait topraklar işgal edilmeye başlanmıştır. 8 Kasım 1918'de ilk işgal edilen yer Musul olurken, 9 Kasım günü İskenderun sancağı işgal edilmiştir. 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletlerine ait "Büyük Filo" olarak adlandırılan donanmanın İstanbul Boğaz'ında demirlemesiyle İstanbul'un da fiili işgali başlamıştır.[143] Bu tarihten itibaren 6 Kasım 1923'e kadar İstanbul işgal altında kalırken Ateşkes Anlaşması'nın uygulanış şeklinin Osmanlı Devleti'ne ait toprakları parçalamaya ve ilhak etmeye yönelik olduğunu gören Türk milleti, örgütlenerek haklarını muhafaza ve müdafaa etmeye çalışmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda aktif çalışan nüfus içerisindeki erkek nüfusunun büyük bir kısmının askere çağrılmasından dolayı üretim faaliyetlerinde görülen azalma yoksulluğu perçinlemiş; yaşanan insan kayıpları neticesinde ise pek çok aile ihtiyarlar, çocuklar ve dullardan ibaret kalmıştır. Bu durum savaş sonrası dönemde geleneksel Osmanlı hayat tarzının değişmesine neden olmuştur. Kadınlar, evlerini geçindirmek ve geride kalanları besleyebilmek için çalışma hayatında ön plana çıkmışlardır.[144] Bu durum aynı zamanda annelerin

[141] Ahmet Hurşit Tolon, *Sevr'e Giden Yol*, Ankara 1995 s.93-99.
[142] Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, Ankara 1953, s.519- 524.
[143] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara 1989, s.3,4; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, Ankara 1993, s.8,18,24.
[144] Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul 2008, s.51.

çocuklarından uzak kalmasına neden olmuştur. Düyûn-ı Umûmiyenin endeksine göre İstanbul'da hayat pahalılığı 1918 yılının Ekim ayında, harpten evvelkinin 15 misline, tevzi fiyatları esas alındığı takdirde, 7-8 misline yükselmiştir.[145] İstanbul'da gıda sıkıntısı devam etmekle birlikte 25 Kasım 1918 tarihinde iaşe ambarlarındaki patatesin halka ekmek yerine dağıtılması kararlaştırılmıştır.[146] 27 Mayıs 1919 tarihinde yayımlanan ihracat nizamnamesiyle birçok ürünün ihracatına yasaklama ve sınırlama getirilmiştir. Buna rağmen ürün fiyatları istenilen düzeye gelmemiş ve hayat pahalılığı devam etmiştir. Pahalılığına sebep olan en önemli etken, tediye muvazenesinin büyük açıklar vermesi bu açıklarında kısmen altınla, kısmen borçlanmak suretiyle kapatılmaya çalışılması olmuştur. Bu dönemde devletin altın stoku büyük ölçüde erimiş olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin tedavüle sürdüğü banknotların teminatının Alman hazine bonoları olması ve mağlubiyetten sonra Alman hazine bonolarında yaşanan değer kayıpları Osmanlı parasının da değerinin düşmesine neden olmuştur. İstanbul özelinde pahalılığa sebep olan diğer etkenler, karaborsa ile vurgunculuğun devam etmesi ve şehir nüfusunun artması sebebiyle arzın talebi karşılayamamasıdır.[147] Zira İstanbul işgal altında olmasına rağmen bu dönemde de hem dış göçlerin hem de iç göçlerin çekim merkezi olmaya devam etmiştir. Ayrıca terhis edilen askerlerin bir bölümü kente geri dönmüştür.[148]

Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri arasında imza edilen ve savaş sonunda Osmanlı topraklarının paylaşılmasını öngören gizli antlaşmalardan 26 Nisan 1915 tarihli Londra ve 17 Nisan 1917 tarihli Saint Jean De Maurienne Antlaşması ile İtalya'ya, İzmir ve çevresi ile Konya'nın önemli bir bölümü, Menteşe sancağı ve Antalya bırakılmıştır.[149] Saint Jean De Maurienne Antlaşmasını geçerlilik kazanabilmesi için Rusya'nın onayı gerekliydi buna rağmen Rusya'da Ekim Devrimi sonunda iktidara gelen Bolşevikler antlaşmayı onaylamadıkları gibi deşifre etmişlerdi.[150] Paris Barış Konferansı'nda ise Yunanistan Krallığı'nı temsilen Venizelos, geçmişte Doğu Roma İmparatorluğu'na ait olan toprakların Yunanistan'a katılmasını öngören Megali İdea'yı gerçekleştirebilmek için Batı Anadolu ve Doğu Trakya topraklarını talep etmiştir. Yunanistan'ın toprak iddialarını görüşmek için kurulan komitede, İtalyan delegeler gizli antlaşmalar ile kendilerine vaat edilen Batı Anadolu

[145] Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.131.
[146] Mehmet Temel, "Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşe Sorunu", *Toplumsal Tarih Dergisi***,** C.9, S.52,1998, s.42.
[147] Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.144-145; Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara 1998, s.34.
[148] Tülay Alim Baran, "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.22, S.64-65-66, 2006, s.121.
[149] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul 1995, s.494; Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara 1986, s.18-20.
[150] Tolon, *a.g.e.*, s.89-90.

topraklarını talep ederken Yüksek Konsey üyeleri, İtalyan taleplerini Wilson ilkelerine uygun olmadığı ve savaş sürecinde imzalanan antlaşmaların geçerli olmadığını ileri sürerek ret etmişlerdir. Buna karşılık İngiltere ve Fransa temsilcileri, Yunanistan'ın toprak iddialarını desteklemişlerdir çünkü Doğu Akdeniz'de kendi menfaatlerini tehlikeye atacak güçlü bir İtalyan devletinin varlığından çekinmişlerdir.[151] Bu bağlamda İtalya'nın 1919 yılının mart ayında Anadolu topraklarını işgale başlaması ve İzmir'e doğru yönelmesi İtilaf Devletlerinin diğer üyelerini endişeye düşürmüştür. Artan endişeler sonucu toplanan Üçler Konseyi, 6 Mayıs 1919'da Yunanların İzmir'e asker çıkarmasına onay vermiştir.[152] 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir ve çevresini işgal eden Yunan kuvvetleri, birinci istikamet olarak Gediz Vadisi, ikinci istikamet Menderes Vadisi, üçüncü istikamet olarak da Aydın ve Nazilli yönünde ilerleyerek Batı Anadolu'nun işgaline girişmişlerdir.[153] Megali İdea doğrultusunda hareket eden Yunan işgal idaresi, ele geçirdikleri bölgelerde nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturduğu için demografik yapıyı değiştirmeye yönelik çalışmalar yürütmüştür. Bu bağlamda işgal bölgelerinde Türklere yönelik çeşitli türde şiddet uygulamaları ile korku iklimi oluşturmak ve bölge insanını göçe zorlamak en temel politikaları olmuştur. Anadolu'da yaşayan Rumların da iştirakiyle güç kazanan bu politika neticesinde Balkanlarda, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Türklerin maruz kaldığı katliamlara Batı Anadolu ve Doğu Trakya'da eklenmiştir.

Arşiv belgeleri incelendiğinde Yunan askerleri ve yerli Rumlar tarafından sistematik bir biçimde yapılan saldırılarda, işkence, çocuklara ve kadınlara tecavüz, kundaklama, yağmalama ve toplu katliamların yaşandığı görülmektedir. Örneğin 9 Temmuz 1919 yılına ait belgede Aydın ve kazalarını işgal eden Yunanların yerli Rum çeteleriyle birlikte Müslümanlara çocuklar da dahil olmak üzere gizli ya da aşikâr tecavüz ettikleri ve katlettikleri gerek şehre yönelik top atışları gerekse kundaklama yoluyla çıkarmış oldukları yangınlardan kaçmaya çalışan insanlara mitralyöz ile ateş ederek öldürdükleri belirtilmiştir. Aydın'da yaşanan olaylar ile ilgili Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, 12 Temmuz 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyetine çektiği telgrafta iki bini aşkın Müslümanın ve üç yüz ila dört yüz kadarda Hristiyanın yaşamını yitirdiğini bildirmiştir.[154] Yunanların İzmir'den Anadolu'nun iç kesimlerine yönelik bu harekatı Kuvâ-yi Milliye'nin direnişi ile karşılaşmış ve 3 Kasım 1919

[151] Hasan Demirhan, "Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması", *Asia Minor Studies*, C.7, S.2, 2019, s.204-218.
[152] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1971, s.69-78; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C.1, Ankara 1998, s.265-270.
[153] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.1, İstanbul 1976, s.237.
[154] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı**,** *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi***,** C.2, No.30, Ankara 1996, s.49-51,53-55.

tarihinde İtilaf Devletlerinin çizdiği Milne hattında durdurulmuştur.[155] San Remo Konferansı'ndan sonra Sevr Antlaşması'nı Osmanlı hükümetine kabul ettirebilmek adına İtilaf Devletlerinin bu hattı hiçe saymaları neticesinde Yunanlar 22 Haziran 1920 tarihinde genel taarruza geçmişlerdir. Yunan taarruzu Batı Anadolu'dan iç kesimlere ve Marmara kıyılarına doğru ilerlerken temmuz ayında Trakya topraklarının da işgali başlamıştır. Edirne'deki 1. Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey'in Yunanlara esir düşmesi ve kuvvetlerinin bir kısmının Bulgaristan'a çekilmek zorunda kalmasıyla 25 Temmuz 1920 tarihinde Doğu Trakya tamamen Yunan işgaline uğramıştır.[156]

Yunanların işlediği savaş suçları ve işgal ettikleri bölgelerin demografisini değiştirmeye yönelik politikaları, Türk yetkililerce uluslararası kuruluşlara rapor edildiği gibi aynı zamanda araştırma heyetleri tarafından da gözlemlenmiştir. Yunan askerleri ve onların silahlandırdığı yerli Rumların gerçekleştirdiği mezalimi araştırmak maksadıyla İtilaf Devletleri Tahkik Heyetinin, Gemlik, Orhangazi ve Yalova kazalarının sahil ve sahile yakın bölgelerinde yaptıkları tahkikatta, birçok yerleşim yerinin ihrak edildiği, binlerce insanın yaşamını yitirdiği ve bazı köylerdeki halkın katliamlardan ancak kaçarak kurtulabildiği anlaşılmıştır.[157] 1922 tarihinde ise Uluslararası Kızılhaç Örgütünün ve Milletler Cemiyetinin İstanbul temsilciliği görevini yürüten Burnier tarafından Cenevre merkezine gönderilen mektupta, Yunanların, Doğu Trakya'da her türlü tacizi uygulayarak Türkleri göçe zorlandığı, boşalan Türk köylerine ise Güney Rusya, Kafkaslar, Kilikya bölgesinden getirilen Rumların yerleştirildiği belirtilmiş ve konunun Milletler Cemiyetine iletilerek bir araştırma komisyonu kurulması talep edilmiştir.[158]

Batı Anadolu'dan ve Doğu Trakya'dan göç eden kişilerin kesin sayılarını tespit etmek zor olmakla birlikte Aşâir ve Muhâcirin-i Müdüriyet-i Umûmiyesinin 24 Mayıs 1920 tarihli raporuna göre işgaller sonucunda Batı Anadolu'dan göç eden insan sayısı 150.271 kişidir.[159] 1920 yılında İstanbul'a sığınan Müslüman mülteciler yaklaşık olarak 40.000, 1921 yılında 65.000, 12 Temmuz 1922 yılında 70.000 olarak açıklanmıştır.[160] Fransız Kızılhaçı tarafından da 1922 yılında İstanbul'da 65.000'den fazla Müslüman mültecinin var olduğu ve her geçen

[155] Mustafa Turan, "İstiklal Harbi'nde "Milne Hattı"", *ATAM Dergisi*, C.7, S.21, Ankara 1991, s.567.
[156] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.1, Ankara 1992, s.375.
[157] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı**,** *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi***,** C.2, No.30, Ankara 1996, s.236-240.
[158] Mehmet Şükrü Güzel, "Bir Savaş Suçu Olarak Doğu Trakya'da Yunanistan Tarafından Türklere Yapılan Etnik Temizlik Harekâtı 1920-1922", *Gazi Akademik Bakış*, C.8, S.15, 2014, s.148.
[159] Ahmet Efiloğlu, *a.g.m*., s.123.
[160] Mehmet Temel, *a.g.e.*, s.78.

gün yenilerinin geldiği, çocukların büyük bir kısmının ebeveynlerinden birini ya da ikisini savaşta yitirdiği belirtilmiştir.[161]

Mütareke Dönemi İstanbul'una, Anadolu ve Trakya'dan göç eden Türk mültecilere, 1917 Ekim Devrimi sonrasında Bolşevik rejimine muhalif grupların oluşturduğu Beyaz Ordu'ya mensup olan Ruslar ile gönüllü birliklerde yer alan Çek ve Slovak askerleri de eşlik etmiştir.[162] Tülay Alim Baran'ın aktardığı bilgilere göre; *"İstanbul Üniversite Klübü tarafından 4 Ocak 1922 tarihinde öğlen yemeğine davet edilen Wrangel, Kasım 1920'de Kırım'dan 135.000 Rus mültecinin İstanbul'a geldiğini ve böylece Rusların İstanbul'daki toplam sayısının 167.000 olduğunu ve bunlardan 69.000 mültecinin Limni adası, Çatalca ve Gelibolu'daki kamplara yerleştirildiğini açıklamıştır."*[163] Ayrıca Türk ve Rus mültecilerle beraber Mütareke Döneminde İstanbul'a göç edenler arasında Ermeni ve Rumlar da bulunmaktadır.[164]

Yaşanılan tüm olumsuzlukların yanında İstanbul'da çıkan yangınlarda mevcut konutların büyük bir kısmı hasar görmüş, yeni yapıların da inşa edilememesinden dolayı kentte mesken sorunu yaşanmıştır. Kente gelen mültecilerin birçoğu barınma imkânından mahrum kalmış ve mülteci kamplarında kalabalık ve sağlıksız koşullar içinde yaşam mücadelesi vermişlerdir.[165] Müslüman mülteciler barakalarda, kışlalarda, camii ve tekkelerde iskân edilmişler, iaşe sorunlarıyla Aşâir ve Muhâcirin-i Müdüriyet-i Umûmîyesi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Maliye ve Harbiye Nezaretleri ve kimi zaman yabancı yardım kuruluşları ilgilenmiştir.[166] Bunlardan biri olan Near East Relief (Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti) doktorlarını ve hemşirelerini, özellikle çocukların genel tıbbi muayene ve tedavisi için mülteci kamplarına göndermiş ve yetersiz beslenen çocuklara süt dağıtmıştır.[167] Ne var ki Amerikan yardımlarının yanında İtilaf Kuvvetlerinin işgal bölgelerinde ve İstanbul'da yapmış oldukları yardımlar daha çok mültecilerin ve gayrimüslimlerin temel ihtiyaçlarına yönelik olmaktaydı ya da işgalleri meşrulaştırma amacı gütmekteydi.

Uzun savaş yılları ve zorlu yoksunluklardan sonra İstanbul'da yaşamanın aşırı yüksek maliyeti, savaş bölgelerinden gelen mültecilerle beraber yoksul sınıfın sağlığını ciddi şekilde tehlikeye atmıştır. Ayrıca ülkenin içinde bulunduğu kaotik ortam yenidoğanların yeterli

[161] "La Croix-Rouge en Orient", *Bulletin de l'Association des Dames françaises*, No.5, Septembre-Octobre 1922, s.182.
[162] Mehmet Temel, *a.g.e.*, s.115.
[163] Tülay Alim Baran, *a.g.m.*, s.126,129.
[164] Tevfik Çavdar, *a.g.e.*, s.46
[165] C. Claflin Davis, "The Refugee Situation in Constantinople", *Constantinople To-day or the Pathfinder Survey of Constantinople; A Study in Oriental Social Life*, ed. Clarence Richard Johnson, New York 1922, s.223.
[166] Mehmet Temel, *a.g.e.*, s.82-92.
[167] C. Claflin Davis, *a.g.m.*, s.219.

miktarda gıda alamamasına, temel hijyen bakımından ve sağlık hizmetlerinden mahrum kalmasına neden olmuştur. Tüm bunların sonucunda çocuk ölümlerinde artış yaşanmıştır.

Mütareke Dönemi İstanbul'unda yaşayan çocukların sağlık durumlarıyla ile ilgili önemli verilere Dahiliye Nezareti Sıhhiye Müdiriyeti Umumiyesi tarafından yayımlanan Sıhhiye Mecmuasından ulaşmaktayız. 1918, 1919 ve 1920 yılına ait istatistiklerde, çocuklar cinsiyet ve milletlerine (İslam, Rum, Ermeni, Musevi ve Ecnebi) göre ayrılmıştır. İstanbul vilayetinin 0-1 yaş grubuna ait vefeyât istatistiklerine göre canlı doğumlar içerisinde çeşitli sebeplerle vefat eden bebek sayısı 1918 yılı için toplamda 3.337, 1919 yılında 2.066, 1920 yılında 4.110 olmuştur. En çok ölüm Müslüman ailelerin bebeklerinde ardından Rum ailelerin bebeklerinde görülmüştür. İshal kaynaklı ölümlerinin her geçen yıl artması ve ishale bağlı bebek ölüm oranlarının yüksekliği dikkatleri çekmektedir. 1918 yılında 303 bebek ishal sebebiyle yaşamını kaybederken bu sayı 1919 yılında 411'e, 1920 yılında ise 675'e çıkmıştır. 1918 senesinde herhangi bir sebepten ölen bebekler içinde ishal kaynaklı ölümlerin oranı %11 olurken 1919 yılında %19,8'e yükselmiş 1920 yılında ise %16,4 olarak gerçekleşmiştir.[168]

Tablo 1: 1918-1920 yılları arasında İstanbul vilayetindeki 1-5 yaş arası çocuk ölümleri

1334 Senesi (1918)												
Ölüm Sebepleri	**Ecnebi**		**Musevi**		**Ermeni**		**Rum**		**İslam**		**Toplam**	
	K	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**
İshal	7	6	7	2	6	4	27	39	57	47	104	94
Solunum Hastalıkları	47	29	67	55	27	40	117	114	302	262	562	505
Bulaşıcı Hastalıklar	22	29	72	81	22	33	105	97	327	403	547	644
Gerçekleşen Tüm Ölümler*	100	94	171	184	73	116	376	417	772	776	1612	1697

[168] *Sıhhiye Mecmuası*, No.13, Kânun-ı Sani 1338 (Ocak 1922), s.15; *Sıhhiye Mecmuası*, No.14, Şubat 1338 (1922), s.39-40.

1335 Senesi (1919)												
Ölüm Sebepleri	**Ecnebi**		**Musevi**		**Ermeni**		**Rum**		**İslam**		**Toplam**	
	K	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**
İshal	2	2	6	7	5	10	20	36	105	110	138	170
Solunum Hastalıkları	3	12	11	8	12	8	32	46	79	76	137	150
Bulaşıcı Hastalıklar	6	6	12	14	7	14	33	35	117	110	176	179
Gerçekleşen Tüm Ölümler*	17	29	43	43	36	43	130	191	448	455	674	760
1336 Senesi (1920)												
Ölüm Sebepleri	**Ecnebi**		**Musevi**		**Ermeni**		**Rum**		**İslam**		**Toplam**	
	K	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**
İshal	1	0	0	0	0	0	4	5	9	9	14	14
Solunum Hastalıkları	8	6	4	9	6	5	39	31	78	96	135	147
Bulaşıcı Hastalıklar	0	3	2	5	9	10	26	28	130	104	167	150
Gerçekleşen Tüm Ölümler*	17	20	13	29	18	30	110	104	386	388	544	571

Kaynak: *Sıhhiye Mecmuası*, No.13, Kânun-ı Sani 1338 (Ocak 1922), s.15; *Sıhhiye Mecmuası*, No.14, Şubat 1338 (1922), s.39-40.
Gerçekleşen Tüm Ölümler*; belirlenen yılda bulaşıcı hastalıklar, solunum yolu hastalıkları, ishal ve diğer hastalıklar sonucu gerçekleşen çocuk ölümlerini ifade eder.

İstanbul vilayetinin 1-5 yaş grubuna ait vefeyât istatistikleri incelendiğinde en fazla ölümün yine Müslüman ailelerin çocuklarında olduğu görülmektedir. İstanbul'da çeşitli sebeplerle vefat eden çocuk sayısı 1918 yılı için toplamda 3.309, 1919 yılında 1.434, 1920 yılında 1.115 olmuştur. İstatistiklerde en çok ölüme sebep olan rahatsızlıklar, bulaşıcı hastalıklar, solunum yolu hastalıkları ve ishal olarak kayıtlara geçmiştir. Burada belirtilmeyen çiçek, dizanteri, tifüs vb. bulaşıcı hastalıklar da istatistiklerde ayrıca yer almıştır. İstatistik

cetveli incelendiğinde bu yaş grubundaki çocukların viral enfeksiyonlardan etkilendiğini söylemek mümkündür fakat ne kadarının kirli ve mikroplu süt sebebiyle yaşamını yitirdiği ile alakalı elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber tüberkülozun ve nadiren de olsa bruselloz hastalığının solunum yolunu etkilediği ve sütten bulaşabileceği bilinmektedir.

İstanbul'da yaşayan çocukların sağlık durumları ile ilgili verilerin bir kısmına da "Konstantinopolis'in Yol Gösterici Anketi"nden ulaşmaktayız. İtilaf Kuvvetleri 16 Mart 1920 tarihinde devlet dairelerine el koyarak İstanbul'un işgalini resmileştirmişler ve bu tarihten sonra İstanbul ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin sorunlarına da ortak olmuşlardı. Bu sebeple sosyologlar ve değişik toplumsal kuruluşların sorumluları bir araya gelerek 1920 Ekim'den 25 Mayıs 1921 tarihine kadar geçen süre zarfında İstanbul'un sosyal hayatını konu alan bir anket araştırması düzenlemişlerdir. İstanbul'da kendi evlerinde yaşayan dulların hayat şartlarını incelemek için rastlantısal örnekleme yöntemiyle Türk, Ermeni, Yunan ve Yahudi gruplarının her birinden 100 kişi seçilmiştir. Türk ailelerin %44'ünün kötü hayat şartlarında yaşadığı belirtilmekle beraber 100 dula ait 247 çocuktan 72'sinin tıbbi bakıma ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir. Toplam seçilen 400 duldan, 206'sının tedaviye muhtaç, bu dullara ait 1055 çocuğun %25'inin ise tıbbi ve cerrahi bakıma ihtiyacı olduğu belirtilmiştir.[169]

Mütareke Döneminde Anadolu'daki çocukların ölüm oranları, beslenme usulleri ve bakımlarıyla ilgili bir kısım bilgiye "Umûr-ı Sıhhiyye ve Muâvenet-i İctimâiyye Vekâleti"nin yayımladığı "Türkiye'nin Sıhhî-i İctimâî Coğrafyası" adlı eserlerden ulaşmaktayız. Buna göre 1920 yılında Muğla vilayetinde 1 yaşından 10 yaşına kadar olan çocuk ölümleri vilayetteki tüm ölümlerin %6,8'ini oluşturmaktadır.[170] Kayseri vilayetinde, 1920 yılında 0 yaşından 10 yaşına kadar olan çocuk ölümleri genel ölümlerin %22,5'ine tekabül ettiği ifade edilmiştir.[171] Kastamonu vilayetinde, tarlalarda ve yollarda çalışmaya mecbur olan ve anne oluşuna zerre kadar hürmet edilmeyen kadınların, bebekleriyle meşgul olamadıkları belirtilmektedir. Yenidoğanlara daha kırk günü dolmadan kaynatılmamış inek sütünün içirildiği, iki aya varmadan bulamaç, ekmek, üç ay sonra ise her türlü gıdanın verildiği ifade edilmektedir. Bu sebeple bebeklerde diş çıkarma sorunları, yürüme bozuklukları, kronik bağırsak hastalıkları ve solunum yolu hastalıkları görüldüğü belirtilmiştir.[172] Sinop sancağında, doğumdan evvel, doğum sırasında ve doğumdan sonra, anne ve çocuğu hakkında reva görülmekte olan adetler

[169] Mabelle C. Phillips, "Widowhood: A Study of Dependency Due to War", *Constantinople To-day or the Pathfinder Survey of Constantinople; A Study in Oriental Social Life*, ed. Clarence Richard Johnson, New York 1922, s.292,314.
[170] Esad, *Türkiye'nin Sıhhî-i İctimâî Coğrafyası Muğla (Menteşe) Vilayeti*, Ankara 1922, s.90.
[171] Hıfzı Nuri, *Türkiye'nin Sıhhî-i İctimâî Coğrafyası Kayseri Vilayeti*, Ankara 1922, s.45-48.
[172] Kemal, *Türkiye'nin Sıhhî-i İctimâî Coğrafyası Kastamonu Vilayeti*, Ankara 1922, s.49-50.

ve batıl inançlar yüzünden çocuk ölümlerinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Toplam ölümlerin %13,6'sını 0-10 yaş grubundaki çocuklar oluşturmaktadır. Çocuk ölümlerinin başlıca nedeni ishaldir ve ölümler en fazla 0-2 yaş grubundakilerde görülmektedir.[173] Zonguldak sancağında, köylerde erkek çocuklarına önem verildiği, kız çocukların fazlalık olarak görüldüğü belirtilmektedir. Belli kurallar dahilinde uygun bir çocuk bakımı benimsenmemiştir. Çocuklar kendi hallerinde ne bulurlarsa onu yiyerek büyürler. Beslenmeleri düzensizdir. Yaz aylarında kötü beslenme sebebiyle mide rahatsızlıkları sık görülmektedir.[174] Niğde vilayetinde genel olarak her anne kendi bebeğini emzirse de bebek bakımı konusunda yanlış uygulamalar vardır. Bunlardan ilki, "sormuk" veyahut "dadak" denilen şeylerin ağlamaya başlayan bebeklerin ağızlarına verilmesidir. Sormuk; lokum, şeker ya da çekirdekleri ayıklanmış üzümün tülbent içine konularak top haline getirilmesiyle oluşturulur. Bebeğin tatlı özü alabilmesi için sormuğun içine konulan maddeler anne tarafından çiğnendikten sonra tülbenttin içine konulur. Bazen bu işlemi bakıcı ya da komşu bir kadının da ifa ettiği görülmektedir. Dadak ise tatlı gıda maddelerinden oluşan bir karışımdır. Bu karışım sormuk şeklinde verilebildiği gibi bazen de parmakla bebeğe yalandırılır. Ayrıca bebekleri höllük ile kundaklama görülmektedir.[175] Bu uygulama uzun yıllar Anadolu'da devam etmiş bir gelenektir. Höllük; ateşte ısıtılmış killi topraktır. Emicilik özelliği sayesinde bebeklerde alt bezi olarak kullanılmakta ve bebeğin cildi ile temas etmektedir. Bu durum bebek sağlığı için ciddi tehlike arz edebilmektedir çünkü toprak, pek çok mikroorganizmanın yaşamı ve taşınması için uygun bir ortam sunmaktadır.[176]

Mütareke Dönemi çocuk koruma çalışmalarında Kazım (Karabekir) Paşa'nın Doğu vilayetlerindeki hizmetleri de oldukça mühimdir. Kâzım Paşa, 15. Kolordu Komutanı olarak Erzurum'a geçerken Bayburt'ta bir eve doldurulmuş yüz kadar kimsesiz çocukla karşılaşmıştır. Bu çocukların ihtiyaçlarının giderilmesini emrini vermiş daha sonra da çocukları Erzurum'a aldırtmıştır.[177] Böylelikle çocukluğundan beri ideali olan "Çocuklar Kasabası"nı kurmak için çalışmalarına başlamıştır.[178] Bayburt'tan getirdiği çocuklara birlikte Erzurum'daki Darüleytamlarda parasızlıktan bakılamayan çocukları Kolordu Sanayi takımları kadrosuna yerleştirmiş bununla da yetinmeyerek Kolordu'nun mıntıkasına bağlı yerlerden ilk aşamada 400 kadar kimsesiz ve şehit çocuğu toplatmıştır. Bu çocukların birer asker gibi giydirilmesi ve beden terbiyesi gibi ihtiyaçları karşılanmış ve durumlarıyla bizzat Kazım Paşa yakından

[173] Mehmed Said, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Sinop Sancağı*, Ankara 1922, s.64.
[174] Abdullah Cemal, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Zonguldak Sancağı*, Ankara 1922, s.18,43.
[175] Mehmed Hayri, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Niğde Sancağı,* Ankara 1922, s.194.
[176] Metehan Özen ve Bilge Özgör, "*Höllük; Bir Anadolu Gerçeği*", İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, C.13, S.2, 2006, s.131.
[177] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1960, s. 22.
[178] M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kazım Karabekir*, Ankara 1991, s.163.

ilgilenmiştir. Ordu bünyesindeki bu çocuklar günün yarısında okuma ve yazma, günün diğer yarısında ise ayrıldığı sanayi şubesine göre terzilik, kunduracılık ve saraçlık gibi meslek dallarında çıraklık eğitimi almışlardır. Terhisler sebebiyle ordudaki sanat erbabına ayrılan kadrolarda yaşanan azalmayı değerlendirmek aynı zamanda çalışmalarına resmiyet kazandırarak yaygınlaştırmak isteyen Paşa, Harbiye Nezareti'ne başvuruda bulunmuş ve akabinde olumlu yanıt almıştır. Böylelikle 600 kadar kimsesiz çocuk boş kadrolara alınmış ve hayatları kurtarılmıştır.[179]

Kazım Paşa'nın doğu vilayetlerindeki çalışmalarıyla 2.000 kız ve 4.000 erkek olmak üzere 6.000 civarında çocuk koruma altına alınmıştır. Bununla birlikte Paşa, Erzurum'da; Sanayi Mektebi, Leyli Eytam İbtidaî Mektebi, Ana Mektebi, Otomobil Mektebi ve Sarıkamış'ta; Sıhhiye Mektebi, Sarıkamış Askeri İdadisi ve Sarıkamış Ana Mektebi gibi okulların açılmasını da sağlamıştır.[180] Bu okullarla birlikte, çok sayıda kurslar da açılarak muhtaç çocukların iyi bir eğitim alması ve zanaat öğrenmeleri sağlanmıştır.[181] Böylelikle Kazım Paşa, kendisine dava edindiği "çocuk davasına"[182] hizmet ederek başarıyla sonuçlanması için çaba sarf etmiştir.

Mütareke Dönemi'nde kimsesiz çocukların çokluğu ve işgal sebebiyle İstanbul Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Anadolu şubeleriyle bağlantısının kesilmesi, 1921 yılında Ankara'da yeni bir Himâye-i Etfâl Cemiyetinin oluşturulmasını sağlamıştır. Cemiyet, TBMM'deki bazı mebusların girişimleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleriyle 30 Haziran 1921'de kurulmuştur.[183] 26 Kasım 1921 tarihinde ise kamu yararına çalışan derneklerden biri olduğu kabul edilmiştir.[184] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti, isim olarak İstanbul'da kurulan cemiyetle benzerlik taşımakla birlikte nizamnameleri, gayesi ve faaliyetleri açısından da benzerlik taşımaktadır.[185] Savaş zamanı faaliyetlerini şehit ve kimsesiz çocuklar üzerinde yoğunlaştıran cemiyet, böylece ilk yılında açtığı on şubesiyle 2.234 çocuğu himayesine almıştır. İstanbul'da kurulan Himâye-i Etfâl Cemiyeti ise 1923'ten sonra Ankara merkezinin bir şubesi olarak

---

[179] Kazım Karabekir, *a.g.e*, s. 1033; Kazım Karabekir, *Çocuk Davamız-Öğütlerim*, İstanbul 1990 s. 5.
[180] Nuri Köstüklü, "Kazım Karabekir'in Eğitim ve Çocuk Meselesine Dair Bazı Görüş ve Uygulamaları", *Türk Yurdu Dergisi*, S.262, Haziran 2009, s.52.
[181] Makbule Sarıkaya, "Bir "Çocuk Kasabası" Sarıkamış", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.23, Erzurum 2003, s.241.
[182] "*Yoksul ve bakımsız çocukları devlet himayesine alarak memleketin diğer çocukları gibi başarılı ve hayat mücadelesine kudretli kılacak maddi ve fikri bir talim ve terbiye ile donatmak benim öteden beri güttüğüm bir davadır. Ben buna "çocuk davamız" diyorum."* Bkz. Kâzım Karabekir, *Çocuk Davamız-Öğütlerim*, İstanbul 1990, s.2.
[183] Doğan Çağlar, "Türkiye'de Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimlerine Genel Bir Bakış," *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1973, s.73.
[184] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı, 4/39/3.
[185] Cüneyd Okay, *a.g.e*., s. 56.

çalışmalarına devam etmiştir.[186] Dilde sadeleşme hareketleri kapsamında 1934 yılının sonuna doğru Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyetinin ismi Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilmiştir.

2.1. TÜRKİYE'DE SÜT DAMLASININ KURULUŞU, FAALİYETLERİ VE DEVREDİLMESİ

Anadolu'da Türklerin kazandığı askeri başarılar diplomatik başarıları beraberinde getirmiş ve Türk Millî Mücadelesine bakış açısının değişmesine neden olmuştur. 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşmasıyla, TBMM hem İtilaf Bloğunu bölmüş hem de güçlü bir Avrupa devleti olan Fransa'nın desteğini elde etmiştir. Bu tarihten sonra olumlu yönde ilerleyen Türk-Fransız ilişkileri çok geçmeden sağlık alanında da kendini göstermiştir.

İstanbul'da Süt Damlası, Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiseri General Pellé'nin inisiyatifiyle, Fransız Kızılhaçına bağlı Fransız Kadınlar Cemiyeti delegesi Paule Verdoux tarafından 4 Ocak 1922'de kurulmuş ve aynı ayın 24'ünde faaliyete geçmiştir. Kurumun amacı; Müslüman annelere rasyonel emzirme ilkelerini ve bebek bakımını öğretmek olarak tanımlanmıştır. Süt Damlasının Onursal Başkanları General Pellé ve eşi olurken, başkanlık Dr. Puy-Haubert ve Düyûn-ı Umûmiye Fransız hamilleri temsilcisi Madame des Closieres tarafından üstlenilmiştir. Sayman M. Huret, sekreter ise Düyûn-ı Umûmiye Direktörü M. Raymond Maurel olmuştur. Tıbbi hizmet iki doktor ve iki hemşire tarafından verilmiştir. Bu kişiler, Dr. Puy-Haubert ile Dr. Fourain ve hemşire Leproux ile Süt Damlasının operasyon direktörü de olan Paule Verdoux'dur. Tercümanlık görevini ise hakkında bir bilgiye erişmediğimiz Emine Hanım üstlenmiştir. Günümüzde İstanbul Üniversitesi'ne bağlı "Farabi Avrasya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi" olarak kullanılan Seyyid Hasan Paşa Medresesinin sebiline ait müştemilatta kurulan Süt Damlasının, bekleme odası, görüşme odası, eczane ve tartı odası, sütlerin sterilizasyonu ile şişelerin yıkanması için bir mutfağı ve çamaşırhanesi vardır. Çalışmaya katılan bebeklerin ilk konsültasyonlarından sonra kişisel dosyaları hazırlanmıştır. On günde bir düzenli olarak tartılan ve muayene edilen bebeklere gerekli görülen durumlarda sağlık personeli tarafından belirlenen ölçüde süt ve un ücretsiz olarak verilmiştir. 1922 yılında toplam 1.087 çocuğa danışmanlık hizmeti sunulmuştur. Muayeneler sırasında özellikle mülteci çocuklarda raşitizm vakalarına sık rastlandığı belirtilmiş

[186] Makbule Sarıkaya, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Erzurum 2007, s.327.

ve bu çocuklara morina balığı karaciğer yağı takviyesi verilmiştir. Kurum tarafından desteklenen çocuklar ilk yıl için 183 olmuştur ve 12.000 litre süt dağıtılmıştır. Bu çocuklardan beşinin ölüm sebebi tifo olurken ikisi evlerinde geçirdikleri kaza sonucu, bir çocuk da babası tarafından yanlış beslenildiği için hayatını kaybetmiştir. Kuruma Osmanlı prensesi Sabiha Sultan, Dr. Akil Muhtar ve Dr. Besim Ömer Paşa'da yakından ilgi göstermişlerdir. Besim Ömer Paşa, haftada iki kez konsültasyon hizmeti için Süt Damlasına katılmış, hatta Darülfünun öğrencilerine bu merkezde pratik dersler vermeyi teklif etmiştir.[187] Bu teklifin kabul edildiğini Himâye-i Etfâl Cemiyetinin kongresinde söz alan Besim Ömer Paşa'dan öğrenmekteyiz. Her perşembe günü iki öğrenci ile birlikte 3-4 saat Türk çocukların muayeneleri ve tedavileri için çalıştıklarını belirtmiştir.[188] Kurumda Fransız bayramları ile dini bayramlar ve kutsal günlerde gıda ve giysi yardımları da yapılmıştır. 1922 yılının Ramazan Bayramı'nda çocuklar için 1 elbise, 1 önlük, 1 külot, 1 küçük sabun ve 1 paket şeker verilirken annelere de 1.200 gram pirinç, 1.200 gram şeker, 600 gram kuru erik, 1 kutu süt ve 1 kilo sabun dağıtılmıştır.[189]

1923 yılının Ekim ayında çıkan habere göre Süt Damlasının yıllık çalışma masrafının 50.468 frank ya da yuvarlak bir hesaplama ile ayda ortalama 4.200 franklık harcama gerektirdiği, mevcut finansal durumun yılın ilk altı ayına yeterli geldiği fakat çalışmanın devam edebilmesi için yeni kaynaklara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.[190] Bu dönemde kurumun işleyişini bilen Hilal-i Ahmer Cemiyetinin, Süt Damlasına iki bin lira bağışta bulunduğu bilinmektedir.[191] Ayrıca cemiyetin mecmuasında, ülkede layıkıyla kontrol yapılmadığı için piyasaya sürülen sütlerin saf olmadığı gibi verem mikroplarıyla dolu olduğu, verem ile mücadele etmek için de takdire şayan hizmetleri olan Süt Damlası teşkilatının yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmıştır.[192] Dr. Ömer Paşa'da yazdığı eserlerde Süt Damlasının önemine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla Süt Damlasının hizmetleri ve ulaştığı başarılar, Himâye-i Etfâl Cemiyeti tarafından da takdir edilerek yakından takip edilmiştir. Çocuk ölümlerinde keyfiyet-i ırzânın ve sıhhi sütün ehemmiyeti nedeniyle "Süt Damlası" ile "Çocuklar Muayenehanesi"nin münasebetini dikkate alan cemiyet iktisadî durumunun

[187] "La Goutte de Lait de Stamboul", *Bulletin de l'Association des Dames françaises***,** No.5, Septembre-Octobre 1922, s.178-181; "La Goutte de Lait de Stamboul", *Bulletin Officiel du comité France-Orient*, No.36, Octobre 1923, s.6.
[188] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1340 Tarihinde İn'ikad Eden Kongrede Kıraat ve Kabul Edilen 1339 Kanun-ı Sani İbtidasından 1340 Nisan Nihayetine Kadar On Beş Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Bilançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı*, İstanbul 1340 (1924), s.27.
[189] "A la fête du Bairam", *Bulletin de l'Association des Dames françaises***,** No.5, Septembre-Octobre 1922, s.176.
[190] "La Goutte de Lait de Stamboul", *Bulletin Officiel du comité France-Orient*, No.36, Octobre 1923, s.6.
[191] "Süt Damlasına Mu'avenet", *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, No.23, 15 Temmuz 1339 (1923), s.300.
[192] "Verem", *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, No.26, 15 Teşrini Evvel 1339 (Ekim 1923), s.372, 376.

elverdiği ölçüde böyle bir müessese meydana getirmeye çalışacağını "*1339 senesi mesai programı*" başlığı altında bildirmiştir.[193]

1924 yılında Fransızların kurduğu Süt Damlasında yaşanan mali kriz devam etmektedir. Bu sebeple Fransız Kadınlar Cemiyeti, temmuz ayının başından itibaren müesseseyi geçici bir süre için Himâye-i Etfâl Cemiyetine bırakmıştır.[194] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezinin 1924 yılında gerçekleştirdiği kongresine ait rapordan anlaşıldığı üzere, Süt Damlasının cemiyete tesliminden önce gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Kongrede, *"Çocukları sıhhi bir surette büyütmek hususunda valide namzetlerine "umumi bir mektep" ve sütleri kifayet etmeyen fakire kadınlar için bir "hayrathane" ad edilen "Küçük Çocuklar Muayenehanesi Süt Damlası" müessesesi küşadına teşebbüs edildiği"* bildirilmiştir. Ayrıca İsviçre, Almanya ve Avusturya gibi ülkelerde örnekleri de bulunan bir "Sıhhi Çocuk Müzesi" kurulması kararlaştırılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda Süt Damlası için ihtiyaç duyulan bütçenin 15 bin lira olduğu açıklanmıştır. Müze için lazım gelen ihrazata Dr. Safiye Ali Hanım'ın himmetleriyle başlandığı belirtilmekle birlikte müzeye ayrılan bütçenin de 500 lira olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kongrede, Dr. Orhan Tahsin Bey haftada bir iki defa Süt Damlasına gidecek olan bir doktorun vazifeyi tamamen ifa edebileceğini bildirmesine karşı söz alan Dr. Besim Ömer Paşa, bu vazifenin ağırlığına ve önemine dikkatleri çekmiştir. Sefalet yüzünden veya annelerin sütü kifayet etmediği için beslenemeyen ve her türlü özenden mahrum olan çocukların sıklıkla muayene ve tedavi edilmesi gerektiğini beyan etmiştir.[195] Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın tıp doktoru olan Safiye Ali Hanım, Süt Damlasında çalışmaya başlamıştır. Safiye Ali Hanım, Süt Damlasını aslına uygun bir biçimde yaşatmakla kalmamış zamanla gelişmesini de sağlamıştır.

Süt Damlası 1 yaşına kadar olan bebeklere bakarken Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezinin Küçük Çocuklar Muayenehanesi ise 1 yaşından sonraki çocuklara bakıyordu. Safiye Ali Hanım'ın Süt Damlasında çalışmaya başlaması ve Küçük Çocuklar Muayenehanesinin 25 Ocak 1925 tarihinde kapatılmasıyla buradaki çocuklarda Süt

---

[193] Himâye-i Etfâl Cemiyeti, *6 Mart 1333 Senesi Teşekkül Eden Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Tarihçesi ve 1337 Senesindeki Faaliyeti Hakkında 1339 Senesinde İn'ikad Eden Meclis-i Umumi' ye Takdim Eylediği Umumi Rapor ve Plançu*,1339 (1923), s.43-44.

[194] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1340-1341 Senesi Kongresinde Kıraat Olunan Raporla 1341 Mayıs İbtidasından 1341 Senesi Mayıs Nihayetine Kadar On Üç Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Blançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı*, İstanbul 1926, s.7.

[195] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1340 Tarihinde İn'ikad Eden Kongrede Kıraat ve Kabul Edilen 1339 Kanun-ı Sani İbtidasından 1340 Nisan Nihayetine Kadar On Beş Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Bilançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı*, İstanbul 1340 (1924), s.8-9, 23-27,34.

Damlasından istifade etmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde Süt Damlasında artık 2 yaş ve üzeri çocuklar da muayene olmakta, ihtiyaçları giderilmekte ve gelişimleri takip edilmektedir.[196]

Öksüz bebekler ile ikiz doğan ve annesinin sütü yetmeyen bebeklere öncelik tanınmakla birlikte aslına uygun biçimde Süt Damlalarında uygulanan prosedür devam etmiştir. İlk kural annelere, bebeklerini emzirmeleri konusunda ısrarcı olmak ve onları bebek bakımı hakkında bilgilendirmektir. Annelere verilen tavsiyelerden bazıları şunlardır;

- Her anne çocuğunu emzirmelidir. Anne sütü bütün sütlerden üstündür.
- Her emzirme arasında 3 saat bırakmalı.
- Çocuğunuzu saat 6 (sabah), 9, 12 (öğlen) 3, 6 (akşam) 9-10 saatlerinde emzirmeye alıştırınız. Gece meme yok.
- Bir yaşına gelinceye kadar çocuğa hemen sütten başka bir şey verilmez. Doktorunuzun fikrini almadan çocuğunuza sakın bir şey vermeyiniz.
- Doktorunuzun onayı olmadan çocuğunuza asla ilaç vermeyiniz.
- Çocuklarınızı mümkünse her gün banyo ediniz. Ara sıra baştan aşağı sabunlayıp yıkayınız.
- Temizlik sağlık, pislik hastalıktır.
- Çocuklarınızı karasinek, sivrisinek, tahtakurusu ve pireden sakınınız.
- Hava nasıl olursa olsun çocuklarınızı her gün dışarı çıkarıp tozsuz yerlerde gezdiriniz. Soğuktan değil üşümekten korkunuz. Çocuklarınızı dışarı çıkardığınız zaman iyice örtünüz, eve döndüğünüz vakit üstlerini hafifletiniz.
- Odanızda izdiham, kalın perdeler, keçe ve halılar olmasın. Oturulan yeri havalandırınız.

Bebeklerin aileleri, ziyaretçi hasta bakıcılar vasıtasıyla durum ve ihtiyaç hususunda teftiş ve tahkikattan geçtikten sonra sınıflandırılmışlardır. Birinci kategori fakir ailelerin bebeklerine ayrılmıştır ve ücretsiz süt verilmiştir. İkinci kategori, işçi sınıfındakiler ve memurların bebeklerine ayrılmıştır ve bu ailelerden yarım süt ücreti alınmıştır. Üçüncü kategori varlıklı ailelerin bebeklerine ayrılmış ve bu ailelerden süt ücretinin tamamı tahsil edilmiştir. Aile ve anne ile bilgiler "*Ana Defteri*"ne kayıt edilmiştir. Bu defterde annenin yaşı, kaç çocuğu olduğu, kaçının vefat ettiği, kaç çocuğu emzirdiği veya emzirmiyorsa bunun sebepleri bulunmakla birlikte çocuğun bulunduğu evde havanın yeterli olmaması, temizliğin yoksunluğu, sütün muhafazası ve benzeri konularda ziyaretçi hasta bakıcıların gözlemleri ve yararlı görüşleri de kayıt edilmiştir. Böylece bebeğin muayene zamanında anneye lazım gelen

[196] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1340-1341 Senesi Kongresinde Kıraat Olunan Raporla 1341 Mayıs İbtidasından 1341 Senesi Mayıs Nihayetine Kadar On Üç Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Blançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı*, İstanbul 1926, s.14.

tavsiyeler doktor tarafından dile getirilmiştir. Her çocuğa uygulanan konsültasyondan sonra hazırlanan bireysel dosyalar "*Hüviyet Defteri*" adı altında tutulmaya devam edilmiştir. Çocuğun her hafta olan ağırlığı ve belirlenen gıdası ile ilgili fişler (reçeteler) yazılmış ve bunlardan biri kurumda muhafaza edilirken bir kopyası da anneye takdim edilmiştir. Çocuklara verilecek sütlerin analizi ve pastörizasyonu, kurumun "*Süt Mutfağı*"nda gerçekleştirilmeye devam edilmiştir. Burada; sütü tahlil etmeye yarayan cihazlar, pastörizasyon cihazı, sütün hazmını kolaylaştıracak işlemler için gereken alet edevat ve hububat, sütten kesilen çocuklara verilecek sebze çorbası için gerekli olan malzemeler, akar ve temiz su, şişelerin temizleneceği tezgâh, bir adet otoklav makinesi, emzik şişeleri, memebaşları ve sepetleri koymak için de masalar ve raflar bulunmaktadır. İnek sütünün modifikasyonunda, Dr. Variot'nun Belleville'deki merkezinde kullandığı yöntemin benzeri kullanılmıştır. Safiye Ali Hanım bu işleme "*anneleştirme*" demektedir. 1925 yılında yayımlanan "*Küçük Çocuklar Muayenehanesi ve Süt Damlası*" eserinde bu konu şu şekilde açıklanmıştır; "*En sade tahvil ve ıslah Marfan usulü üzere süte şekerli su ilave edilmektedir...Sütü sulandırmak için aşağı tarafında musluk bulunan dört kap kullanılır. Birinci kapta, litre başına yüz gram şeker olan mahlul hazırlanır. İkinci kapta, iki kısım süt ve bir kısım mahlul bulunur. Üçüncü kapta üç kısım süt bir kısım mahlul bulunur (dörtte bir nispetinde sulandırılmış). Dördüncü kapta, litre başına yirmi gram şeker ilave olunmuş saf süt konulur. Bu suretle "Süt Mutfağı" yakınında asılı cetvelde muayyen sütün kemiyet ve kifayetine göre her çocuğa mahsus şişelere beyan eylediğimiz kaplardan biri muhteviyatı ile kolayca doldurulur*."

Süt Damlasında iki büyüklükte biri 550 diğeri 600 santimetreküplük şişeler kullanılmıştır. Her çocuğun kendi süt şişesi ve sepeti vardır. Süt sepetleri kurumun sebilinden dağıtılmıştır. Aileler, kullandıkları şişeleri belirtilen şekilde temizledikten sonra sepetle beraber geri vererek yenisini almışlardır. Kurumda süt şişelerinin içleri karbonat ile fırçalanmak suretiyle bir kez daha temizlendikten sonra otoklav makinesinde sterilize edilmiştir. Safiye Ali Hanım, yurtdışı kongrelerine katıldığı bir vakit Viyana'da kullanılan süt şişelerini de incelemiştir. Ağzı lastik kapaklı bu şişelerin hem sağlıklı hem de temizliğinin ve kullanımının kolay olduğunu, ülkeye rahatlıkla getirilebileceğini belirtmiştir.[197]

Anne sütünden kesilen ya da tamamlayıcı beslenmeye geçen çocuklar, kurumdan süt almaya devam etmekle birlikte fosfatin ve benzeri mamalar da almışlardır. İki yaşında ve daha büyük olan çocuklara ise ailelerinin yoksulluk ve sefaletlerine binâen her hafta muayyen miktarda pirinç unu, fosfatin, kutu sütü, sebze çorbası verilmeye devam edilmiştir. Bu

[197] Safiye Ali, *Küçük Çocuklar Muayenehanesi ve Süt Damlası*, İstanbul 1341 (1925), s.9,14-22,33.

çocuklarda muayene ve vezine tabidirler. Süt Damlasına kayıtlı olmayan ailelerin çocuklarına da haftada iki gün danışmanlık ve muayene hizmeti sağlanmıştır. Günde altmıştan fazla çocuk muayene edilmiştir. Hastalananlar varsa tedavileri üstlenilmiş, ilaç sağlanmış ve annelerine de çocuk bakımı konusunda nasihatler verilmiştir.[198]

Kurum, 1924 yılı Ağustos başlangıcından 1925 yılı Ocak ayı sonuna kadar altı aylık dönemde toplam 8.353 çocuğa ulaşmıştır. Bu çocuklardan 739'u Süt Damlasında tedavi olmuştur. Gelişimleri takip edilen çocuklar 796'dır. 170 defa ziyaretçi hasta bakıcılar aileler nezdinde çocukları ziyaret etmiştir. Kuruma kayıtlı olan çocuklardan 39'u hem anneleri tarafından emzirilmiş hem de muakkam süt almışlardır.13 annenin emzirmeye devam etmesi için sağlık durumları takip edilmiş ve erzak yardımı yapılmıştır. Kurumdan süt alan çocuklar arasında annesi vefat eden 10 çocuk bulunmaktadır. Verem ve gebe oldukları için 17 annenin emzirmesine engelleme getirilmiştir. Bu çocuklar ile birlikte annesi meme ameliyatı olan 8 çocuğa yardım edilmiştir.[199] Şubat ayında Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım, Süt Damlasına bin lira bağışta bulunmuştur.[200]

Himâye-i Etfâl Cemiyetinin raporlarından edindiğimiz bilgilere göre; bayram nedeniyle çocuklara kundak, giyecek, fakir ve emzikli annelere erzak verilmesi merasiminde bulunmak üzere Himâye-i Etfâl Cemiyeti Heyet-i Merkeziye azası ve Şehremini ve Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü beyler ile diğer kişilerin yanı sıra Fransız Kızılhaçı Kadınlar Heyeti de davet edilmişlerdir. Bu merasimden birkaç gün sonra Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü tarafından gelecekte yabancı hayır cemiyetleri tarafından hayır müesseseleri tesisine ve mütarekeyi müteakip küşad olunanların devamına izin verilemeyeceğine dair bir tahrirat yayımlanmıştır. Bu durum Fransız Kızılhaçından bir kişiye haber verilmiş ve bu kişinin Paris'teki merkezi ile haberleşmesinden sonra Süt Damlası'nın idaresinden vazgeçilip bütün malzemesiyle Besim Ömer Paşa'ya bırakılması kararlaştırılmıştır.

Fransız Kadınlar Cemiyeti Komitesi Başkanı Madame des Closieres tarafından Dr. Besim Ömer Paşa'ya gönderilen mektubun, Himâye-i Etfâl Cemiyeti Kongresi raporunda yer aldığı şekli aşağıdadır.

---

[198] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi,*1340-1341 Senesi Kongresinde Kıraat Olunan Raporla 1341 Mayıs İbtidasından 1341 Senesi Mayıs Nihayetine Kadar On Üç Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Blançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı*, İstanbul 1926, s.15

[199] Safiye Ali, *a.g.e*, s.43. (Safiye Ali Hanım'ın eserinde yer alan istatistikte toplam çocuk adedi 8153 yazmaktadır. Bunun bir toplama hatası ya da basım hatası olduğu düşünülmektedir. İstatistikte aylık olarak verilen sayılar toplandığında toplam çocuk adedine ait sonuç 8353 çıkmaktadır.)

[200] "Latife Hanımefendi'nin Mühim Bir Teberru'u", *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1925, s.3.

"Doktor Besim Ömer Paşa'ya

Efendim

Fransız Salib-i Ahmeri tarafından İstanbul'da tesis edilen Süt Damlasına verilecek şekli hal hakkında Salib-i Ahmer Madamlar Heyetinin İstanbul Komitesi 6 Kanun-ı sani 1925 tarihli iş'arınız üzerine Paris Merkez-i Umumisinden talimat talep etmişti. Merkez-i Umumimizden aldığımız cevapta Fransız Madamlar Heyetinin tesis gözdesi olan işbu müessese-i hayriyeye sebk eden hidemat-ı güzideleriyle kıymetdar muavenetlerinin mukabele-i şükranı olmak üzere İstanbul Süt Damlasında mevcut malzemenin nâm-ı âlînize terk ve teberru zımnında komitemize mezuniyet ita edildiğinin taht-ı karara alındığı iş'ar edilmektedir. Bundan mâ'da, Salib-i Ahmer Paris Merkez-i Umumisi bir nişane-i şükran olmak üzere zât-ı vâlânıza ma'berat iftihar madalyası tevcih ettiğini ve Süt Damlası'nda mevcut malzeme ile işbu madalyanın teslim ve tevdiine acizînin memur olduğumu tebliğ ile mesut ve bahtiyarım. Bu vesile ile müessesemiz hakkında râyegân buyrulan lütuflarınıza en harr teşekkürâtımın tecdid ve tekrarına müsaade etmenizi rica eylerim efendim.

Reise

J. Dekloziyer

Besim Ömer Paşa, mektupta kendisinden söz edilmiş olsa da esasen Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezini temsil etmesinden dolayı bu gururun ve Süt Damlasının, cemiyete ait olduğunu belirtmiştir. Bu durum aynı zamanda Türkiye'de ilk defa Batılılar tarafından kurulan bir hayır kurumunun Türklere bağışlanması demektir.[201] Besim Ömer Paşa'ya verilecek Fransız Kızılhaçı İftihar Madalyası ve kurumun devredilmesi sebebiyle 8 Nisan 1925 Çarşamba günü, Sefîr Vekîli Mösyö Jessé-Curély tarafından bir çay partisi düzenlenmiştir. Ayrıca aralarında Fransız Kızılhaçı Kadınlar Cemiyetinden kişilerin de bulunduğu pek çok hayırsever, bayram vesilesiyle Süt Damlasında çocuklara ve annelerine şeker, erzak ve çamaşır yardımı yapmıştır. Burada bir konuşma yapan Besim Ömer Paşa, Süt Damlasını Himâye-i Etfâl Cemiyetine bağışlayan Fransız Heyetine teşekkürlerini yinelemiştir.[202]

[201] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi,*1340-1341 Senesi Kongresinde Kıraat Olunan Raporla 1341 Mayıs İbtidasından 1341 Senesi Mayıs Nihayetine Kadar On Üç Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Blançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı*, İstanbul 1926, s.7-9.

[202] "Süt Damlasında Doktor Besim Ömer ve Fransız Salib-i Ahmeri", *Servet-i Fünun*, C.57, S.1497-23, 23 Nisan 1341(1925), s.369.

Tablo 2: Süt Damlasının 1924 yılı Ağustos ayından 1925 yılı Mayıs ayı sonuna kadar olan aylık faaliyet istatistiği

TEDAVİ OLUNANLAR	MUAYENE EDİLENLER	GELİŞİMLERİ TAKİP OLUNANLAR	FOSFATİN: PAKET	PİRİNÇ UNU: PAKET	KUTU SÜT: ADEDİ	TAZE MUAKKAM SÜT: KIYYE	TEVZİ OLUNAN SÜT ŞİŞESİ	ÇOCUK ADEDİ	YIL/ AY
91	136	139	20	87	72	751	7471	1458	**1924/ AĞUSTOS**
139	156	199	25	90	218	642	7420	1620	**1924/ EYLÜL**
124	93	119	25	60	108	750	7385	1626	**1924/ EKİM**
135	74	85	8	20	40	626	6060	1200	**1924/ KASIM**
130	70	110	20	80	70	634	5394	1240	**1924/ ARALIK**
120	70	140	20	124	174	533	5766	1209	**1925/ OCAK**
150	72	137	48	60	184	537	9324	1300	**1925/ ŞUBAT**
100	101	170	25	152	180	629	6286	1457	**1925/ MART**
86	46	46	10	70	172	611	4473	1240	**1925/ NİSAN**
102	60	149	12	82	234	642	5549	1619	**1925/ MAYIS**
1177	878	1294	213	830	1452	6352	65128	13969	**TOPLAM**

Kaynak: Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi,*1340-1341 Senesi Kongresinde Kıraat Olunan Raporla 1341 Mayıs İbtidasından 1341 Senesi Mayıs Nihayetine Kadar On Üç Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Blançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı*, İstanbul 1926, s. 16.

Himâye-i Etfâl Cemiyetinin idaresi altında Süt Damlasında 1924 Ağustos ayının başlangıcından 1925 Mayıs ayının sonuna kadar 13.969 çocuğa ulaşılmış ve 6.352 kıyye süt dağıtılmıştır. Fosfatin ve pirinç unlarının paketi 280 gram olmakla birlikte tamamlayıcı

beslenme için de 213 paket fosfatin çocuk maması, 830 paket pirinç unu ve 1.452 adet kutu sütü tevzi edilmiştir. Bunun haricinde toplamda 1.177 çocuk tedavi olmuştur. Süt Damlasının geliştirilmesi, yüksek seyreden bebek ölümlerini karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin modern devlet mefhumu ile hareket etmesi doğrultusunda gerçekleşmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE SÜT DAMLASININ GELİŞİMİ

3. 1. GENÇ CUMHURİYETİN EN BÜYÜK SORUNU ÇOCUK ÖLÜMLERİ

Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı olmak üzere 10 yıllık savaş dönemi nedeniyle azalan nüfus, Türkiye Cumhuriyeti'nde idarî, askeri, mali ve iktisadi endişeleri beraberinde getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti için elbette bu hususlardan herhangi birinin eksikliği, milletin ve memleketin tam bağımsızlığından mahrumiyeti demekti. Bu sebeple kalabalık, nitelikli ve sağlıklı bir nüfusa ihtiyaç vardı. Avrupa devletlerinin Türkiye için yaptığı tahmini nüfus rakamları bu sebeple otoriteleri rahatsız etmekteydi.[203] Mustafa Kemal Paşa, daha cumhuriyet kurulmadan önce İzmit'te gazetecilere verdiği bir demeçte bu konu hakkında şu sözleri dile getirmişti; *"Memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki, bütün Anadolu nüfusu 8 milyonu geçmez...Bunu telafi etmek istiyoruz. Telafi etmek için ise şüphe yok herkesçe malum olduğu gibi sıhhi ve içtimai tedbirler almak lazım gelir..."*[204] Bu bağlamda çocuklar, Türkiye Cumhuriyeti'nin teminatı olarak görülmüş ve çocuk meselesi "İstikbal Davası", "Millî Dava" olarak nitelendirilmiştir.[205] Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti yeni doğmuş bir devletti ve bir yerde kendisini yenidoğan bebeklerle özdeşleştirmişti. Bugünün küçükleri, yarının büyükleri, askerleri, işçileri, memurları ve yöneticileri. Onların sağlıklı ve güçlü olması devletin güçlü olması demekti. Millî davanın başarıyla nihayete erdirilmesi için bir taraftan dönemin aydınları ve doktorları çocuk ölümleri konusuna eğilerek durumun vahametini gözler önüne sermiş, diğer taraftan hükümet ve hayır cemiyetleri çocuklara yönelik koruyucu sağlık hizmetlerine ağırlık vermiştir.

Dr. Besim Ömer Paşa, "*Nüfus Meselesi ve Küçük Çocuklarda Vefeyât*" adlı eserinde; nüfus siyasetinin memleket için her zaman bilhassa meydana gelen muharebeleri müteakip hayati bir mesele haline geldiğini belirtmiştir. Avrupa ülkelerindeki doğum ve ölüm oranlarını da inceleyen Besim Ömer Paşa, Türk ırkının doğurgan olduğunu fakat çocukları ölümden koruma konusunda yetersiz kalındığını ifade etmektedir. Erken dönemde çocuk ölümüne sebep olan rahatsızlıkların, mide-bağırsak hastalıkları, solunum hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar ve

[203] İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin nüfusunu 9 milyon, Fransa Dışişleri Bakanlığı ise 7 milyon olarak tahmin etmektedir. Bkz. Arnold J. Toynbee, *Türkiye ve Avrupa*, çev. Kasım Yargıcı ve Mehmet Ali Yalman, İstanbul 2002, s. 183

[204] Arı İnan, *Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara 1996, s.53-54.

[205] Dönemin basını incelendiğinde bu konuda birçok yazıya ulaşmak mümkündür. Bkz. "Millî Siyasetlerin En Mühimi Çocuk Siyasetidir", *Gürbüz Türk Çocuğu*, S.1, Teşrinievvel (Ekim) 1926, s.2-3; Sabiha Zekeriya, "İstikbal Davası", *Gürbüz Türk Çocuğu*, Çocuk Gününe Mahsus Fevkalade Nüsha, 23 Nisan 1927, s.30-31.

sinir sistemi hastalıkları olduğunu belirtikten sonra anne sütü alamayan bebeklerde ölüm oranlarının %50'ye hatta %70'e kadar çıktığını dile getirmiştir. Bu sebeple yapılması gerekenleri şu şekilde belirtmiştir; "*Her valide kendi çocuğunu emzirmelidir. Emzirmesine imkân yoksa ancak o vakit* ırzâ-*i sınaî kabul olunabilir. Her genç kadın çocuk bakımını öğrenmelidir. Küçük çocuk muayeneleri ile emziremeyen kadınların çocuklarına düşük süt fiyatında veya parasız "sıhhi süt" tedariki için süt damlaları, ırzâ'haneler tesis edilmelidir. Her fakir ve gebe kadına çocuğunu besleyen her valideye yardım gerekliliği bulunduğu için "Analara yardım" "Anne şefkati" cemiyetleri tesis edilmeli veya "mecburi sigorta" usulü tatbik edilmelidir."* [206]

1924 yılının başında Sabiha Zekeriya, "*Nereye Gidiyoruz? Cemiyetimizi Tehdit Eden Müthiş Tehlikeden Haberdar Mıyız? İçin İçin Ölen Bir Millet*" başlıklı makalesinde Türkiye'deki çocuk ölüm oranının yüksekliğine dikkatleri çekmeye çalışmıştır. Türkiye'de muntazam istatistiklerin bulunmadığını bunun içinde çocuk vefeyâtı hakkında hakiki oranlara ulaşılamadığının üzerinde durmuştur. Kadıköy mekteplerini dolaşan Doktor Hakkı Şinasi Paşa'nın '*Her memleketin en büyük endişesi nüfus siyasetidir. Memleketimizde yüzde seksen derecesinde çocuk vefeyâtı vardır.*" sözüne işaret ederek, doktorlar ve çocuk hastanelerinin bu oranı İstanbul'da %80 Anadolu'da %90 olarak belirtiklerini iddia etmiştir. Yazının devamında kalan yüzde onun mühim bir kısmının yetim olduğunu ve çok azının yetimhanelerde kalabildiğini, bedensel engelli veya savaş mâlûlleri ile ülkede beslenmeyen çocukların sayısının yüksek olduğunu, sokakta yaşayan gayr-i meşru çocukların serseriliğe dilenciliğe, hırsızlığa ve ahlaksızlığa sürüklendiğini, alkolik ebeveynlerden doğan dimağı mâlûller, verem ve frengi gibi bulaşıcı hastalıklarla boğuşan ve kaderlerine terkedilen çocukların olduğunu belirtmiştir. Ağır işlerde çalışan ve tahsil alamayan çocuklar da eklendiğinde geriye sadece %2 oranında sağlıklı ve gelecek vadeden çocuğun kaldığı iddia etmiştir. Avrupa ve Amerika'da çocuk meselesine 50 yıl evvel başlandığı ve %50 oranındaki çocuk ölümlerinin %10'a kadar düşürüldüğü, Türkiye'de çocuk meselesinin çözümü için topyekûn mücadele verilmesi gerektiğini belirtmiştir. [207]

Sabiha Zekeriya'nın dikkat çekici makalesi çok geçmeden etkisini göstermiştir. TBMM görüşmeleri sırasında Bozok Mebusu Ahmet Hamdi Bey; "*Memleketimizde tevellüdattaki tenakus meselesi vardır ki tüyleri ürpertir. Çocuklardaki vefiyat hemen tahakkuk etmiştir diyebilirim %80 derecesindedir. Tevellüdatta %80 derecesinde vefiyat vuku bulursa artık bu*

[206] Besim Ömer, *Nüfus Meselesi ve Küçük Çocuklarda Vefeyât*, İstanbul 1339 (1923), s. 44,64-69,79-80.
[207] Sabiha Zekeriya, "Nereye Gidiyoruz? Cemiyetimizi Tehdit Eden Müthiş Tehlikeden Haberdar mıyız? İçin İçin Ölen Bir Millet", *Resimli Ay*, S.1, 30 Kanun-ı Sani 1340 (Ocak 1924), s.5-9.

millet nasıl tekessür eder?" sorusunu yönetmiştir. Çorum Mebusu Dr. Mustafa Bey'in çocuk ölümleri hakkındaki bu oranları hangi ilmi esaslara dayanarak söylediğini sorması üzerine de İstanbul'daki mecmularda yazmakta olduğunu Dr. Hakkı Şinasi Paşa'nın bu oranları verdiğini belirtmiştir.[208]

Dr. Ali Vahid'in kaleme aldığı ve Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Hıfzıssıhha Şubesi tarafından neşr olunan "*Annelere, Memedeki Çocuk Nasıl Beslenir*" adlı eserin ilk sayfalarında ise şu uyarı yapılmıştır; "*Uzmanların ifadeleriyle memleket yavruları, doğanlara nisbetle %70 zayi olmaktadır, bu da bakımlarının bilinmediğindendir. Yavrularımıza bakmasını bilsek vefeyâtın %100 önünü alırız.*" [209]

Dönemin aydınlarının kaleme aldıkları yazılarda görüldüğü üzere çocuk ölümleri konusu halkın dikkatini çekecek şekilde gündemde tutulmaktadır. Bu sayede halkın bilinçlenmesi ve milli davaya iştirak etmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca hükümet nezdinde kararların ivedilikle alınması istenmiştir. Nitekim, Ali Fethi Bey tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Hükûmetinin (Okyar Hükümeti) programında yer alan; "*Çocuk hastalıklarına ve vefiyatına karşı koymak için bir taraftan teşkilâtı sıhhiyemizin taazzuv ve tevessülüne azamî zarfı gayret edilecek, diğer taraftan da teşkilâtı hususiyeye bu gayeleri teminen muavenet ifa olunacaktır."* ibaresinden hedeflenenlerin kısmen gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, hükümet programı görüşmeleri sırasında söz alan Ali Fethi Bey, çocuk ölümlerinin azaltılması konusunda sosyal yardım kuruluşları ve cemiyetlerin desteğini isteyebileceğini şu sözlerle dile getirmiştir; "*Efendiler! Memleketimizde nüfus meselesinin ne dereceye kadar mühim ve âtimiz için ne kadar haizi ehemmiyet bir mesele olduğunu hükümetimiz takdir etmiştir ve bunun için yegâne çare sıtmaya, çocuk vefiyatına karşı mücadele etmektir. Bunun için Fuat Paşa Hazretlerinin arzu ettiği gibi hükümet yalnız kendi vesaiti ile mücadele edemeyecek olursa, ki edemeyeceği aşikârdır, Himâye-i Etfâl Cemiyetinden, Hilâl-i Ahmer'den, Türk Ocakların ve diğer teşkilâtı hususiyenin vatanperane olan mesaisinden istifade etmeyi düşünecek ve onların mesaisine muavenet etmeyi kendisine bir fariza addedecektir.*"[210]

Türk Tıp Encümeni tarafından ülkenin içinde bulunduğu sağlık sorunlarını araştırıp raporlamak, tartışmak, bilgi alışverişinde bulunarak çareler üretmek, aynı zamanda hükümet politikalarını yönlendirmede yardımcı olmak için düzenlenen Milli Türk Tıp Kongresinin ilki 1-3 Eylül 1925 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Kazım Paşa'nın özel izni ile

[208] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* (bundan sonra TBMM ZC olarak geçecektir), D:2, C.6, İ:106, s.127
[209] Ali Vahid, *Annelere, Memedeki Çocuk Nasıl Beslenir*, İstanbul 1924, s.3.
[210] *TBMM ZC,* D:2, C.10, İ:13, s.399,406.

TBMM binasında gerçekleştirilen kongre, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın teşrifleri ile onurlandırılmış ve İsmet Paşa'nın nutku ile açılmıştır.[211] Bu ilk kongrede ülkenin en önemli sorunlarından biri olan çocuk ölümleri üzerine önemli bildiriler sunulmuştur.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyetinin kongreye sunduğu raporda, 1339 (1923) senesi vefeyâtı için 46 şubeden gelen çizelgeler kullanılmıştır. Buna göre; 13 yaş ve altında vefat eden 3.160 çocuktan 0-1 yaş grubunda olanların oranı binde 257,4'tür. Ayrıca 2.364 aileden 994'ü çocuklarına bakabilecek mali kudreti olmadığı beyan etmiştir. [212] Bu rapor, Cumhuriyet'in ilk yıllarında halkın yoksulluğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yoksulluk sebebiyle çocukların beslenme sorunları çekeceği aşikardır.

Dr. Asaf Derviş Paşa ve Hamid Osman'ın kongreye sunduğu bildiride; ülke genelinde süt çocuklarıyla ilgili güvenilir istatistikler olmadığı için Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdüriyetinin tamimleri ile istatistiklerin geliştirilmesine çalışmak ve Himâye-i Etfâl Cemiyeti teşkilatını teşvik ve himaye etmenin mühim bir vazife olduğu belirtilmiştir. Ardından çocuk ölümleriyle ilgili yapılan araştırmadan ortaya çıkan sonuçlar paylaşılmıştır. Buna göre; İstanbul şehremaneti sınırları içinde (1331-1340 /1915-1924) on senelik verilerde 0-10 yaş grubundaki çocukların ölümüne neden olan rahatsızlıkların başında bulaşıcı hastalıklar daha sonra cihâz-ı hazmî emrazı (sindirim sistemi hastalıkları) ile cihâz-ı tenefüsiye (solunum sistemi) hastalıkları gelmektedir. 1338-1340 (1922-1924) senelerinde 27.087 doğum gerçekleşmiştir. Aynı senelerde sıfırdan bir yaşına kadar olan ölümlerin toplamı ise 12.023 olmuştur. 0-1 yaş grubundaki ölümlerin doğumlara oranı %44,1'dir. Yerel unsurların 0-1 yaş grubundaki çocuklarında meydana gelen ölümlerin o unsurda gerçekleşen tüm ölümlere oranı aşağıdadır.

Tablo 3: 1922-1924 yılları arasında İstanbul şehremaneti hududu dahilinde bir yaşına kadar olan vefeyâtın o unsurun genel vefeyâtına yüzdelik oranı

SENE	UNSUR			
	İSLAM	RUM	ERMENİ	MUSEVİ
1338 (1922)	59,52	45,59	30,10	48,60
1339 (1923)	57,58	30,10	27,54	51,09
1340 (1924)	53,67	23,78	16,77	47,26

Kaynak: Asaf Derviş ve Hamid Osman, "Süt Çocuklarında Vefeyât", *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzakeratı*, İstanbul 1926, s. 51

[211] *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzakeratı*, İstanbul 1926, Önsöz.
[212] Ali Vahid, "Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Raporu" *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzakeratı*, İstanbul 1926, s.191-192.

Tabloda açıkça görüldüğü gibi Müslüman unsurda gerçekleşen ölümlerin büyük bir kısmını bebek ölümleri oluşturmaktadır. Bu verilere istinaden Müslüman ailelerin süt çocuklarını ihmal ettikleri ve bebek bakımı konusunda bilgisiz oldukları, Ermeni ailelerin ise bebeklerine diğer unsurlardan daha iyi baktıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki; 19. yüzyılın ikinci yarısındaki İngiltere, Fransa, Almanya ve daha birçok Avrupa ülkesinin sanayi kentlerinde dahi bu kadar yüksek bebek ölüm oranları görülmemektedir.

Ölüm ve doğum ile ilgili vilayet anketlerini de paylaşan Dr. Asaf Derviş, cevapların muntazam ve güvenirliğine itimâd edilecek olanların Bursa ve Karasu vilayetleri olduğunu belirtmiştir. Buna göre 1340 (1924) senesinde Bursa vilayetinde süt çocuklarında meydana gelen ölümlerin doğumlara oranı %16, Karasu vilayetinde ise %20'dir. Asaf Derviş Paşa'ya göre; cehalet, ihmal ve uygunsuz alışkanlıklara rağmen bu vilayetlerdeki çocuk ölümlerinin diğer vilayetlerden daha düşük olması, özellikle köylerdeki çocukların anne sütü ile beslenmesinden kaynaklanmaktadır. Kadri Reşit Paşa'nın 783 çocuk üzerinde yaptığı araştırmaya göre %92,8'i sadece anne sütüyle, %7,2'si sadece inek sütüyle beslenmektedir. Diğer vilayetlerden gelen verilere göre süt çocukları ölümlerinin doğumlara oranı Edirne vilayetinde %14, Erzurum vilayetinde tahmini olarak %50, Karahisar-ı Şarki vilayetinde %10, Giresun vilayetinde %21, Malatya vilayetinde %35, Trabzon vilayetinde %30-40, Konya vilayetinde %5,5, Niğde vilayetinde %6,5, Kırklareli vilayetinde %25, Mersin vilayetinde %40, Adana vilayetinde %60-70, Kastamonu vilayetinde %50 ve Cebelibereket'te %70'dir. Raporda ayrıca, yapay gıdalarla beslenen bebeklerde görülen ölüm oranlarının anne sütüyle beslenenlerden daha yüksek olduğu, bu sebeple bebek ölümlerinin sebeplerinin sadece sağlık ve fen ile sınırlı olmadığı aynı zamanda eğitsel ve sosyo-kültürel boyutunun da olduğu vurgulanmıştır. Cahil ebeveynler sebebiyle bebeklerin hayatının tehlikeye atıldığı belirtilmiştir. Bununla birlikte fakirlik nedeniyle de çocukların beslenme eksikliği çektiği dile getirilmiştir. Bu nedenle; sağlık hizmetlerinin merkezden kontrollü bir biçimde yönlendirilmesi, doğumhanelerin arttırılması, anne ve çocuk bakım yurtları kurulması, annelere bebek bakımının öğretilmesi, çocuk ölümüyle mücadele eden cemiyetler vasıtasıyla yayın ve propaganda çalışması yapılması, halkın konuya ilgisinin çekilmesi, sağlıklı süt için nizamname oluşturulması ve bunun hukuki ve idari olarak uygulanması, sağlıklı süt dağıtılması gerektiğine dair tavsiyeler verilmiştir.[213]

Dr. Cemal Zeki, bildirisine "*Memlekette her şeyden evvel gözetilecek esas doğan çocukları yaşatmaktır*" diyerek başlamıştır. Ardından dinleyicilere, *"Bir anne yavrusunu*

[213] Asaf Derviş ve Hamid Osman, "Süt Çocuklarında Vefeyât", *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzakeratı*, İstanbul 1926, s. 34-53,64-85.

muntazam bir surette kaide dahilinde emzirirse, onu sıcak ve soğuktan korursa, bulaşıcı hastalıklar ve mikroplarla temasına meydan vermezse çocuk nasıl hasta olur?" sorusunu yöneltmiştir. Dünya'nın her yerinde çocuk ölümlerinin genelde doğumdan itibaren ilk 2 yılda meydana geldiğini, Avrupa ülkelerinde geçmişte yüksek ölüm oranları görülürken alınan tedbirler ile ölümlerin önüne geçildiğini belirtmiştir. Türkiye'de süt çocuklarında meydana gelen ölümlerin sırf bakımsızlık ve beslemedeki usulsüzlüklerden kaynaklandığını, ölümlere karşı çocuğun nasıl bakılacağını, nasıl beslenmesi gerektiğini telkin etmekle başarı sağlanabileceğini öne sürmüştür. İlk yaş çocuklarına ait istatistiklerde dörtte bir oranında ölümün görüldüğünü, bu durumun en büyük sebebinin layıkıyla beslenemeyen çocuklarda görülen mide-bağırsak sorunları olduğunu belirtmiştir. İlk yaşında ölen bin çocuk üzerinden yapılan araştırma sonuçlarını paylaşan Cemal Zeki Bey, 385 çocuğun inek sütünün meydana getirdiği sorunlar nedeniyle, 147'sinin solunum hastalığından, 24'ünün ise veremden öldüğü bilgisini vermiştir. Süt nineye verilen çocuklarda görülen ölüm oranın %72 olduğunu eğer süt nine aile yanında ikamet ediyorsa bu oranın %32'ye düştüğünü aktarmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki önlemlerin alınmasını önermiştir;

1. Memlekette çocuk ölümlerine ait istatistikler tutulmalıdır. İlgili makamlara en basit sebep dahi olsa hastalanan süt çocukları hakkında haber verilmeli kayıtlara geçmelidir.
2. Her annenin kendi çocuğunu emzirmesi bir şekilde kanun olarak kabul edilmelidir.
3. Annelere, çocuklarını ne zamana kadar nasıl emzireceği ve çocuk sağlığı hakkında bilgiler öğretilmelidir.
4. Çalışan annelerin kendi çocuklarını emzirebilme kolaylığı sağlamak için fabrika veya büyük müesseselerde ırzâ-ı tabî'îye (doğal emzirme) yerleri tesis edilmelidir.
5. Süt nineler tam teşekküllü sağlık muayenelerinden geçirilmelidir. Ailenin yanında ikamet etmeli ve kendi çocuğunu da emzirme hakkı verilmelidir.
6. İnek sütü, çocuklarda fevkalade vefeyâta neden olduğu için en fazla bununla mücadele edilmesi zorunludur. İnekler rutin kontrollerden geçirilmelidir.[214]

Kongreye katılan doktorlar, cehalet, ilgisizlik, anne sütünden mahrumiyet ve salgın hastalıkların bebekleri ölüme sürüklediği hususunda hemfikirlerdi ve beyanları da bu doğrultuda gerçekleşmişti. Kongreyi takip eden günlerde Beyazıt'taki Süt Damlasının tadilattan geçerek geliştirildiği, Safiye Ali Hanım'ında büyük özverileriyle anne ve çocuk sağlığı konusunda başı çeken bir kurum haline geldiği gözlemlenmektedir. Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Genel Merkezinden de sağlıklı süt dağıtımı yapılmakla beraber Çocuk Sarayı

[214] Cemal Zeki, "Süt Çocuklarında İlk İki Yaşta Görülen Vefeyât ve Bunlara Karşı Yapılması Lazım Gelen Tedâbir", *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzakeratı*, İstanbul 1926, s.199-211.

Apartmanı inşa edildikten sonra içerisinde Süt Damlasıyla aynı çalışma prensibinde olan "Süt Evi" oluşturulacaktır. 1926 yılında Tokat ve İzmir'deki Süt Damlaları faaliyetlerine başlamıştır. Yıl sonuna doğru Dr. Mehmet Fuad, TBMM'ye "*Çocuk vefiyatının tespit ettirilmesi*" hakkında bir takrir sunmuştur.[215] Bununla birlikte devletin ve toplumun bu konuya yoğunlaşması ve Himâye-i Etfâl Cemiyetine desteğin artması için olsa gerek bizzat kendisinin imtiyaz sahibi olduğu "*Gürbüz Türk Çocuğu*" adlı dergide "*Milli Facia: Çocuklarımızın Yüzde Yetmişi Ölüyor!"* başlıklı makaleyi kaleme almıştır. İstatistikler olmadığı için çocuk ölümleri hakkında rakamlara dayanan bir oran ifade etmeye imkân olmadığını, bu hususta kabul edilen görüşlerin çeşitli olduğunu belirtmiştir. Çocuk ölüm oranlarının gelişmiş memleketlerde bile %10'dan fazla görüldüğünü buna rağmen Milli Tıp Kongresi'nde bazı doktorların ölüm oranlarını %10'a kadar indirdiğini vurgulamıştır. Genel nüfus sayım hazırlıkları doğrultusunda İstatistik Müdür-i Umumisi Camille Jacquart'ın 14.504 nüfusu bulunan Kalecik'te yaptığı anket çalışması üzerinde durmuştur. Bu çalışmada annelere kaç canlı çocuk doğurdukları ve kaçının sağ olduğu soruları sorulmuştur. Katılım sağlayan 789 anne 3469 canlı doğum gerçekleştirmiştir ve bunlardan 1686'sı ölmüştür. Bu verilere göre doğum ile ölüm arasındaki oran %48,6'tır. Ayrıca Fuat Bey kendi yaptığı çalışmalardan da bahsetmiştir. 130 mebusla yaptığı anket çalışmasında doğan 607 çocuktan 199'unun kaybedildiğini, ölüm oranının %33 çıktığını belirtmiştir. Ankara civarında 12 köyde yaptığı araştırmada ise 222 ailenin 1.334 çocuğun dünyaya geldiğini, bu çocukların 757'sinin öldüğünü, 551'nin de sıtmalı olduğunu, sıtmaya tutulanlar arasında yaşanacak kayıplarla ölüm oranının daha da yükseleceğini vurgulamıştır. Ayrıca ankete katılanlar, son 50 yılda nüfusu hiç artmayan köylerin bulunduğunu köyler küçülürken mezarlıkların büyüdüğünü söylemişlerdir. Fuat Bey yaptığı bu araştırmalar sonucunda; bilgisizlik, ilgisizlik, sağlıksız süt tüketimi, kötü barınma şartları ve salgın hastalıklar sonucu ülkede çocuk ölüm oranının %70'e kadar çıkmasının doğal olduğunu iddia etmiştir. Camille Jacquart'ın Belçika'da yirmi yıl önce %20 çocuk ölüm oranı görüldüğünü, çocuk koruma cemiyetleri ve devlet desteği sayesinde bu oranın yarıya indirildiğini söylediğini belirtmiştir.[216]

Dr. Mehmet Fuat Bey'in makalesinden sonra çocuk ölümleri hakkında birçok kişinin görüş bildirmeye başladığı ve tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Yunus Nadi Bey, Cumhuriyet gazetesinde Fuat Bey'in yazısını onaylayan bir makale kaleme almıştır. Birkaç gün sonra Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti gazetelerde yer alan oranların doğru olmadığını elde edilen rakamların %25-30 civarında olduğunu belirmiştir. Hatta Sıhhiye Vekili Refik (Saydam) Bey Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği demeçte Fuat Bey'in metodolojisinin

[215] *TBMM ZC*, D:2, C.28, İ:4, s.61.
[216] Fuat, "Milli Facia: Çocuklarımızın Yüzde Yetmişi Ölüyor!", *Gürbüz Türk Çocuğu*, S.5, s.1-3.

hatalı olduğunu, yaş aralıklarını vermediğini belirtmiştir.[217] "*Resimli Ay*" mecmuasında da bu konu hakkında bir röportaj gerçekleştirilmiş ve bebek ölümleri hakkında doktorlara sorular sorulmuştur. Dr. Kadri Reşit Paşa, ölüm oranlarını %70-80 olduğunu ifade eden kişilerin bunu endişe ile düşünüp söylediğini, kendisinin hususi ve resmi muayenehanelerde icra ettiği tahkikat neticesinde ölüm oranının %25-26 düzeyinde olduğunu belirtmiştir. Dr. Safiye Ali Hanım, kendi tecrübelerinden yola çıkarak bu oranının %30-35, Dr. İhsan Hilmi Bey'de %25-30 düzeyinde olduğunu ifade etmiştir.[218]

Bebek ölümleri konusunda en kapsamlı çalışma ise Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından gerçekleştirilmiştir. Bursa, Aydın, Konya, Adana, sıtma mücadele mıntıkalarını içeren Bursa, Balıkesir, Aydın, Konya, Adana, Mersin, Cebelibereket vilayetlerinin büyük bir kısmı ile İzmir ve Denizli vilayetlerinin bazı bölümlerinde 1 Mayıs 1926'dan 1927 yılının sonuna kadar bütün doğanlar ile ölenlerin ve bu meyanda 0-1 yaş arasındaki bebek ölümlerinin miktarı, doktor ve sağlık memurları tarafından adres ve kimlik bilgileriyle toplanmıştır. Böylece 1309 köyde 487.146 kişi arasında yapılan inceleme sonucunda ortalama doğumun binde 39, genel ölümlerin binde 19 ve 0-1 yaş grubunda ölenlerin binde 156 olduğu saptanmıştır.[219] Sıhhiye Vekâletinin bu araştırmasındaki örneklem sayısı, kendisinden önce yapılan araştırmalardaki örneklem sayısından daha büyük olduğu için daha güvenilir olduğu söylenebilir. Ayrıca bebek ölüm oranlarının iddia edilenler kadar yüksek olmadığı fakat azımsanacak kadar da düşük olmadığı ifade edilebilir. Bu çalışmanın yürütüldüğü bölgelerde yaygın şekilde sıtma görüldüğü için çocukların tam olarak hangi sebeple öldüğü hakkında bir çıkarım yapmak maalesef zordur.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sağlık alanında devrim gerçekleştiren hükümet, anne ve çocuk sağlığını korumak için hastaneler, doğum ve çocuk bakımevleri, dispanserler açmanın yanı sıra doktor ve sağlık personeli sayısını da arttırma yoluna gitmiştir. Ayrıca sağlıklı sütün önemi sebebiyle bazı uygulamaları da hayata geçirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde gelişmiş bir süt endüstrisi bulunmamaktaydı. Ülkede modern yöntemlerle hijyenik koşullarda süt ve süt ürünlerinin üretilmesi için endüstriyel bir teşkilatlanmaya ihtiyaç vardı. Bu amaçla ilk tesisleşme hareketi Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Gazi Orman Çiftliği'nde gerçekleştirilmiştir. Çiftlik bünyesinde 1927 yılında açılan pastörize süt fabrikası günde 15 bin ila 20 bin litre sütü pastörize edebilecek ve ihtiyaca bağlı

[217] Emin Alp Malkoç, "1927 Yılında Hararetli Bir Tartışma Türkiye'de Çocuk Ölümlerinin Oranı" *Toplumsal Tarih*, S.290, Şubat 2018, s.40-49.
[218] "Çocuk Doğumu, Çocuk Ölümü Ve Çocuk Iskatı Hakkında Doktorlarımız Ne Diyor?", *Resimli Ay*, No.2, C.4, Nisan 1927, s.30,33.
[219] *Sıhhiye Mecmuası***,** Fevkalade Nüshası, Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, 29 Birinci Teşrin (Ekim) 1933, s.76.

olarak üretimi arttırabilecek tesisat ile donatılmıştır. Burada peynir, tereyağı ve yoğurt da üretilmiştir.[220] Süt üzerine tesisleşme faaliyetleri ile birlikte sütün içerik ve vasfının belirlenmesi, üretimi, muhafaza ve satışının sağlıklı koşullarda yapılması için yasal düzenlemeler de yapılmıştır. 24 Nisan 1930 tarihinde TBMM'de kabul edilerek 6 Mayıs 1930'da 1593 kanun numarası ile yürürlüğe giren Umumi Hıfzıssıhha Kanununun, altıncı bap, ikinci faslı süt tedariki ve satışı hakkında düzenlemeleri içermiştir.[221] 1935 yılında Umumî Hıfzıssıhha Kanununun 171. maddesine göre tanzim olunan, sütlerin çeşitleri ve vasıfları ile süt ve mamulâtının üretimi ve satışına mahsus talimatname yürürlüğe girmiştir.[222] Bu çalışmalarla süt ve süt ürünlerinin belirli bir standart ile üretilmesi ve halkın sağlıklı süte ulaşması amaçlanmıştır. Ayrıca Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 162. maddesi, belli şartları sağlayan yerlerde bebekler için muayene ve danışma merkezleri ile Süt Damlası kurulmasını içermekteydi. İlgili madde şöyledir; *"Nüfusu on binden fazla olan mahallerde belediyeler bir "Süt çocuğu muayene ve müşavere evi" tesis ederler. Bu müesseselerin vasıf ve şartları ve vazifeleri Sıhhat Vekaletince tayin olunur. Nüfusu kırk binden fazla olan mahallerde bunlara merbut olmak üzere bir "Süt Damlası" tesis edilir. Nüfusu yüz binden fazla olan mahallerde bu müesseseler ihtiyaca göre tezyit olunur."* [223]

Hükümetin, Süt Damlası kurulmasını bir kanun maddesiyle yürürlüğe koyması bu kuruluşlara ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca sosyo-ekonomik eşitsizlikleri asgari seviyeye indirerek halkın sağlıklı gıdaya ve temel sağlık hizmetlerine ulaştırmak, sosyal refah devletinin uygulamalarına iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Sosyal politikalar doğrultusunda, Süt Damlalarının sayısını artırma fikri, Cumhuriyet Halk Partisinin 1935 yılı parti programında da kendine yer bulmuştur. Sosyal hayat ve kamusal sıhhat hakkında yapılacakları konu alan altıncı kısımda; "*Şehir ve kentlerde süt damlalarını, süt çocukları için bakım ve danışma evlerini, kreşleri, öksüz yurtlarını çoğaltmak*" ifadesi geçmektedir.[224] Özellikle 1935'ten sonra Süt Damlalarının sayısının artmasından, hükümetin politikalarına ve planlarına sadık kaldığı anlaşılmaktadır. Süt Damlaları kapanışlarına kadar ülkede yüz binlerce çocuğa ulaşmış ve hayatını kurtarmıştır.

[220] Mehmed Gökhan Polatoğlu, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi ile Birlikte Süt Endüstrisinin Kuruluşu ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme (1923-1963)", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.20, Ocak 2021, s.117.
[221] *T.C. Resmî Gazete*, S.1489, 6 Mayıs 1930, s.8903.
[222] *T.C. Resmî Gazete*, S.3066, 29 Temmuz 1935, s.5525.
[223] *T.C. Resmî Gazete*, S.1489, 6 Mayıs 1930, s.8903.
[224] *C.H.P. Programı*, Ankara 1935, s.45.

3.2. SÜT DAMLALARININ FAALİYETLERİ

3.2.1. İSTANBUL'DAKİ SÜT DAMLALARI

1925 yılında Beyazıt Süt Damlasının arka tarafında ve bitişiğinde bulunan medrese, Maarif Vekâletinden, Himâye-i Etfâl Cemiyetine terkedilmiştir. Böylece Süt Damlası, eskiden yalnız sebil müştemilatından sayılan üç oda ve mutfaktan ibaret mütevazı bir yapıdan, İstanbul'un önemli bir sağlık merkezine dönüşmüştür. Süt Damlasının bu yeni planı aşağıda belirtilen şekildedir;

Asıl Süt Damlası (eski sebil)

Alt kat;

1. Süt mutfağı
2. Süt tevzi alanı

Üst kat: Burada çocuklar kaydedilir, gerektiğinde banyoya sokulur. Dâhili olarak kabul edilen çocuklar yazları küçük odalarda yatırılır.

1. Kayıt ve kalem odası, kışın nöbetçi hastabakıcı odası. Buradaki duvarlarda şükran levhaları vardır.
2. Doktor ve ziyaretçilere mahsus oda.

Mülhak olan kısım (eski medrese):

1. Kışın müracaat eden annelerle çocuklarına mahsus camekanlı bekleme yeri.
2. Çocukları muayeneye mahsus salon (medrese hâlinde iken mihraplı dershane), burada zayıf ve kemik hastalığına yakalanmış çocuklara sunî güneş ışığı (ultraviyole) tatbik edilmekte, kimi zamanda konferanslar ile çocuk sağlığı eğitimi verilmektedir.
3. Daha memede olan ve memeden kesilen küçükler ile raşitizm, cilt veremi gibi hastalıklara yakalanan çocukların, doğal güneş ışığından ve bol havadan faydalanması için Florya sahilinden getirilen temiz ve ince kumdan oluşturulan güneş banyosu-kum bahçesi alanı.
4. Zayıf ve irsî hastalıklara yatkın olan çocukları bol hava ve güneş istirahatinde bulundurmaya ve sıhhî bir surette tedavi eylemek üzere etrafı açık kubbeler altında ve sütunlar arasındaki galeri.
5. Çocukları geçici olarak bir iki gün kabul ederek malum bir hastabakıcının gözetimi altında tedavi eylemek üzere iki üç yataklı odalar; "Puponiyer".[225]

[225] *Pouponnière;* Fransızcadan alınmıştır. Çocukların gündüz ve gece konaklayabildiği kurum. Yuva.

6. Çocukların perhiz mamalarının hazırlandığı ve bu konuda annelere gerekli tedbirlerin gösterildiği perhiz mutfağı ile küçük muayene ve tahliller için mini mini bir laboratuvar.
7. Himâye-i Etfâl Cemiyetine bağlı "Anneler Birliği" heyetinin toplantı ve mesaisine özgü oda.
8. Gerek asıl Süt Damlasında ve gerek ona mülhak teşkilatta çalışacak ve hariçte çocuklar hakkında bilgi almak üzere ailelere gönderilecek ziyaretçi hastabakıcıların ikamet ettikleri hücreler.
9. Depo.
10. Çamaşırhane.
11. Hademeye mahsus oda.
12. Odun ve kömürlük.

Süt Damlasında tesis olunan çocuk perhiz mutfağında, yiyecekler ve içecekler (çay, pirinç suyu, sebze çorbası), püreler yapılmakta, meyve ve sebze suları hazırlanmakta ve bu yolda bulamaçların ve mamaların, vitaminli suların hazırlanma işlemleri annelere öğretilmektedir. Puponiyer ise bir hastane olmayıp 8-10 çocuğun geçici bir süre için hususi ilgiye mazhar olduğu bakım yeridir. Aşağıda belirtilen şartları taşıyan çocukların kabulüne özgüdür;

1. Verem olan bir annenin sanatoryuma veya herhangi bir hastahaneye yatışında çocuğu geçici bir süre için buraya kabul olunmaktadır.
2. Annesinin vefatıyla evde bakımsız kalan çocuk belirli bir zaman için kabul edilir.
3. Doğum yapmak için hastahane veya doğumevine giden kadının çocuğu geçici olarak kabul olunur.
4. Annesi vefat etmiş ve babası bir memuriyet sebebiyle başka bir yere gitmiş veya hastalanmış olan çocuklar geçici süre ile kabul edilir.
5. Sütü ve barınacak yeri olmayan bir annenin iş buluncaya kadar çocuğu alınır.
6. Evlerinde bakılamayan çocuklar da geçici süre ile kabul edilir.
7. Bir buçuk yaşına geldiği hâlde memeden bir türlü kesilemeyen çocuk da yiyeceğe alıştırılmak üzere alınır.
8. Yeterli gıda, güneş ışığı ve havadan mahrum bünyevi bir zaafa yakalanmış olan çocuklar geçici olarak kabul edilir.

Bu bakım yeri aynı zamanda sıhhi kaidelerin öğretilmesinde amelî bir mektep vazifesi görmektedir. Sene içinde dört kız ve bir erkek öğrenci, öğretmenleriyle birlikte Süt Damlasını ziyaret etmişler, kendilerine lazım gelen telkinlerde bulunulmuştur.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Süt Damlasında çalışacak olan memur için görev talimatnamesi de hazırlamıştır. Buna göre;

Doktor:

1. Kurumun sıhhî, ictimâî ve idari konularından sorumludur, kurumun hem doktoru hem de müdürüdür.
2. Her gün kuruma lazım olan sütün miktarını belirler ve getirilen sütü muayene eder.
3. Haftada üç gün sabahları ve belirtilen saatlerde kurumda bulunarak, çocuk barınma yerinde (Puponiyer) bulunanları lüzumunda ziyaret ve tedavi eyler.
4. Kuruma erzak, malzeme vesair gerekli olan şeylerin miktar ve çeşidini her gün tayin ve bir müzekkere ile talep eyler.
5. Annelere çocuklarını bizzat emzirmeleri için lazım gelen teşviklerde ve ısrarlarda bulunur.
6. Vakit vakit çocuk bakımı hakkında konferanslar verir.
7. Kayıt olacak ve yardıma muhtaç olan çocukları muayene ve vezinlerini takip ve tetkik eyler
8. Ziyaretçi hastabakıcı vasıtasıyla fakir ve ihtiyaç sahibi olduğu belirlenen çocukları kuruma kayıt ve kabul eder. Haftada bir gün cümlesinin vezinlerini takip ve genel durumlarını tetkik eder, sıklet ve hazım derecelerine göre sütün miktarını tayin eyler.
9. Çocukları çiçek vesair hastalıklara karşı aşılar.
10. Hasta çocukları tedavi eder.
11. Perhiz mutfağında hasta çocuklara mahsus yiyeceklerin hazırlanmasına ve pişirilmesini denetler.
12. Çocuk bahçesinde kum üzerinde güneş banyosu yapan ve sütunlar arasında karyolalarda istirahat halinde hava ve güneş ışığı alan çocukları takip eyler.
13. Büyük salonda sunî güneş ışığı (ultraviyole) altında bulundurulacak zayıf ve kemik hastalığına yakalanmış çocukları takip ve tatbikatı tespit ve teftiş eder.
14. Hasta çocukların geçici süre ile yatırıldıkları alanda, barınma yerinde ziyaret ederek iyi bakım almalarına dikkat ve itina eder.
15. Kayıtlı veya kayıt olunacak çocukların sağlık ve sosyal durumları hakkında bilgi almak için ziyaretçi hastabakıcıları, ailelere sevk eder.
16. Süt Damlasını ziyaret edenleri kabul eder ve icabında kuruma dair bilgi verir, doktordan başka hiç kimse kurum hakkında beyanatta bulunamaz.
17. Anneler Birliğine fenni danışmanlık yapar, mukayyed ve gayr-ı mukayyed çocuklara yapılan yardımlar hakkında heyete bilgi verir.

18. Laboratuvardaki muayene ve tahlilleri denetler.
19. Kurumun idaresi ve düzeni bozulmaması şartıyla hastabakıcılara ve hademeye gerektiğinde belirli bir süre için izin verir.

Hastabakıcı:

1. İyi hizmet ve fedakârlığı görülen hastabakıcıya doktorun takdir ve teklifi üzerine Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul merkezi tarafından "Baş Hastabakıcı" unvanı verilir.
2. Hastabakıcılar her gün belirlenmiş vazifeye riayet göstererek nöbetleşe, süt mutfağında, süt dağıtımında, barınma yerinde, çocuklar nezdinde, kayıt işlemlerinde, muayene esnasında doktorun yanında bulunurlar.
3. Hastabakıcılar, Süt Damlasında yatarlar. Kurumun düzeninden sorumludurlar
4. Her sabah muayene saatinde erkenden iş başında bulunurlar.
5. Sabah sekiz buçuk da getirilen sütü makbuz karşılığında teslim alırlar. Süt mutfağındaki büyük süt kabının temizliğinden nöbetçi olan hastabakıcı mesuldür.
6. Hastabakıcılar nöbetleşe biçimde haftada bir gün otoklavı işleterek pastörizasyona alışacaklardır.
7. Sütlerin doktor tarafından belirlendiği şekilde hazırlanmasına dikkat edeceklerdir.
8. Süt dağıtımından evvel çocuklar hakkında ebeveyn ve akrabasından bilgi alacaklar ve gerektiğinde doktoru haberdar edeceklerdir.
9. Süt dağıtımında bulunacaklardır.
10. Doktor tarafından kuruma kabul edilen çocukların kayıt işlemlerine, ana ve hüviyet defterlerinin zapt ve tanzimine özen göstereceklerdir.
11. Kayıtlı çocukları haftada bir gün tartarak vezinlerini hüviyet varakalarına tespit ve yeniden getirilenleri de muayene günlerinde vezin edeceklerdir.
12. Kayıt olunan çocukların fakir ailelere mensup olup olmadıklarını ve muayene esnasında gerekli görülen uyarıların yapıldığını veya yapılmadığını tahkik ve teftiş ve hasta olanların bakılıp bakılmadığını tetkik edeceklerdir.
13. Açık hava ve ışık ile tedavi edilen, bahçede oynayan ve hafif surette hasta olup geçici bir zaman için puponiyerde yatırılan çocuklara lazım gelen özeni göstereceklerdir.
14. Doktorun belirttiği tarzda mamalar ve perhiz yemekleri pişirecekler ve annelere öğreteceklerdir.
15. Doktorun belirttiği tarzda laboratuvarda muayene ve tahlillerde bulunacaklardır.
16. Sıra ile bu işleri idare edeceklerdir.

Hademe:

1. Kurumda kalacaklar ve sıra ile yirmi dört saatte nöbetçi vazifesini ifa ve kurumda düzeni muhafaza edeceklerdir.
2. Otoklav hademesi erkenden getirilen sütü hastabakıcı ile birlikte inceleyecektir. Sütü çok vakit geçirmeksizin otoklava dolduracaktır.
3. Kurumun temizliğinden ve mevcut eşyanın muhafazasından sorumludur. Süt mutfağında, barınma yerinde ve laboratuvarda süpürge asla kullanılmayacak fakat tozlar daima yaş bezle alınacaktır. Temizlik her gün süt dağıtımından ve ertesi gün için hazırlığından sonra yapılır.
4. Otoklavı işleten hademe, süt mutfağını, süt şişelerini, nefere mevzi velhâsıl orada bulunan her şeyi gayet temiz tutacaktır.
5. Süt mutfağına kurum çalışanları hariç kimsenin girmesine izin vermeyecektir.
6. Kayıtlı çocuklara özgü günlerde intizamı muhafaza için hastabakıcıya yardım edeceklerdir.
7. Bahçede güneşlenen çocuklara bakan hastabakıcılara yardım edeceklerdir.[226]

Süt Damlasının Himâye-i Etfâl Cemiyetine devredilmesinden sonra kurumun müdürlüğüne Safiye Ali Hanım getirilmiştir. Böylece Safiye Ali Hanım hem doktorluk görevini yerine getirmiş hem de sağlık hizmetlerinden sorumlu olmuştur. 1926 yılında yardımcıları Semiha Galip ve Leman Hanım olmakla birlikte en büyüğü iki buçuk yaşında olan 180 kayıtlı çocuğa bakmıştır.[227] 3 yaş ve daha üst yaş grubundaki çocuklara yardım için Hilal-i Ahmer Cemiyetinden yardım istenilmiştir fakat Hilal-i Ahmer Cemiyeti, genel merkezin Ankara'ya nakli ve kazançların düşmesinden dolayı yardım etme imkânlarının bulunmadığını belirtmiştir.[228] Safiye Ali Hanım'ın kurum için yaptıkları sadece görev talimatnamesinde belirtilen sorumluluklarla sınırlı kalmamış, kurumun gelişmesine de büyük katkı sağlamıştır. Özellikle annelere bebek bakımı ve sağlığı konusunda eğitim vermeyi amaçlayan Çocuk Müzesinin kurulmasında ve geliştirilmesinde Safiye Ali Hanım büyük bir pay sahibidir. Safiye Hanım, ilk önce çeşitli ülkelerde çocuk ölümlerine karşı verilen mücadelelerde ne gibi kişisel ve sosyal tedbirler uygulandığına dair bilgi vermeyi uygun görmüştür. Bunun için de çocuk ölümlerine ait istatistiki grafikleri dikkat çekecek biçimde sergilemiştir. Ardından Türkiye'de

[226] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Haziran 1925 İbtidasından Kanun-ı Evvel 1926 Nihayetine Kadar On Dokuz Aylık Umumi Rapor ve 1927 Büdcesi ve Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1927, s.6-16,53-63.
[227] Nuran Yıldırım, *Türkiye'nin İlk Kadın Doktoru Safiye Ali*, İstanbul 2012, s.43.
[228] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Haziran 1925 İbtidasından Kanun-ı Evvel 1926 Nihayetine Kadar On Dokuz Aylık Umumi Rapor ve 1927 Büdcesi ve Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1927, s.18; Seçil Karal Akgün ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, C.2, Ankara 2001, s.261-264.

kullanılan çocuk eşyaları ve oyuncaklar ile karşılaştırma yapmak için sağlığa uygun olan modelleri tedarik etmiştir. Müzede, emzirmenin önemini vurgulamak için; gürbüz çocuklar ile beslenemeyen daha doğrusu bakılmayan çocukların fotoğrafları, anne ve inek sütü arsındaki farklar, inek sütü ile beslenmede ortaya çıkabilecek fenalıklar, pastörize sütün faydalarını anlatan resimler ve fotoğraflar vardır. Anneler için meme bakımı, emzirmenin düzeni, faydaları anlatılmakla beraber sütten kesme döneminde bebeğe ne gibi mamalar, ezmeler, meyveler verileceği öğretilmiştir. Ayrıca büyüme takibi ile ilgili terazi ve grafikler ile kilo kontrolü, diş sürmesi, diş buğdayını gösteren malzemeler bulunmaktadır. Bebeğin temizliği, nasıl yıkanacağı, yürümeye alıştırmak için kullanılan araçlar var olmakla birlikte çocuğun hastalığını anlamak için yapılacaklar, termometre ile beden ısısını ölçmek, dışkıyı tahlil etmek için mulajlar, kemik hastalığı ile verem, çiçek hastalığı, karasinek ve sivrisineklerin sağlığa zararlarını anlatan fotoğraflar ve mulajlar yer almaktadır. Bunlarla beraber karşılaştırma yapmak için de çocuğa faydası olmayan batıl inançları anlatan resimler sergilenmiştir. Ayrıca Safiye Ali Hanım'ın, Almanya'dan getirdiği ideal çocuk bakımını gösteren levhalar koridorlara asılmıştır.[229] Bununla birlikte duvarlarda ve Himâye-i Etfâl Cemiyetinin afişleri de yer almaktadır.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi tarafından 16 Kanunusani 1341 (16 Ocak 1925) tarihinde kurulan Anneler Birliği, Süt Damlası teşkilatının işleyişine müdahale etmemekle birlikte saha faaliyetlerindeki en büyük destekçisidir. Birliğinin idare heyeti, Süt Damlası doktoru, Himâye-i Etfâl Cemiyeti Merkezinden iki hanım üye ve dört hanım da dışarıdan seçilmek üzere yedi kişiden oluşmaktadır. Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi Heyeti Reisi ve her ay yarım, senede altı lira veren hanımlar asli üye, maddi ve manevi fevkalade yardımda bulunan hayırsever hanımlar fahri üyedir. Her anne bir başka anneye yardımla mükellef olmakla beraber birlik için çalışan kadınlar üye sıfatındadır. Birliğin toplantıları haftanın bir günü Süt Damlasında veya Himâye-i Etfâl İstanbul Merkezinde gerçekleştirilmiştir. Anneler Birliği, gebelik zamanında, doğumda ve doğumdan sonra muhtaç kadınlara ve çocuklarına sıhhi ve sosyal yardımlar yaparak memleketteki çocuk ölümlerine mâni olmak, gürbüz Türk çocuğunun yetişmesini temin etmek ve anneleri de bu ülküye iştirake çalışmaktadır. Faaliyetleri arasında; fakir ve gebe kadınların sağlık durumlarını hastabakıcılar vâsıtasıyla takip etmek ve doktor tarafından muayene edilmesini sağlamak. Muhtaç olanların hastane ve doğumevlerinde doğurmalarını sağlamak. Evlerinde doğuracaklara birliğe mensup

[229] Safiye Ali, *a.g.e.*, s.37-38; Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Haziran 1925 İbtidasından Kanun-ı Evvel 1926 Nihayetine Kadar On Dokuz Aylık Umumi Rapor ve 1927 Büdcesi ve Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1927, s.35; Nuran Yıldırım, *a.g.e*, s.45.

ya da hariçten bir ebe sevk etmek. Lohusa kadınlara bir ay evlerinde istirahat etmeleri ve çocuklarına bakmaları için para yardımında bulunmak. Her annenin kendi çocuğunu emzirmesi için teşvik ve telkinlerde bulunmak. Kendi çocuğunu emziren muhtaç kadınlara mükafat ve ikramiye verilmesini temine çalışmak. Emziremeyen veya anne sütü yetersiz gelen çocuklara da Süt Damlasından süt verdirmek ve iki yaşına gelinceye kadar takip etmek. Çocukların on beş günde bir muayenehaneye götürülmeleri için teşvikte bulunmak vardır. Birliğin, Süt Damlasına en mühim yardımları; kuruma kayıtlı olan anneler ile tamamlayıcı beslenmeye geçen çocukları için gıda temin etmek veya bunun için kuruma maddi destekte bulunmasıdır. Ayrıca senenin muhtelif zamanlarında, özellikle de milli ve dini bayramlarda çocuklara çamaşır ve elbise verilmekte, yoksulluk içinde doğan çocuklar müşkülata düşmesin diye fakir ve gebe kadınlar "dönüp dolaşan sepet-beşik" veya "ödünç sepet-beşik" denilen uygulamadan yararlanmaktadır. Bu sepetlerin içinde; 1 sepet-beşik, 1 şilte, 1 yastık, 1 muşamba, 2 fanila örtü, 1 örme örtü, 4 patiska gömlek, 4 fanila, 2 yelek, 4 don, 6 pazen bez, 6 Amerikan bez, 1 patik, 2 anne gömleği, 4 göğüslük=bavet, 6 çengel iğne, 1 sabun, çocuk pudrası ve biraz idrofil pamuk bulunmaktadır. Anne, ödünç aldığı bu takımı takriben dokuz ay sonra geri vereceğine dair bir taahhütname imzalar. Bu süre içerisinde çocukları evlerinde takip eden ziyaretçi hastabakıcılar da bu eşyaların amacına uygun bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını kontrol ederler. Sepet-beşik vesair eşya iade edildiği zaman (çamaşır takımının parçalanmış olması önemli değildir) çocuğun yaşına uygun bir giysi hediye edilmektedir. Bu sayede anneler de uygulamalı olarak modern bebek bakımını öğrenmektedir. Anneler Birliği tarafından 14 Nisan 1926 tarihinde 55 çocuğa birer entari ve başlıktan oluşan elli beş takım elbise ve annelere de makarna, şeker, mercimek, fasulyeden meydana gelen 55 paket erzak dağıtılmıştır. Birliğin, haziran ayında Süt Damlasında gerçekleştirdiği davete katılan hayırsever Türk hanımları ile Almanya, İsveç, Amerika, Avusturya, Macaristan devletlerin temsilcileri ve yabancı hanımlar, kimsesiz ve fakir çocuklar için "Can Ana" ve "Can Baba" uygulamasını kabul etmişlerdir. Can ana veya can baba olmayı seçen katılımcılara "Can Evladı"nın fotoğrafının bulunduğu bir kimlik belgesi ve bir "Levha-ı şükran" takdim edilmiştir. Bu manevi ebeveynler, "Can Kız" veya "Can Oğul"larının sağlıklarıyla ilgilenmeye, belirli aralıklarla onları Süt Damlası'nda görmeye ve bayramlarda giydirmeye çalışmaktadır. İstanbul şehremâneti, Süt Damlasının en şefkatli bir can babası olduğundan namına bir levha-ı şükran takdim olunmuş ve Cemiyet-i Umumiye-i Belediye salonuna ve Süt Damlası müessesesine asılmıştır.[230] Toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı

[230] *Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezine Merbut Anneler Birliği Talimatı*, İstanbul 1926, s.3-7; Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Annelere ve Çocuklara Salname*, İstanbul, 1927, s.34,92-94,166; Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Haziran 1925 İbtidasından Kanun-ı Evvel 1926 Nihayetine Kadar On Dokuz Aylık Umumi Rapor ve 1927 Büdcesi ve Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1927, s.19-22,96-99.

kuvvetlendiren bu uygulamadan ilk etapta yirmi bir çocuk faydalanmıştır.[231] Ağustos ayında büyük çocuklara verilecek taze sebzelerin alınması için Anneler Birliği, Süt Damlasına iki bin kuruş vermiştir. 1 Eylül 1926 tarihinde otuz kalemden meydana gelen dört cins erzak muhtaç anne ve bebeklere verilmek üzere gönderilmiştir. Kasım ayından itibaren Süt Damlasındaki kayıtlı bebeklere taze sebzeler tedarik etmek üzere hemen her ay bin kuruşun hibe edilmesine başlanmıştır. Anneler Birliğinin 1926 yılı masraf bütçesi 185.000 lira olmuştur. Bunun 100.000 lirası Süt Damlasındaki yardımlara, fakir kadın ve çocuklara erzak bedeli, 80.000 lirası da sepet-beşik ve çamaşır bedeli olarak harcanmıştır. Anneler birliği tarafından 1926 yılında toplamda 736 çocuğa erzak tevzi edilmiştir. Beyazıt Süt Damlası ve Küçük Çocuklar Muayenehanesinden 1925 Haziran ayı başlangıcından aralık ayının sonuna kadar toplam 10.576 çocuk faydalanmıştır. 5.874 kıyye pastörize ve modifiye edilmiş sütü içeren 54.491 şişe sütü tevzi edilmiş ayrıca 1.786 kutu sütü dağıtılmıştır. Tamamlayıcı beslenme için 1.150 paket pirinç unu,136 paket fosfatin verilmiş ve 922 çocuğun gelişimleri takip edilmiştir. Kurumda 1.146 çocuk tedavi olurken 965 çocuk da muayene edilmiştir. 1926 yılında kurumdan faydalanan çocuk sayısı toplamda 30.358 olmuştur. 15.316 kıyye pastörize ve modifiye edilmiş sütü içeren 158.401 şişe süt tevzi edilmiş ayrıca 580 kutu sütü dağıtılmıştır. Tamamlayıcı beslenme için 3.889 paket pirinç unu, 2.083 paket fosfatin verilmiştir. 4.302 çocuğun gelişimleri takip edilmiştir. Muayene edilen çocuk sayısı 6.675 olmuştur ve 4.092'si tedavi edilmiştir. 2.343 çocuğa suni güneş banyosu-ultraviyole tatbik edilmiş, 975 çocuk tabii güneş ve kum banyosu yapmıştır. 387 çocuk evlerinde ziyaret edilerek takip edilmiş ve bunlardan 41'i tedavi edilmiştir.[232] 1926 yılı itibarıyla Süt Damlasında, küçük çocukları ve bilâhare büyükleri veremden korumak için Profesör Calmette'in keşfi olan B.C.G. aşısının uygulanmasına başlanmıştır. Sadece nisan ayında 25 uygulama yapılmıştır. Böylece Türkiye'de ilk kez verem aşısı uygulaması ile çocukları takip eden Süt Damlası olmuştur.[233]

Kurumun faaliyetleri incelendiğinde yeni uygulamalar ve dönemi için modern teknikler dikkat çekmektedir. B.C.G. aşısı uygulaması ve raşitik çocuklara uygulanan ultraviyole tedavisi, ülkede ilk olması bakımından önemlidir. Ayrıca doğal güneş ışığı ve hava almaları için bahçeye kum havuzu yaptırılmıştır. Muhtaç çocuklara bakım ve barındırılma hizmeti sağlanmıştır. Anneler Birliği ile beraber yürütülen çalışmalar, perhiz mutfağında ve çocuk

[231] "Can Anne" ve "Can Baba" olanların isim listesi için Bkz. Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Annelere ve Çocuklara Salname*, İstanbul, 1927, s.167.
[232] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Haziran 1925 İbtidasından Kanun-ı Evvel 1926 Nihayetine Kadar On Dokuz Aylık Umumi Rapor ve 1927 Büdcesi ve Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1927, s.11, 22-23,95.
[233] Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, "*Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi- Süt Damlasının Bir Aylık Faaliyeti*", No.57, 2 Zilka'de sene 1344 (15 Mayıs 1926), s.427-428.

müzesinde verilen eğitimler, damlanın, ihtiyaçlara göre şekillendiğini ve geliştirildiğini kanıtlamaktadır.

1927 yılında Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezinde bir güç mücadelesi yaşandığı görülmektedir. Yıllık kongrede Besim Ömer Paşa ve kardeşi Dr. Kemal Ömer Bey cemiyetten istifa etmiştir. Safiye Ali Hanım ise kendisine uygulanan mobbinge daha fazla dayanamamış ve 20 Şubat 1927'de Süt Damlası müdürlüğünden istifa ettiğini açıklamıştır. Damlanın müdürlüğüne Darülaceze Irzâ'hane Müdürü Dr. Fuat Bey tayin edilse de kurumdan yardım gören anneler adeta gönül birlikteliği ettikleri Safiye Hanım'ın kuruma geri dönmesi için Safiye Hanım'ın evi ile Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezinin önünde gösteriler düzenlemişlerdir. Yaşanılan bu olaylar üzerine Dr. Fuat Bey görevden azlini istemiş, Safiye Hanım ise kuruma geri dönmeyeceğini bildirmiştir. Himâye-i Etfâl Cemiyeti de Süt Damlası ve Küçük Çocuklar Muayenehanesine yeni müdür olarak çocuk hastalıkları uzmanı olan Dr. Ali Şükrü Bey'i görevlendirmiştir.[234]

1927 yılından itibaren Süt Damlasının artık bir dispanser olarak çalıştığı gözlemlenmektedir. Kuruma muayeneye gelen çocuklar haftanın 3 günü çocuk hekimi tarafından muayene edilmişlerdir. Bundan başka gerektiğinde göz, hariciye, asabiye, kulak-burun ve boğaz uzmanları da haftada bir gün çocukları fahriyen kabul ederek görev yapmışlardır. Bu kişilerden bazıları; göz hastalıkları uzmanı Dr. Nuri Fehmi Bey, kulak-burun-boğaz uzmanı Dr. Ahmed Ata Bey, emraz-ı asabiye (sinir hastalıkları) uzmanı Ahmed Şükrü Bey, hariciye (genel cerrahi) hastalıkları uzmanı Dr. Fahri Beydir. Bir yıl içinde 82 anne ve çocuk göz kliniğine müracaat etmişler ve tedaviye alınmışlardır. Bu sayede annelerde bulunan yara ve göz hastalıklarının (özellikle trahom) çocuklara geçmesinin önü alınmıştır. Hastalıklı ve zayıf çocuklara lazım gelen ultraviyole tedavisi yapılmıştır. Gerek muayene gerek süt almak için gelen çocuklara ayırt edilmeksizin kum ve güneş banyosu tatbik edilmiş ve muhtelif aşılar yapılmıştır. Kurumda bir sene zarfında tedavi altına alınan çocukların sayısı 1.046 olmuştur. Hastalıkların dağılımı şöyledir; intani (mikrobik) hastalıklar: 60, kemik hastalığı: 179, cihaz-ı tenefüsiye (solunum sistemi) hastalıkları: 282, cihaz-ı hazmî (sindirim sistemi) hastalıkları: 370, emraz-ı cildiye (cilt hastalıkları): 81, daülefrenc (frengi):20, hariciye (genel cerrahi): 20, cihaz-ı devrani (kalp): 2, sû'i teşekkül velâdî (kötü oluşumla doğan-doğumsal anomaliler): 32. Hastalıkların yaş aralıkları ise ilk üç ayda 188, ikinci üç ayda 204, üçüncü üç ayda 160, dördüncü üç ayda 156 ve on iki aylıktan yukardakilerde 338 olarak gerçekleşmiştir. Hastalıkların mevsimsel dağılımı incelendiğinde ilkbahar 391 ile birinci sıradadır. Ardından

[234] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Nuran Yıldırım, *a.g.e.*, s.46-50.

sonbahar 311, yaz 207 ve kış 87'dir. O yıllarda İstanbul'da fakir çocukları tedavi edecek iki müessese vardır. Bunun birincisi Şişli Etfal Hastanesi diğeri de Süt Damlasıdır. Başka bir çocuk bakım evi yoktur. Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezine göre; fakir çocukları İstanbul'da kabul edecek Süt Damlası olduğu halde damlanın bulunduğu binanın durumu çocukları muayene ve sıhhatlerini ancak kontrol edebilecek vaziyettedir. Mezkûr binanın gerek güneşe karşı gerek iç taraflarında odaların önünde bulunan geniş üstü kapalı koridorlar, odaların nüfuzuna mâni olduğu gibi esasen pencerelerin genişliği de hıfzıssıhha kurallarına uygun görülmemektedir. Sütün mikroplarından arındırıldığı ve tevzi olunduğu alana gelince; bu kısım alt katta ve pastörizasyon için yeterli ölçüde olmayan dar bir odadan ibaret olup burada hem süt pastörize edilmekte hem şişeler temizlenmekte hem de sütler muhafaza olunmaktadır ki bunlarında bir arada bulunması hijyen şartlarına uygun değildir. Ayrıca alt katta bu sakıncayı bertaraf edecek ikinci bir oda yoktur. Halihazırda mevcut bulunan süt cihazı iptidai bir seviyededir ve ihtiyacı karşılamaya uzaktır. Muayene edilecek çocuklara gelince; bunlar mecburen üst katta muayene ve tedavi edilmektedir. Mevcut haliyle damlanın odalarına tedavi için kabul olunan çocukların gürültüsünden istirahat halinde olanlar rahatsız olmakta ve her gün sabahtan saat bire hatta ikiye kadar yatırılan çocukların bahçede hava almalarına mâni teşkil ettiğinden rutubetli odalarda kalması mecburiyeti doğmaktadır. Çünkü polikliniğe müracaat eden çocuklar arasında kızıl, kızamık ve bulaşıcı hastalıklar görüldüğünden damlaya yatırılan çocuklara herhangi bir virüs bulaşmasından endişe edilmektedir. Diğer bir sakınca da odalara çocuk kabul edilince, hariçten muayene için getirilen çocukların ateşli olanları ayrı bir alanda beklemesini sağlayacak fazladan bir bekleme salonu kalmamaktadır. Tüm bu sebeplerden dolayı cemiyet damlaya bir haftadan fazla kalacak çocukları kabul etmemeye karar vermiştir. Ancak acil tedbir gerekli olan çocuklar birkaç gün kabul edilmektedir. Sözü edilen sakıncaları bertaraf etmek için de İstanbul tarafında ihtiyacı kaçınılmaz olan "Bakım Yuvası" nın havadar ve sıhhiyesi daha makbul olarak açılması ve süt pastörizasyon cihazlarının yenilenmesine karar verilmiştir. Sütlerin günü gününe hazırlanmasına ve modifiye edilmesine devam edilmekle birlikte sütler Avrupa'dan özellikle ısmarlanıp getirilen 1.180 adet süt şişesi ile tevzi edilmiştir. Bu şişelerin ağzı bira şişesi gibi lastikli ve yaylı tıpalı şişelerdir. Kullanımı ve temizlenmesi kolay eskisine nazaran daha sağlıklıdır. 1927 senesinde her gün süt verilen çocukların sayısı 1.605, bunlara verilen süt miktarı da 16.568 kıyyedir. Ayrıca ziyaretçi hastabakıcılar 100 defa aileler nezdinde çocukları ziyaret etmiştir. Anneler Birliği aracılığıyla ellerinde muntazam ilmühaberle müracaat eden hamile kadınlara dönüp dolaşan sepet-beşik ile çamaşırlar

verilmiştir. Kuruma kayıtlı olan 180 çocuğa elbise ve çamaşır yardımı yapılırken emzirme döneminde olan 45 anneye de her hafta patates, pirinç, yumurta ve irmik verilmiştir.[235]

Süt Damlası, 1929 yılında çocuklara tevzi edilmek üzere iyi süt bulmakta müşkülata tesadüf ettiğinden Şehremanetine müracaat etmiştir. Emanet, Süt Damlasına verilecek sütlerin esaslı bir kontrole tabi tutulmasını münasip görmüştür.[236] Süt Damlasında haftada dört gün çocuk hekimi tarafından muayeneye gelen çocuklara bakılmış, gerektiğinde hariciye, göz, asabiye, boğaz ve burun uzmanlarına gönderilerek tedavilerinin sağlanmasına devam edilmiş, ilaçları ücretsiz verilmiştir. Damlaya gelen bütün çocuklara Tüberküloz aşısı yapılmış, pozitif olanlar için bir an evvel tedbirler alınmıştır. Frengi hastalığı için de Wassermann yöntemi uygulanmıştır. Bir sene içinde tedavi altına alınan çocukların sayısı 1.445 olmuştur. Hastalıkların dağılımı ise şöyledir; sindirim sistemi hastalıkları: 375, solunum yolu hastalıkları: 150, kemik hastalığı: 248, kulak ve boğaz: 35, bulaşıcı hastalıklar: 80, doğumsal anomaliler: 35, harici hastalıklar: 15, frengi: 37, cilt hastalıkları: 68, göz: 38, kalp: 1, skrofüloz: 60, fıtık: 38, kemik veremi: 15, ciğer veremi: 70, sû'i tegaddi (kötü beslenme): 180. Hastalıkların yaş aralıkları ilk üç ayda 305, ikinci üç ayda 252, üçüncü üç ayda 178, dördüncü üç ayda 103 ve on iki aylıktan yukardakilerde 607 olarak gerçekleşmiştir. Hastalıkların mevsimsel dağılımı incelendiğinde ilkbahar yine birinci sıradadır. İlkbaharda 490, yazın 480, sonbaharda 339 kışın 136 çocuk hasta olmuştur. Süt şişeleri annelere yazın saat 11 ve kışın 1'de teslim edilmiştir. Bir yıl içinde her gün süt verilen çocukların adedi 1.152, süt miktarı 14.161 kıyye, tamamlayıcı beslenmeye geçip her hafta kurumdan un alan çocukların adedi ise 905 olmuştur. Damlaya kayıtlı olan 518 çocuk muayene ve tedavi edilmiş, 100 çocuğa tam seri olarak suni güneş tedavisi uygulanmıştır. Damlanın bir yıllık masrafı 7.085 lira 94,5 kuruş olmuştur. Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezinin geçmiş yıllardaki kongrelerinde zikredilen Süt Damlasının geliştirilmesi fikri, 1929 yılında yapılan kongrede tekrar gündeme gelmiştir. Süt Damlasının raporuna göre; halihazırda kullanılan binanın durumu modern ve sağlıklı olmaktan çok uzaktır. Bina damlanın malı olmadığı için fazla para harcayarak modern bir hale getirme imkânı yoktur. Bundan başka; sıhhi ve fenni çocuk bahçelerine de büyük bir ihtiyacın olduğu, annelere hem parasız olarak sinema filmi gösterimi hem de film aralarında çocuk bakımına dair konferansların verilebileceği büyük bir salon, muayene için gelen çocukların yüzleri, elleri, ayakları ve tırnaklarının temizlenmesi amacıyla da ayrıca bir tuvalet salonu olması gerektiği belirtilmiştir. Fennin kabul ettiği tarzda pastörizasyon cihazı, şişe yıkama cihazı, buzdolabı ve

[235] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1927 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor ve 1928 Büdcesi Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1928, s.12-26.
[236] "Gene Süt İşi! Himayeietfal da Sütlerden Şikâyet Ediyor!", *Akşam*, 3 Nisan 1929, s.2.

kapalı süt şişelerinin temin edilmesi gerektiğinin üzerinde durulmuş ve bütün bunları içeren büyük bir çocuk sarayının inşa edilmesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir. İstanbul kazancıyla inşası imkânsız olan bu lüzumlu binanın bir an evvel yapılabilmesi için genel merkezin bu işe girişmesi teklif edilmiştir.[237] Dönemin basınında çıkan haberlere göre; Saraçhane'de büyük bir Himâye-i Etfâl binası yapılması ve Süt Damlasının da buraya nakledilmesi düşünülmüştür.[238] Anneler Birliği 1929 yılının Ocak ayında Süt Damlası müessesine bağlı bulunan 200 kadar çocuğa birer kat elbise ve çorap vermiştir.[239] Ayrıca damlaya kayıtlı olan 45 çocuğa her hafta irmik vermek suretiyle erzak yardımı yapmıştır. 1930 yılının Ramazan Bayramı'nda ise Süt Damlasına kayıtlı 120 çocuk ile hariçten müracaat eden 200 çocuk giydirilmiş, birer kıyye şeker, birer kıyye pirinç ve birer kalıp sabun ve cemiyetin kıymetli üyesi olan Saadet Osman Hanımefendi'nin teberru ettiği yüzer dirhemlik (320 gr) akide şekerlerini içeren kutular tevzi edilerek çocuklar sevindirilmiştir. Fakir ve yardıma muhtaç olan ailelerden 147'sine kundak takımı ve 112 çocuğa elbise ve ayakkabı yaptırılmak suretiyle mümkün mertebe ihtiyaçları giderilmiştir. Kurban Bayramı'nda yine damlaya kayıtlı olan 100 çocuk ile hariçten müracaat eden 120 çocuğa, birer yün hırka, birer entari, birer patik, birer başlık tevzi edilmiştir.[240]

1932 yılında Süt Damlası müessesesinde 1.663 çocuk tedavi edilmiş ve 65 çocuğa ultraviyole tatbik edilmiştir. Her ay 2.300 çocuğa süt temin edilmektedir. Anneler Birliği tarafından 180 takım kundak dağıtılmış, 450 çocuğa bayramda elbise verilmiştir.[241]

Süt Damlası ilk zamanlarında günde 60 kadar çocuğu muayene ederken 1933 yılında günde 100 çocuğu muayene etmeye başlamıştır. Fakir çocuklara süt yardımının genişleteceği bilgisi Vakit gazetesi aracılığıyla duyurulmuştur.[242]

1934-1935 yıllarında Süt Damlası merkezinde eskisi gibi haftada üç gün müracaat eden fakir çocuklar doktor tarafından muayene edilmekte, icap edenlerine parasız ilaç verilmekte ve müessesede mevcut olan ultraviyole aletleri ile gerekli tedavi yapılmaktadır. Eski senelerden kalma ultraviyole aleti tamir ve ıslah ettirildiği gibi bu sene yeni bir tane daha ilave edilmiştir. İki ultraviyole aleti ile bir önceki seneye nazaran 38 fazla çocuğa ulaşılmış böylece 88 çocuğa ultraviyole tedavisi uygulanmıştır. Yazları cumartesi, pazartesi ve çarşamba günleri Süt Damlasındaki mevcut kum banyosunda tabii güneş banyosu yapılmaktadır. Her ay başı

[237] Türkiye Himayei Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1929 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor*, İstanbul 1930, s.8-14.
[238] "Saraçhanebaşında Büyük Bir Himayei Etfal Binası Yapılacak", *Vakit*, 7 Mart 1930, s.3.
[239] "Anneler Birliği 200 Bikes Çocuğa Elbise Verecek", *Milliyet*, 16 Kanunusani (Ocak) 1929, s.7.
[240] Türkiye Himayei Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1930 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor*, İstanbul 1931, s.21.
[241] "Himayei Etfal Ne Yapıyor? Dün Bir Senelik İşler Görüldü ve Kongre Yapıldı", *Milliy*et, 19 Nisan 1933, s.2.
[242] "Süt Damlası", *Vakit*, 4 Haziran 1933, s.3.

kurumun doktoru tarafından çocuklu annelere yavrularına nasıl bakması gerektiği öğretilmekte, sıhhi öğütler verilmekte ve annelere nasıl mama yapacakları gösterilmektedir. Süt Damlasına bir sene zarfında 3.000 çocuk müracaat etmiş ve bunlardan 2.108'inin tedaviye muhtaç olduğu görülmüştür. Bunlara lazım gelen ilaçları parasız verilmiş ve tedavi edilmişlerdir. Annelerinin sütleri kendilerini beslemeye kâfi gelmeyen ve babası ölmüş bulunan veya askerde veya işsiz olan fakir aile çocuklarına da doktorun muayene ve tayini miktarında fenni usullerle tanzim edilmiş parasız şekerli sütleri verilmiştir. Bir sene zarfında 12.773 kilo 76 gram süt,1.825 kilo 74 gram şeker dağıtılmış bu uğurda 650 lira şeker parası,1.713 lira 21 kuruş süt parası ve 212 lira 35 kuruş da ilaç parası sarf edilmiştir. Süt Damlasından bir senede 32.010 çocuğa süt verilmiştir. Anneler Birliği vasıtasıyla Cumhuriyet Bayramı'nda Süt Damlasına kayıtlı 300 çocuğa giysi dağıtılmıştır. Müracaat eden hamile kadınlara bir sene içinde 212 adet kundak takımı verilmiştir.[243]

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezinin 1935-1936 yılı kongresinde okunan rapora göre; merkezin kazanç toplamı 10.250 liradır. Harcamalar ise 7.886 lira 65 kuruştur. Bunun 3.943 lira 27 kuruşu merkeze, 3.943 lira 38 kuruşu da Süt Damlasına aittir. Kuruma süt almak için müracaat edenlerin hiçbiri reddedilmemekle birlikte inek sütünü modifiye etme işlemi terkedilmiş ve süt tozu kullanımına geçilmiştir. Bunun gerekçesi kongre raporuna şu şekilde yansımıştır; "*Süt Damlasında şimdiye kadar takim edilmiş süt verilmekte idi; maalesef uzun müddetten beri kullanıldığı için fenni istifade edilemeyen otoklavın yenilenmesi lazım gelmekte idi. Bu ise bin liradan fazla masraf gerektiren bir işti. Bu hususta mütehassıs olan zevat ile yapılan istişarelerde Kars'ta imal edilen süt tozlarından muakkam sütten fazla istifade edileceği neticesine vardığımız için esasen gayrikabili istimal bir halde bulunan otoklav terk edilerek 7,8 aydan beri toz süt verilmeye başlanmıştır. Bu suretle ayda 45 lira verdiğimiz otoklav makinesinin memurunun maaşı tasarruf edildiği gibi kömürden ve şişe masraflarından da epeyce tasarruf edilmiştir. Bu suretle daha az paraya daha çok kişiye yardım etmek kabil olmuştur."* Ultraviyole aletleri ile 40 çocuğa suni güneş tedavisi yapılmıştır. Damlaya on ay zarfında sayısı pek çok olan çocuk hastalıklarından hemen hepsine yakalanmış olan 2.746 çocuğa icap eden muayeneleri yapılmış ve bunların içinden 1.200 çocuğun ilaçları ücretsiz olarak verilmiştir. Bir sene zarfında 27.102 çocuğa 8.507 kilo 647 gram süt, 1.276 kilo 151 gram şeker sarf olunmuştur. Bu seneye ait çalışma programında Süt Damlasının tamir edilerek daha güzel bir şekle konması olsa da incelemeler sonucunda bin, iki bin lira kadar bir para sarf etmekle istenilen neticenin elde edilemeyeceği görülmüştür. Ayrıca bina cemiyetin

[243] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi,*1934-1935 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1936, s.9-12.

malı olmamakla birlikte asar-ı atikadan sayıldığından esaslı tadilat yapılmasına müzeler idaresi ve Asar-ı Atika Koruma Cemiyetinin müsaade etmeyeceği anlaşılmıştır. Binanın tadilat ve tamiratı için gerekli masrafıyla münasip bir mıntıkada bir arsa alarak modern bir bina yapılması ve burasının Süt Damlası ve klinik olarak kullanılması düşünülmüştür. Anneler Birliği, Cumhuriyet Bayramı'nda Süt Damlasına kayıtlı 100 çocuğa kundak ve çamaşır vermiştir. Bununla birlikte ellerinde muntazam ilmühaberle müracaat eden hamile kadınlara da bir yıl içinde 202 kundak takımı dağıtılmıştır.[244]

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezinin 1937-1938 yılı kongresinde okunan rapora göre; Süt Damlasına bir sene içerisinde müracaat etmiş bulunan 2.003 çocuktan 1.959'u muayene ve tedavi edilmiş, lazım gelen ilaçları verilmiştir. 44 çocuğa da seri halinde ultraviyole tedavisi uygulanmış ve gereken yardım yapılmıştır. Bir sene zarfında 23.010 çocuğa 13.395 kilo süte bedel 1.674 kilo süt tozu ve 1.143 kilo tez şeker verilmiştir. Damlanın masrafı 2.687 lira 5 kuruş olmuştur. Ayrıca 458 çocuk için ailelerine toplamda 3.100 lira para yardımı yapılmış ve 175 çocuk giydirilmiştir.[245]

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezinin 1938-1939 yılı bilançosunda kazanç tutarı 6.561 lira 99 kuruştur. Masrafları ise 3.416 lira 79 kuruşu merkezin, 2.997 lira 29 kuruşu Süt Damlasının olmak üzere toplamda 6.414 lira 8 kuruş olmuştur. Kuruma müracaat eden hasta çocuklar, uzman doktorlar tarafından muayene edilmiş ve ücretsiz ilaç almışlardır. Bu maksatla 110 lira sarf olunmuş ve 1.943 çocuk tedavi edilmiştir. Bunlardan 50 çocuğa seri halinde ultraviyole tedavisi tatbik edilmiştir. Süt Damlasına müracaat eden çocukların, her türlü çocuk hastalığına yakalandıkları görülmüştür. Anne sütü alamayan çocuklar için Kars süt tozundan hazırlanan süt verilmiştir. Bir sene zarfında 28.570 çocuğa 15.120 kilo mamul süte mukabil 1.760 kilo süt tozu ve 1.385 kilo 419 gram toz şeker dağıtılmıştır.[246] Anneler Birliği tarafından Cumhuriyetin on beşinci yıldönümü münasebetiyle 136 süt çocuğuna, elbise, ayakkabı, kazak ve şeker dağıtılmıştır.[247]

1939-1940 yıllarında Süt Damlasında günde vasati 200 çocuğa yardım edilmiş toplamda 2.342 kilo toz süt 2.382 kilo toz şeker tevzi edilmiştir. Ayrıca 2.095 hasta çocuk muayene ve tedavi edilmiş ilaçları ücretsiz verilmiştir Bunların içinden 80 çocuk ultraviyole tedavisi almıştır. İlaç ile toz süt ve şeker masrafı toplamda 2.200 lira tutmuştur. Binanın durumu gün

[244] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi, *1935-1936 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1937, s.10-14.
[245] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi,*1937-1938 yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1939, s.8,10,20.
[246] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi,*1938-1939 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1940, s.3.
[247] "Süt Damlasında 136 Yavruya Elbise Dağıtıldı", *Son Posta*, 28 Teşrini Evvel (Ekim) 1938, s.4.

geçtikçe kötüye gitmektedir kurşunları bozulmuş olmasından dolayı içine yağmur suları sızmakta ve kurumun sıhhi şartlarını ihlal etmektedir. Binanın durumu için belediyeye müracaat edilmiş ve lazım gelen tamiratın yapılması rica edilmiştir. Yeni doğan çocuklara ilk yardımı teşkil eden kundak takımlarının dağıtılmasına devam edilmiştir. Bir sene zarfında 320 kundak takımı tevzi edilmiştir.[248]

İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde, savaşa giren ya da girmeyen bütün devletler, insan, makine ve hammadde imkânlarını olası bir savaş için seferber ederek savaş ekonomisine geçiş yapmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de olası senaryolar için gereken önlemleri almıştır. Bununla birlikte hükümet, tarafsızlık politikası güderek sıcak savaşa katılmamayı başarmıştır. Lakin ülke savaşın yarattığı ekonomik sıkıntılardan kurtulamamıştır. Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumuna bağlı Süt Damlası da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşulardan doğal olarak etkilenmiştir. 1941 yılında basına yansıyan bilgilere göre; Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi, Şehzadebaşı'nda bir dispanser ve Süt Damlası binası yaptırmak üzere iken 2. Dünya Savaşı'nın etkileri buna mâni olmuştur.[249] Merkez, bu vaziyeti göz önüne alarak Beyazıt'taki Süt Damlası binasını nizama sokmuştur. Birkaç yüz lira sarf etmek suretiyle, damlanın akan kubbesi, sıvaları dökülmüş duvarları tamir edilmiştir. 1940-1941 yıllarında 70.175 çocuğa 3.700 kilo süt tozu, 3.249 kilo da toz şeker tevzi edilmiştir. Toplam 2.416 çocuk muayene ve tedavi edilmiş 38 çocuk seri halinde ultraviyole tedavisi almıştır. Kadıköy ve Şişli'de birer dispanser ve Süt Damlası açılmıştır. Kadıköy Süt Damlası, Kadıköy Sakızgülü Sokak, No.35'de kurulmuş ve her ay 50 çocuğa süt temin etmiştir. Şişli Süt Damlası ise Osmanbey Şair Nigar Sokak, Kitapçı Apartmanı, No.66'da kurulmuştur. Kongre toplantısından sonra Zühtü Çubukçuoğlu'nun teşvik ve kıymetli yardımları ile Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Beşiktaş şubesine bağlı Süt Damlasının Beşiktaş akaretler Cumhuriyet Halk Partisi binasında açılma töreni gerçekleşmiş, muhtaç annelere süt ve şeker dağıtımına başlanmıştır.[250] 1937 yılından 1941 yılına kadar tevzi edilen süt tozu miktarının artması, Süt Damlasının zor zamanlarda Türk çocuklarına destek olduğunu ve yardımlarının genişlediğini kanıtlamaktadır.

1941-1942 yıllarında Beyazıt Süt Damlasına ilave edilmesi düşünülen Gündüz Bakımevi için cemiyetin yeterli bütçesi olmamasından dolayı İstanbul Vali ve Belediye Reisi

[248] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi,*1939-1940 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1940, s.5,22.
[249] "Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezinin Bir Yıllık Çalışması", *Akşam*,15 Kanunuevvel (Aralık) 1941, s.3.
[250] "Süt Damlası, *Akşam*, 28 Kanunuevvel (Aralık) 1941, s.3; Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi, *1946-1947 Yılı Kongresinde Okunan Genel Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık Çalışmalarına Ait Notlar*, s.65.

Dr. Lütfi Kırdar ile hayırsever tüccarlar gereken yardımlarda bulunmuşlardır. Bu sayede medresenin bütün odaları mozaiklerle, mutfağı, banyosu fayans çinileriyle döşenmiş, bahçesi tanzim edilmiş, güneşin bol şekilde medreseye girmesi için medresenin eskiliğine ve kıymetine halel getirmemek şartıyla mümkün mertebe ufak tadiller yapılarak bir gündüz bakımevine yarayacak şekle ifrağ edilmiştir. Her gün artan sefalet dolayısıyla Süt Damlasına müracaat eden muhtaç çocukların sayısı artmış fakat hepsinin arzuları yerine getirilememiştir. Özellikle Kars'tan gelen süt tozunun bazı sebepler dolayısıyla sevkiyatının aksaması Beyazıt Süt Damlasını müşkülata düşürmüştür. Aynı zamanda geçmiş yıllarda süt tozunun kilosu 100 kuruştan alınmakta iken enflasyon sebebiyle kilo fiyatı 225 kuruşa çıkmıştır. Süt Damlasının bir daha aynı durumu yaşamaması için Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu 7 ton süt tozu üzerinden kontrat yapmak durumunda kalmıştır. Ayrıca Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezinin ve Süt Damlasının mevcut kadroları azaltılmıştır.[251] Yaşanılan tüm olumsuzluklara rağmen Beyazıt Süt Damlasından bir sene içinde 3.081 kilo 800 gram süt tozu, 2.643 kilo 800 gram şeker dağıtılmış ve bunlardan 60.325 çocuk istifade etmiştir. Dispanserde 2.291 çocuk muayene ve tedavi edilmiş, 59 çocuğa seri halinde ultraviyole tedavisi uygulanmıştır. Bundan başka Kasımpaşa'da Süt Damlası ve çocuk dispanseri ile gündüz bakımevi müesseseleri açılması için çalışmalara hız verilmiştir. İstanbul'da yeni açılan Süt Damlaları, Beyazıt'taki Süt Damlasının yardım ettiği sayıda çocuğa ulaşamamış olsalar da önemli başarılara imza atmışlardır. Şişli Şubesine bağlı Süt Damlasından bir yıl içinde sayıları 40 ile 65 arasında değişen çocuklara her gün süt ve şekeri verilmiş, ayrıca 1.140 çocuğun gıdası temin olunmuştur. Çocuk dispanserinde 1.138 çocuk muayene olmuş, 971 çocuğa gereken ilaç ücretsiz olarak verilmiştir. 147 çocuk ultraviyole tedavisi almıştır. Kadıköy şubesine bağlı Süt Damlası ve dispanserinden bir yıl içinde 690 çocuğun muayenesi ve bazılarının tedavisi yapılmıştır. Ciğerlerinden rahatsız olan 5 çocuğun prevantoryum ücretleri ödenerek tedavi olmaları sağlanmıştır. 433 çocuğa her gün lazım gelen süt, şeker ve pirinç unu verilmiştir. Beşiktaş Şubesine bağlı Süt Damlası, şubenin çocuk dispanseri hekimi Cevad Bey'in kontrolü altında bulunmaktadır. Bu sayede dispanserde tesadüf edilen muhtaç çocuklar damlaya yönlendirilerek istifade ettirilmektedir. Damla, 50 çocuğa süt temin edebilecek kapasitede çalışmıştır.[252]

6 Ocak 1943 tarihinde Beyazıt'taki Süt Damlasına ilave edilen "Gündüz Bakımevi" merasimle açılmıştır. Burada gündüz işe giden kadınların 2 yaşın altındaki çocuklarına

[251] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi,*1941-1942 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1942, s.5,13-23.
[252] "Süt Damlası, *Akşam*, 28 Kanunuevvel (Aralık) 1941, s.3.

bakılacağı, yiyecekleri, giyecekleri ile yatacakları yerleri kurum tarafından temin edileceği ve Kasımpaşa'da da böyle bir bakımevi açılacağı bilgisi Akşam gazetesi aracılığıyla duyurulmuştur. Bakımevinin kapasitesi 30 çocuk olmakla birlikte açıldığı günün ertesinde 22 çocuğa hizmet vermeye başlamıştır.[253] Dört ay gibi kısa bir mesai devresinde 528 lira 17 kuruşluk yiyecek,100 liralık giyecek yardımı yapılmıştır. 1942-1943 yıllarında Beyazıt Süt Damlasından 1.448 kilo 300 gram süt tozu, 888 kilo 600 gram şeker dağıtılmış ve bu suretle 32.590 çocuğun gıdaları temin edilmiştir. Ayrıca 1.983 çocuk muayene ve tedavi edilmiş 79 çocuğa ultraviyole tatbik edilmiştir. Beşiktaş Süt Damlasından 592 çocuğa süt ve şeker yardımı yapılmış hasta çocuklar tedavi edilmiştir. Şişli Süt Damlasından 5.671 çocuğa süt, 1.263 çocuğa muhtelif gıda maddesi verilmiştir. Çocuk dispanserinde 1.251 çocuk muayene edilmiştir. Tedavi, ilaç ve lazım gelen ultraviyole hizmeti sağlanan çocukların sayısı ise 1.104 olmuştur. Kadıköy şubesine bağlı Süt Damlasından 300 kilo süt, 450 kilo şeker, 510 kilo pirinç unu, 240 kilo pirinç dağıtılmak suretiyle 780 çocuğun gıdası temin edilmiştir. Dispanserde 690 çocuk muayene ve tedavi olmuştur.[254]

27 Mart 1943 tarihinde basında çıkan haberlere göre; Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından Milli Kümeye iştirak eden Beşiktaş, Vefa, Fenerbahçe ve Galatasaray kulüplerine müracaat edilmiş ve hasılatı Kasımpaşa'da tesis edilen Süt Damlası ve çocuk dispanseri ile bakımevi müesseselerine terkedilmek üzere bir maç yapmaları teklif edilmiştir. Spor kulüpleri bu hayır işini samimiyetle karşılamışlar ve açılışın yapılacağı pazar günü Şeref Stadında karma takımlar halinde maç yapmayı kabul etmişlerdir.[255] Kasımpaşa Süt Damlası, Kasımpaşa Bayramyeri Halk Hamamı yanında kurulmuştur.[256]

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezinin 1943-1944 yılı kongresinde okunan genel rapora göre; Beyazıt Süt Damlasından bir yıl içinde 33.240 çocuğa 1.595 kilo süt tozu verilmiştir. 2.279 çocuk muayene ve tedavi edilmiş, ilaçları verilmiştir. 262 çocuğa çeşitli aşılar yapılmış, 114 çocuğa 1.720 seans ultraviyole tedavisi uygulanmıştır. Fakir ve yardıma muhtaç annelerin doğum hususatında öteden beri yapılmakta olan kundak yardımı bu sene daha çok genişletilmiş ve teşkilat kademelerinin de bu hususiaki yardım faaliyetine medar olmak üzere ayrıca lüzum gösterdikleri miktar İstanbul merkezince temin edilmiştir. Bu sene içinde İstanbul merkezine müracaatta bulunan yardıma muhtaç annelere toplamda 216 takım kundak

[253] "Çocuk Gündüz Bakımevi", *Akşam*, 31 Kanunuevvel (Aralık) 1942, s.3; "Çocuk Bakımevi", *Akşam*, 7 Kânunusani (Ocak) 1943, s.2.
[254] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi,*1942-1943 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1943, s.7-31.
[255] "İstanbul'da Açılan Yeni Müesseseler", *Ulus*, 27 Mart 1943, s.9; "Futbol Maçı", *Akşam*, 27 Mart 1943, s.3.
[256] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi, *1946-1947 Yılı Kongresinde Okunan Genel Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık Çalışmalarına Ait Notlar*, s.65.

verilmiştir. Süt Damlasının yıllık masrafı 11.246 liradır. Çocuk dispanseri ve gündüz bakımevi ile toplamda bir yılda 37.500 lira harcanmıştır. Ayrıca bakım evinde yedirme, giydirme yardımları yapılmak suretiyle bakılan ve barındırılan günlük çocuk sayısı 30'a iblağ edilmiş ve bu suretle geçen seneye nazaran 1.273 çocuk fazlasıyla bu sene 3.295 çocuk bu hayır müesseselerinden çeşitli şekillerde faydalanmıştır. Kadıköy Süt Damlası ve çocuk dispanserinde 6.360 çocuğa süt, şeker ve gıda maddeleri verilmiş, 28 çocuk giydirilmiş 910 çocuk muayene ve tedavi edilerek lazım gelen ilaçları sağlanmıştır. Beşiktaş Süt Damlası ve dispanserinden 1.700 çocuğa süt ve şeker dağıtılmış ayrıca 30 çocuğa tüketeceği gıda maddeleri verilmiştir.[257]

1946 yılında Beyazıt Süt Damlasından 23.036 çocuğa süt verilmiş, Eğitmenin idaresinde 15.273 çocuğa bakılmış ve yedirilmiştir. Dispanser kısmında 4.647 çocuk muayene edilmiş ve 352 hasta çocuk tedavi edilmiştir. 101 çocuğa gereken aşılar yapılmış ve 720 çocuk banyo hizmetinden faydalanmıştır. Ayrıca Üsküdar Süt Damlası, Üsküdar Selmanağa Mahallesi, Kurşunlu Medrese Yenidünya Sokak, No.2'de hizmete girmiştir. Kongre raporlarından edindiğimiz bilgilere göre; Koca Mustafapaşa Sümbül Efendi Medresesinde, Sümbül Efendi Süt Damlası adıyla bir damla daha bulunmaktadır.[258]

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezinin 1947-1948 yılı kongresinde okunan genel rapora göre; bir yıl içinde Süt Damlalarından 12.513 çocuğa süt verilmiştir. Yardım edilen çocuk sayısındaki azalmanın nedeni; Beyazıt Süt Damlasının faaliyetlerinin durdurulmasıdır. Beyazıt Süt Damlası, dispanseri ve çocuk yuvasının işgal ettiği medresenin İstanbul Üniversitesine tahsisi kararlaştırılmış ve tahliyesinin lüzumu İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı makamından tebliğ edilmiştir. Bununla beraber Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun üniversite rektörlüğü ile yapmış olduğu görüşme neticesinde kurumun Süleymaniye'deki arsasına inşa edilecek yeni binanın masraflarına ortak olmaları sağlanmıştır. Damlanın faaliyetlerinin devam etmesi için Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumuna ait Çarşıkapı Dispanserine (Merzifonlu Mustafapaşa Medresesi) nakil edilmesi düşünülmüş ve teşebbüslere girişilmiştir.[259] Fakat Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun ilerleyen yıllardaki raporlarında burada bir Süt Damlasının oluşturulduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Nitekim tarihi Beyazıt

[257] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi, *1943-1944 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, s.7-32.
[258] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi, *1946-1947 Yılı Kongresinde Okunan Genel Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık Çalışmalarına Ait Notlar*, s.9-10,65.
[259] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi, *1947-1948 Yılı Kongresinde Okunan Genel Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık Çalışmalarına Ait Notlar*, s.8-9.

Süt Damlası, Türk çocuklarına ve annelerine 26 yıl hizmet verdikten sonra kapanmıştır. Damlanın müzesi ise maalesef korunamamıştır. Müzedeki eşyaların akıbeti bilinmemektedir.

3.2.2. DİĞER ŞEHİRLERDEKİ SÜT DAMLALARI

1926 yılında Tokat'ta faaliyetlerine başlayan Süt Damlasından, Kanunuevvel (Aralık) sonuna kadar 1.196 okka süt, şeker ve sabun dağıtılmıştır.[260] 1927 yılının ilk üç ayında kayıtlı 157 çocuğa pastörize süt dağıtılmıştır. Cuma günleri de dahil olmak üzere her gün bir doktor üç dört saat, annelerden ve çocuklardan hasta olanları muayene ve tedavi etmektedir. 17 çocuğa mama ve fosfatin verilmiştir. Muhtelif hastalıklara tutulan 97 çocuktan 12'si tedaviye alınmıştır. Müesseseye kayıtlı olan 13 çocuktan ikisi 1927 yılının Ocak ayında, altısı Şubat'ta ve beşi de Mart'ta vefat etmiştir. Bununla birlikte Bakım evi ve Süt Damlasında sarf edilen kıymetli mesai neticesinde ölümlerin azaldığı vurgulanmıştır. Kayıtlı olmayan 116 çocukla 98 anne tedavi edilmiş ve gerekli ilaçlar verilmiştir. Gürbüz Türk Çocuğu dergisinde damlanın her geçen gün faaliyetlerinin artığı belirtilmiştir. Çocuklara ve annelere lazım gelen sıhhi özenin gösterildiği merkezde diğer taraftan konferanslar, tavsiyeler ve telkinlerle fakirler üzerinde de çalışılmaktadır. Merkez heyetince damlaya kütüphane de tesis edilmiştir. Bundan başka ailelerin sağlık şartlarını düzenlemesinde yardım gösterecek ve aileler nezdinde çocukları ziyaret edecek hastabakıcı ile ebenin celp ve istihdamına karar verilmiştir.[261]

Himâye-i Etfâl Cemiyeti İzmir Merkezinin, Gazi Bulvarı No.97'deki binası 1923 yılında inşa edilmiştir. Cemiyet, binayı ilk olarak "Çocuk Yuvası" olarak düşünmüş olsa da çocuk ölümlerini engellemek amacıyla Avrupa'da yaptığı araştırmalar sonrasında Süt Damlası olarak kullanmaya karar vermiştir. Damlanın kuruluş gayesi; *"Sıhhi gıda sayesinde doğum çocuklarının sıhhat ve hayatını korumaktır."* diye açıklanırken; *"Doğum çocuklarını ölümden kurtararak neslimizi çoğaltmak"* nihai hedef olarak belirtilmiştir. Hazırlıklarının tamamlanması ve faaliyete geçmesi ise 3 yıla yakın bir zaman almıştır. İnşaat masrafı ile beraber 40 bin küsur lira harcanan kurumun, plan, proje ve makineleri Paris'te bulunan meşhur bir süt müessesesinden getirilmiştir. Dönemin en son teknolojiye sahip bu makinelerinden bir kısmı bir saate 300 okka sütü pastörize, 120 okka sütü sterilize ve homojenize edebilmekte bir kısmı da bir saate 425 litre sütün yağını alabilmekte, sıhhi yoğurt ve tereyağı işleyebilmekteydi.

[260] "Cemiyetimizin Tokat Merkezi, *Gürbüz Türk Çocuğu*, S.6, Mart 1927, s.33.
[261] "Tokat Himâye-i Etfâl Merkezinin Üç Ay Zarfindaki Mesai Hülasası", *Gürbüz Türk Çocuğu*, S.8, Mayıs 1927, s.40.

Süt Damlasının açılmasında İzmir Himâye-i Etfâl Cemiyeti Başkanı Dr. Ethem Bey'in büyük katkıları bulunmaktadır. Müdürlüğünü Servet Bey yapmıştır. 14 Kânun-ı Evvel (Aralık) 1926 Salı gününden itibaren faaliyetlerine başlayan Süt Damlası, sütleri otomobillerle İzmir'in her tarafına ulaştırmıştır. Sütlerin 6 şişesi 30 kuruş olmakla birlikte ihtiyaç sahiplerine ücretsiz veya yarı ücretiyle verilmiştir. Damladan cüz'i bir ücret karşılığında muakkam veya muaddel süt almak isteyen annenin, amele birlikleri veya çalıştığı fabrika tarafından verilmiş bir vesika ibraz etmesi veyahut belediyeden yardıma muhtaç olduğunu gösteren bir vesikaya malik olması şart koşulmuştur. Damlanın mevcut olan muayenehanesinde çocuklar haftada en az bir defa muayeneye tabi tutulmuş ve her birinin muhtaç olduğu gıdaya erişimi sağlanmıştır. Gürbüz Türk Çocuğu adlı dergide; muayenehanelerin yavaş yavaş bütün mahallelere teşmil edileceği, süt satan esnafında sütlerini müesseseye getirip tahlil ve pastörize ettirebileceği bilgisi verilmiştir. Ayrıca İzmir'in şefkatli ve hamiyetli halkının bu milli ve insani vazifeye fevkalade alaka ve yardım gösterdiği kurumun teşkil tarihinden sadece üç ay geçmesine rağmen 64 bin 900 lira gibi önemli bir hasılata ve yardıma mazhar olduğu vurgulanmıştır.[262]

5 Nisan 1930 tarihinde Hakimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan habere göre; Himaye-i Etfal Cemiyetinin İzmir ve çevresindeki teşkilatı, gün geçtikçe büyümekte ve halk tarafından hakiki bir samimiyet ve derin bir alaka ile benimsenmiş bulunmaktadır. 1929 senesinde 39 küçük yavrunun mütemadi bir suretle süt iaşesi temin edilmiş, bakım evinde 4908 çocuk muayene ve tedavi edilerek lazım gelen ilaçları verilmiştir. Cemiyetin İzmir şubesi 1930 bütçesi 14 bin lira olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Süt Damlası müessesinin ıslahı için cemiyet merkezinden yardım istenmiş, bakım evine yeni bazı tesisat ilavesi kararlaştırılmıştır. Bu suretle Bakım evi ile Süt Damlası müessesinin gelecek yıl daha mükemmel bir vaziyet alacağı ve daha geniş bir surette iş yapabileceği belirtilmiştir.[263]

1931 Tarihli Vakit gazetesinden edindiğimiz bilgilere göre Mersin Himâye-i Etfâl Cemiyeti tarafından bir Süt Damlası tesis edilmiştir. Gazete ilanında; müessesede sabahtan öğleye kadar çalışmak, öğleden sonra aileler nezdinde çocuk bakımı ve hıfzıssıhhası hakkında irşadi telkinatta bulunmak üzere hasta bakıcı mektebinden mezun ve tercihen çocuk hastanelerinde çalışmış olan bir hemşireye ihtiyacın olduğu aylık 60 lira ücret verileceği duyurulmuştur.[264]

---

[262] Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Haziran 1925 İbtidasından Kanun-ı Evvel 1926 Nihayetine Kadar On Dokuz Aylık Umumi Rapor ve 1927 Büdcesi ve Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1927, s.17; "Cemiyetimizin İzmir Merkezi", *Gürbüz Türk Çocuğu*, S.5, Şubat 1927, s.35-37; A. Agah Dinel, "Süt Damlası Nedir ve Nasıl İşler?", *Anadolu*,16 Teşrinisani (Kasım) 1937, s.4; Mehmet Karayaman, *20.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir 2008, s.267.

[263] "Himayei Etfal İzmir Merkezinin Faaliyeti", *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Nisan 1930, s.5.

[264] "Hemşire İsteniyor", *Vakit*, 27 Mart 1931, s.7.

1936 yılında biri genel merkezde olmak üzere ülke genelinde 10 Süt Damlası hizmet vermiştir.[265] Bunlardan bazıları; Ankara, İstanbul, Denizli, Eskişehir, Tokat, Mersin, Konya, Sivas [266] ve İzmir'dedir.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İzmir Merkezinin 5 Mart 1937 tarihli kongresinde Süt Damlası binasındaki tesisatın satılması kararlaştırılmıştır.[267] Bunun nedeni; Süt Damlasının sterilize sütlerinin geçmişte olduğu kadar piyasada rağbet görmemesidir. Arzu edilen ölçüde işletilemeyen damlanın, bütün cihazları ve makineleri eskimiş ve son ihtiyaçlara cevap verecek mükemmeliyetten çıkmıştır. Kurum bir müddet zarara katlandıktan sonra bu kararı almak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte 1937 senesinde müessesenin dispanserinde 4.068 çocuk muayene edilmiş ve bunların ilaçları parasız olarak verilmiştir. Modern çocuk bakımını öğretmek amacıyla kurulmuş olan "Çocuk Bakımı Müzesi"ni bir yıl içinde 850 anne ziyaret etmiştir.[268] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İzmir Merkezine bağlı Süt Damlası bölümü kapanmış olsa da dispanser ve gündüz bakımevi uzun yıllar çalışmalarına devam etmiştir.[269] Kurumun himayesinde olan çocuklar için zaman zaman süt dağıtımı yapıldığı da olmuştur. Örneğin; 1950-1951 yıllarında kurumun kreşlerinde kalan zayıf bünyeli çocuklar için Kızılaydan 570 kilo süt tozu temin edilmiş ve ihtiyacı olanlara verilmiştir.[270]

Ağustos 1937'te Tan gazetesi aracılığıyla Çankırı'da Süt Damlası açılacağı duyurulmuştur.[271]

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Merkezine ait Ankara Anafartalar Caddesi'nde yer alan Çocuk Sarayında, süt evi ve muayenehane, çocuk müzesi, diş muayene evi, banyolar ve gündüz bakımevi yer almaktadır. Burada çocuk koruması, çocuğun ana rahmine düştüğü andan itibaren başlamaktadır. Gebeler haftada iki gün muayene edilmekte, ihtiyaçları temin edilmekte, doğumdan sonra neler yapması gerektiği ve bebek bakımı hakkında bilgiler verilmektedir. Süt evi ve muayenehane ile çocuk müzesi, Süt Damlalarından örnek alınarak oluşturulmuştur. Diş muayene evinden çocuklar her gün öğleye faydalanmaktadır. Banyolar, 24 kurna ve duş olmakla birlikte ayrıca çocuk ve gebe kadınlar için banyolar bulunmaktadır. Çocuklar ücretsiz yıkanırlar. Bir anne eğer müsaitse sadece kendisi için 20 kuruş vermekte

---

[265] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, *On Beşinci ve On Altıncı Yıllar 1936-1937 İş Raporu*, Ankara 1938, s.14; "Çocuk Esirgeme Kurumunun Son Bir Yılı" *Ulus*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1936, s.24.
[266] Makbule Sarıkaya, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.34, Erzurum 2007, s.333.
[267] "Çocuk Esirgeme Kurumu Kongresi", *Anadolu*, 6 Mart 1937, s.2.
[268] Şahap Göksel, "Çocuk Esirgeme İşlerimize Bir Bakış Yarının Büyüğünü Daha Etraflı Düşünmek Gerek", *Anadolu*, 4 Mart 1938, s.9.
[269] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İzmir Merkezi, *1945-1946 Yılı Genel Kurulunda Okunan Bir Yıllık Faaliyet Raporu ve Hesabatı*, İzmir 1946, s.5-7.
[270] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İzmir Şubesi, *27/5/1950-21/10/1951 Yıllık Çalışma Raporu*, s.8.
[271] "Çankırıda Süt Damlası Açılıyor", *Tan*,17 Ağustos 1937, s.8.

çocukları için hiçbir ücret ödememektedir. Haftanın belirli günlerinde ise fakir kadınlar ücretsiz olarak banyo hizmetinden istifade etmektedir. Gündüz bakımevi, çalışan annelerin çocuklarını sabah bırakıp akşam aldıkları yerdir. Burası bebek ve emzirme döneminde olan çocuklar ile oyun çağı çocuklarına ayrılan iki kısımdan oluşmaktadır. Çocuklar burada sabah kahvaltısını, öğle yemeğini, ikindi yemeğini yerler. Gündüz öğle yemeğinden sonra uyurlar. Sağlıkları ve hareketleri, müdür, doktor ve çocuk bakıcı hemşirelerinin gözetimi ve kontrolü altındadır. Büyüklerin program dahilinde yaşlarına uygun şarkılı oyunlar, elişleri, ritmik hareketlerle, zihinsel, duygusal, sosyal ve fiziksel gelişimlerine katkı sağlanır. Kurulduğu günden 1939 yılı sonuna kadar süt evinin tevzi ettiği süt miktarı; 215.269 kilo parasız, 36.411 kilo da ücret karşılığında olmak üzere toplamda 251.680 kilodur. Aynı dönem için muayene edilen çocukların sayısı ise 73.446 olmuştur. Diş muayene evinde 66.414 çocuk muayene ve tedavi edilmiştir. Banyolardan 179.673 kadın ve çocuk faydalanmıştır. İlk açıldığında gündüz bakımevinin mevcudu 50 iken 1939 yılının sonunda 164 çocuğa hizmet verir olmuştur.[272] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi ile merkeze bağlı şubeler aracılığıyla sadece 1939 yılında toplam 89.246 çocuğa süt verilmiştir.[273]

22 Temmuz 1939'da kurulan Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Kırıkkale kolu, vakit kaybetmeden şehrin mühim ve müphem ihtiyaçlarından biri olan Süt Damlasının kurulması için çalışmalarına başlamıştır. Damla için gerekli olan aletler yurtdışından sipariş edilmiştir. Bu arada boş durmayan cemiyet, 1 Mayıs 1940'a kadar 17 çocuğa 188 kilo süt ücretsiz süt dağıtmıştır. Kırıkkale'de bir çocuk hastanesi olmadığı için ayrıca bir Doğumevi açan cemiyet, Ankara'nın meşhur doktorları, çocuk hastalıkları uzmanı Hamit Osman Olcay ile kadın hastalıkları uzmanı Mediha Hanım'ı, Kırıkkale'ye getirtmek suretiyle 351 çocuk ve 160 kadının ücretsiz olarak muayene edilmesini sağlamıştır.[274] 1 Ağustos 1940 tarihinde çalışmaya başlayan Süt Damlası, yıl sonuna kadar muntazam olarak 39 fakir çocuğa 552,450 kg ücretsiz, 69 çocuğa da 822,975 kg ücreti mukabilinde süt dağıtmıştır. Ankara'dan gelen doktorlara, çocuk hastalıkları uzmanı Süreyya Hanım ile kadın hastalıkları uzmanı Arif Bey'de katılmışlar ve yıl sonuna kadar 118 çocuk ve kadının tedavi ve ilaç masrafları karşılanmıştır. İlaveten Ankara hastanelerine yatırılması gereken 10 çocuk ve kadına yol ücreti verilmek suretiyle yardım edilmiştir. Fakir olan ailelerin doğan çocuklarından 8 tanesine 114 parça çocuk çamaşırı ve

[272] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun Küçük Bir Tarihçesi 1921-1939*, İstanbul 1940, s.11-19.
[273] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Umumi Merkezi, *On Yedinci ve On Sekizinci Yıllar 1938-1939 İş Raporu*, Ankara 1940, s.11-12.
[274] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Kırıkkale Kolu, *Birinci Devre Kongresi İş Raporu*, 27 Temmuz 1939, s.5-8.

levazımı verilmiştir.[275] Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Kırıkkale Kolu, çocuk korumasına doğum öncesinden başlamış ve sağlıklı bir nesil yetiştirilmesi için elinden geleni yapmıştır.

1941 yılında Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Fuat Umay, yapmış olduğu radyo konuşmasında kurumun yirmi yıllık çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Buna göre; 1940 senesi sonuna kadar yirmi senede 3.469.990 çocuğa hizmet verilmiştir. Bunlardan 2.334.168 çocuğa süt ve sıcak yemek verilmiş, geriye kalan 1.135.822 çocuğa da giyim ve tıbbi yardımın yanı sıra okula gönderilmek suretiyle yardım edilmiştir.[276] Süt dağıtımının büyük bölümü ile giyim ve tıbbi yardımların önemli bir kısmı Süt Damlalarından gerçekleştirilmiştir. 1941 yılı itibarıyla ülkede 11 Süt Damlası hizmet vermektedir.[277]

1944 yılında Antalya'da Çocuk Doğum ve Bakımevi ile bir Süt Damlası ve hasta çocuk polikliniği yapılması kararlaştırılmıştır.[278]

10 Mayıs 1945'te Ulus gazetesi aracılığıyla Bursa'da Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından ilk defa bir Süt Damlası müessesesi açılacağı ve bu merkeze anaları babaları olmayan yahut anneleri fabrikalarda çalışmak zorunda bulunan 2 yaşına kadar olan çocukların kabul edileceği duyurulmuştur. 13 Ekim 1945'te ise Bursa'nın bir fabrika ve işçi şehri olduğu düşünülerek 100 yatak kapasiteli bir kreş açılacağı, Süt Damlasının açılış töreninin ise Cumhuriyet Bayramı'nda gerçekleştirileceği bilgisi verilmiştir. Törene Vali Haşim İşcan, Korkomutanı, Parti ve Belediye Başkanları katılmışlar, açılışın ardından davetliler kurumu gezmişlerdir.[279]

1946 yılında Niğde Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından Süt Damlası binasının inşası için ihale açılmıştır.[280]

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun hem 1944-1945 yıllarını kapsayan iş ve hesap raporlarında hem de 1946-1947 yıllarını kapsayan iş ve hesap raporlarında Süt Damlalarının sayısı 21 olarak verilmektedir.[281] Fakat 1946 yılında Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun yirmi beşinci yıl münasebetiyle yayımladığı kitapçıkta Süt Damlaların sayısı 15 olarak görülmektedir.[282] Aynı tarihte Dr. Fuat Umay'ın, Türk Kadını dergisinde çıkan yazısında da

[275] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Kırıkkale Kolu, *İkinci Devre Kongresi İş Raporu*, 19 Ocak 1941, s.4-6.
[276] Turgay Çavuşoğlu, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk: 1921-1983", *2. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998*, yay. haz., Bekir Onur, Ankara 1999, s.468.
[277] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, *On Dokuzuncu ve Yirminci Yıllar 1940-1941 İş Raporu*, Ankara 1942, s.12.
[278] "Antalya'da İnşa Olunacak Sıhhat Kurumları", *Ulus*, 11 Ekim 1944, s.2.
[279] "Bursa'da Bir Süt Damlası Müessesesi Açılıyor", *Ulus*, 10 Mayıs 1945, s.2; "Bursa'da Yeni Bir Yatılı Kreş Açılıyor", *Ulus*, 13 Ekim 1945, s.2; "Bursa'da Bir Süt Damlası", *Ulus*, 8 Kasım 1945, s.2.
[280] "Süt Damlası Yapımı", *Ulus*, 21 Temmuz 1946, s.6.
[281] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi, *Genel Kongre 23 ve 24üncü Yıllar 1944-1945 İş ve Hesap Raporları*, Ankara 1946, s.10; Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi, *Genel Kongre 25 ve 26 Yıllar 1946-1947 İş ve Hesap Raporu*, Ankara 1948, s.11
[282] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun İlk Yirmibeş Yılı*, Ankara 1946, s.6.

ülkedeki Süt Damlaların sayısının 15 olduğunu belirtmiştir.[283] Aynı yıllardaki bu farklı veriler ülkedeki Süt Damlalarının sayısına dair kesin sonuç elde etmeyi mümkün kılmamaktadır. Araştırmamızda elde ettiğimiz bilgilere göre 1946 yılı itibarıyla İstanbul'da yedi adet, Ankara, Çankırı, Kırklareli, Niğde, Antalya ve Bursa illerinde birer adet olmak üzere 13 Süt Damlasının olduğunu söyleyebiliriz. Tokat, Denizli, Sivas, Konya ve Eskişehir illerinde Süt Damlasının açıldığına dair bilgilere ulaşmakla birlikte akıbetleri hakkında malumata erişemedik.

Türkiye'deki bazı yazınlarda Süt Damlalarında sütannelerin çalıştığı ifade edilmiştir. Tarafımızca yapılan araştırmada ise Türkiye'deki Süt Damlalarında, sütannelerin hizmet verdiğine dair bir kanıta rastlanmamıştır. Bu yanılgıya Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun 1944-1945 ve 1946-1947 yıllarına ait iş ve hesap raporlarında, korunmaya muhtaç çocuklar için açılan Ana Kucağı adlı kuruluşun belirtilmemesi neden olmuş ve bu teşkilatlar ile Süt Damlası karıştırılmış olabilir. Ana Kucaklarına, çoğunlukla köylerde süt çağında iken annesini kaybetmiş öksüz çocuklar ile hastalık, fakirlik, cahillik, gayri meşru doğum gibi sebeplerle bakımsız kalan çocuklar kabul edilmekteydi. Yurdun uzak yerlerinden getirilen öksüz veya bakımsız süt çocukları, hayatları muhafaza maksadıyla iade edilmeyerek kabul edilmekte, sütanneler tarafından emzirilmekte ve elleri ekmek tutuncaya kadar cemiyetin himayesi altında kalmaktaydı. Bunlardan ilki 1924 yılında Ankara Keçiören'de açılmıştı.[284] Ana Kucağı kuruluşları ilerleyen yıllarda Çocuk Yuvası olarak adlandırılmıştır. Süt Damlalarının amacı; her annenin kendi çocuğunu emzirmesini sağlamak ve annelere bebek bakımını öğretmektir. Öksüz veya kimsesiz bakıma muhtaç bebekler-çocuklar ise Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından Ana Kucağı-Çocuk Yuvasında himaye edilmekte ve anne sütüyle beslenmesi gerekenler sütanneler tarafından emzirilmektedir.

1950'lerde ve sonrasında devlet, tüm çalışmaları devlet çatısı altına almayı öngören bir yaklaşımla hareket ederek, sosyal hizmet alanında etkisini artırmıştır. Bununla beraber halk arasında bebek bakımına dair bilgilerin yaygınlaşması, sağlık kurumlarının artması, bebek maması ve süt endüstrisinin gelişmesi, Süt Damlalarına olan ihtiyacı giderek azaltmıştır. Dünya'nın geri kalanında olduğu gibi Türkiye'de de Süt Damlaları kapanma sürecine doğru ilerlemiştir.

15 Mayıs 1957 yılında kabul edilen 6972 sayılı "*Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun*" ile Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun yetki alanı daraltılmış ve

[283] Fuat Umay, "Çocuk Esirgeme Kurumu 25 Yılda Neler Yaptı", *Türk Kadını*, C.3, S.4, Haziran 1946, s.6.
[284] Mecdi Derviş, "En Büyük Hayır Müessesemiz: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti", *Resimli Şark*, S.41, Mayıs 1934, s.1-3; 1935-1937 yıllarında 3 Ana kucağı müessesi olduğu ve sütannelere aylık 200 lira maaş verildiği belirtilmiştir. Bkz. Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi, *On Beşinci ve On Altıncı Yıllar 1936-1937 İş Raporu*, Ankara 1938, s.11,14,29.

sorumluluk Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığına verilmiştir.[285] Kanun gereği, 0-6 yaş arası çocuklarla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının, 7-18 yaş arası çocuklarla Millî Eğitim Bakanlığının ilgilenmesi ikili idareye ve karışıklığa neden olmuştur. Hem bu ikililiği ortadan kaldırmak hem de sosyal hizmetlerin geliştirilmesi için 1959 yılında 7355 sayılı "Sosyal Hizmetler Enstitüsü Kurulmasına Dair Kanun" kabul edilmiştir. 27 Mayıs 1960 ihtilali ve 1961 Anayasası ise Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu için dönüm noktası olmuştur. Sosyal devlet ilkesiyle paralel olan 1961 Anayasası 35. maddesi gereği, kamu kurumları, sosyal sorunların çözümünde daha etkin rol almaya başlamışlardır. Nitekim kurulması öngörülen "Sosyal Hizmetler Akademisi" 1961 yılında eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır.[286] 1963 yılındaki 225 sayılı yasa ile de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı olarak "Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü" kurulmuştur.[287] Tüm bu gelişmeler çocuk koruma alanında kamu ağırlığını hissettirirken Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu giderek zayıflayacak ve sıradan bir sivil toplum örgütüne dönüşecektir.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu neşriyat şubesi tarafından Türkçe, İngilizce ve Fransızca olmak üzere üç dilde yayımlanan broşür incelendiğinde, 1959 yılı itibarıyla ülkede sadece 2 Süt Damlasının kaldığı görülmektedir.[288] Kurumun 1960'lı yıllar ve sonrasına ait raporlarında ise Süt Damlalarına rastlanmamıştır.

[285] Hakan Acar, *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1921-1981),* Ankara 2005, s.60.
[286] Ethem Çengelci, *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*, Ankara 1998, s.10.
[287] *T.C. Resmî Gazete*, S.11394, 30 Nisan 1963, s.1-4.
[288] Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, *Türk Çocuklarının 40 Yıllık Koruyucusu Türk Annelerinin 40 Yıllık Rehberi*, Ankara 1959, s.20.

SONUÇ

19. yüzyıl, bilimsel birçok keşfin gerçekleştiği, endüstrinin geliştiği, tutum ve davranışlar ile bebek beslenmesinin değiştiği bir dönemdir. Ayrıca modern devletler, nüfusu kendi başına değer yaratan ve sağlık politikalarıyla korunması gereken bir unsur olarak görmeye başlamışlardır. Bu yüzyılda Avrupa tıbbı, en büyük sosyal sorunlarından biri olan çocuk ölümlerini dramatik hale getirmek için istatistiksel kanıtları kullandı. İstatistikçiler, ölümlerin büyük bir yüzdesinin düşük sosyo-ekonomik sınıfta yer alan ailelerin çocuklarında görüldüğünü vurguladılar. Bu çocuklar bir dizi rahatsızlık sebebiyle yaşamlarını yitirmekteydi. Listelerde bir numara olan rahatsızlık gastro-intestinal rahatsızlıklardı, ardından solunum sistemi ve sinir sistemi rahatsızlıkları gelmekteydi. Tüm bulgular bebek beslenmesi ve süt sorununu işaret ediyordu. Bebek ölümlerini azaltma isteği gelişmiş tüm ülkelerde görülmekteydi fakat Fransa'da yüksek seyreden bebek ölümleri ve düşük doğum oranları ulusal bir mesele haline dönüştü. Bu bağlamda Fransa'da çocuk refahı, ulusun refahı ile eş tutuldu ve bebekler hükümetin ve hayırsever doktorların hedefi haline geldi. Dr. Léon Dufour'nun 1894 yılında Fécamp kantonunda kurmuş olduğu Goutte de Lait (Süt Damlası) bu çalışmaların bir ürünüdür. Kurum, annelere modern bebek bakımı eğitimi vermenin yanı sıra anne sütüne erişimi olmayan bebeklerin tüketebileceği sağlıklı süte ulaşmasını sağlıyordu. Bu fikir birçok kişiyi etkiledi ve Süt Damlası hızlı bir şekilde ulusal ve uluslararası boyut kazandı. Gerçekleşen uluslararası kongreler sayesinde de çocuk refahıyla ilgilenen kuruluşlar ve şahsiyetler arasında iş birliği arttı. Bunun en somut örneği; Uluslararası Bebekleri Koruma Birliğinin oluşturulmasıdır. Ayrıca temiz süt hareketine destek arttı ve devletler tarafından bu doğrultuda bazı reformlar gerçekleştirildi. Brüksel kongresinde, Osmanlı Devleti'nde yaşananları anlatan Dr. Violi'nin üzerinde durduğu konular esasen ülkede gelişmiş bir süt endüstrisinin olmaması ve bebek bakımının bilinmemesinden kaynaklanmaktaydı. Bu durum Süt Damlaları ile çözüme kavuşturulabilirdi fakat Osmanlı Devleti'nde Süt Damlası ya da benzeri bir kurum hakkında çalışma yapılmadı. Uluslararası Süt Damlası kongrelerinin birinci ve ikincisine tek başına katılan Dr. Violi, üçüncü kongreye çoğunluğu Uluslararası Çocuk Hastanesinde çalışan yabancı doktorlarla beraber katıldı. Osmanlı basınında ise Süt Damlası ve uluslararası kongreler hakkında çıkan haberler oldukça zayıftı. Tüm bunlar, Süt Damlası Kurumunun yeterince irdelenmediğini ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yaşanan gelişmelere karşı oldukça ilgisiz kaldığını göstermektedir.

1914-1922 yılları arasında Türk çocukları, savaş, çatışma ve şiddet ortamından doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmiştir. Çocukların hayatını kurtarmak için yapılan

girişimler genellikle savaş ortamında yapılabilecek imkanlarla sınırlı kalmıştır. Anadolu'da savaş, çatışma, salgın hastalıklar ve bakımsızlık sebebiyle ne kadar çocuğun öldüğü kesinleştirilememektedir. Binlercesi de savaşta ebeveynlerinden birini ya da ikisini kaybetmiştir. Dönem itibarıyla çocukların büyük bir çoğunluğu, tıbbi ve cerrahi bakıma muhtaç kalırken temel sağlık hizmetleri ve sağlıklı yaşam koşullarına erişememişlerdir. Ekonominin çökmesi, iaşe sorunları ve karaborsacılık temel gıda maddelerine ulaşımı güçleştirdiği gibi piyasada hileli gıdaların artışına neden olmuştur. Tüm bu sebeplerle çocuklar bir dizi beslenme sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Döneme ait bulgularda ishal, beslenme yetersizliği ve salgın hastalıklar nedeniyle ölümler oldukça yüksektir. Ayrıca başta anneler olmak üzere bebek bakımından sorumlu olan kişilerin bilgisizliği, batıl inanç ve adetler bebeklerin hayatını ciddi şekilde tehlikeye atmaktadır. Durumu fark eden Fransız Kızılhaçı Kadınlar Cemiyeti, 1922 yılında Süt Damlasını kurmuştur. Böylece Türk çocukları ve anneleri, Fransa'da ortaya çıkışından 28 yıl sonra bu kurumla tanışabilmişlerdir. Dr. Léon Dufour'nun Süt Damlası için oluşturduğu sosyal sisteminin işleyebilmesi ve damlanın geniş ölçüde çalışabilmesi için varlıklı ailelerin damladan hizmet alması gerekmektedir. Bu sayede yoksul ailelere ücretsiz hizmet sağlanabilir. Ya da kurum maddi açıdan güçlü bir aktörle, örneğin; devlet ya da bir hayır kurumu tarafından desteklenmelidir. Fransız Kızılhaçının kurduğu Süt Damlası, Ankara Antlaşması sonrası gelişen Türk-Fransız ilişkileri sayesinde oluşturulmuş bir kurum olduğundan bir süre tüm harcamaları kendi bütçesinden yapmış ve ücretsiz olarak hizmet vermiştir. Lozan Antlaşmasında kapitülasyonların kaldırılması ve Türk Hükümetinin her alanda olduğu gibi sağlık alanında da millileşmeye gitme isteği, damlanın devredilme sürecinin hızlandırmıştır. Dönemin şartları göz önüne alındığında, damlanın geniş kitlelere hizmet verebilmesi için yarı-resmi filantropik oluşum olan Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyetine bırakılması doğru ve yerinde bir karar olmuştur.

Savaş sonrası kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında ise çocuk sağlığına ait manzara oldukça kötüdür. Yüksek seyreden bebek ölümleriyle birlikte nüfus sorunu, yönetimin ve toplumun önde gelen kişilerini rahatsız etmektedir. Tarihsel açıdan baktığımızda Fransa'nın 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı endişeler ve bunlara karşı geliştirilen pratikler, 1920'lerde Türkiye Cumhuriyeti'nde de görülmektedir. Modern devlet mefhumuyla hareket edilerek, en değerli sosyal kaynak olarak görülen çocukların, ölümleri engellenmeye, bu sayede yaşam standardı ve refah seviyesi arttırılmaya çalışılmıştır. Hükümet, halk sağlığını korumak için çıkardığı kanun ve düzenlemelerle birlikte yeni uygulamaları hayata geçirmiştir. Bununla beraber hem devlet eliyle hem de hayır cemiyetleri vasıtasıyla çocuklara yönelik koruyucu sağlık hizmetlerine ağırlık verilmiştir. Türkiye Himâye-i Etfâl

Cemiyetine bağlı Süt Damlası kendisini kanıtlamış bir oluşum olarak işte bu noktada kritik bir rol üstlenerek ön plana çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında hastahane ve dispanser sayısının yetersiz ve gelişmiş bir süt endüstrisinin olmadığı, halkın yoksul ve bebek bakımı hakkında bilgisiz olduğu gerçeği göz önüne alındığında, damlaların önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Annelere modern bebek bakımının öğretilmesi, yoksul ailelerin bebekleri için sağlıklı sütün temin edilmesi, muhtaç çocukların bakım ve barındırılması, anne ve çocuk tedavisi, ilaç, gıda ve giysi yardımları, damlalar sayesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca İzmir Süt Damlasında örneğini gördüğümüz gibi halk sütü kurumda pastörize ettirebilmekte hatta sağlıklı süt ürünleri ürettirebilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki Süt Damlalarının, halkın ihtiyaçları cevap verecek nitelikte geliştirilmiş sosyal refah kuruluşları olduğunu söyleyebiliriz.

1946 yılına kadar sayısı artan damlaların kaderi, devletin sosyal hizmet alanında etkin rol alması, halk arasında bebek bakımına dair bilgilerin yaygınlaşması, sağlık kurumlarının ülke sathına yayılması, süt ve bebek maması endüstrisinin gelişmesiyle birlikte değişmiştir. Özellikle inek sütü ve anne sütü arasındaki farkların 20. yüzyılda daha net bir biçimde ortaya konması, endüstriyel bebek formüllerinin gelişimini hızlandırmıştır. Mamaların içerikleri (enzimler, vitamin ve mineraller vb.) bebeklere göre ayarlanmış ve yasal düzenlemelerle korunmuştur. Süt damlalarında ise inek sütü daha basit şekilde formüle ediliyordu. Hatta 1935 yılından sonra Türkiye'deki damlalarda süt tozu kullanılmaya başlanmıştı. Bu bakımdan dönemi için yenilikçi ve hayati olan Süt Damlasının çağın gerisinde kalmaya başladığını söyleyebiliriz. Yaşanan tüm bu gelişmeler damlalara olan ihtiyacı giderek azaltmıştır. Türkiye'de 1950'lerde sayıları azalarak kapanma sürecine doğru ilerleyen damlalar, çocuk yuvalarına ve kreşlere dönüştürülmüştür. Emzirmenin korunması, özendirilmesi ve desteklenmesi, Sağlık Bakanlığı'na bağlı kuruluşlar ile yürütülürken; yoksul, korunmaya muhtaç çocuklara ve ailelere gereken yardım Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü ve hayır cemiyetleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bebekleri nasıl beslemeliyiz? Bebek bakımında nelere dikkat etmeliyiz? Bunlar, 150 yıl önce meydana gelen tartışmaların merkezinde yer alan sorulardı. Bu sorular, günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de hala sorulmaktadır.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ

I- TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ

BOA, Dahiliye Nezareti, Umur-ı Mahalliye Vilayat Müdürlüğü, 96/14-1.

BOA, Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, 829/1.

BOA, Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, 1102/68.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik, 46/66.

II- TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı, 4/39/3.

III- YAYIMLANMIŞ BELGELER

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi*, C.2, No.30, Ankara 1996.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi,* C.2, No.30, Ankara 1996.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, ed. Ahmet Tetik, C.1, Ankara 2005.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, ed. Ahmet Tetik, C.2, Ankara 2005.

B- RESMİ YAYINLAR

Düstur, 2. tertip, C.6.

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Devre:3, C.2., İçtima Senesi:4, İ:41.

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, D:3, C.2, İ:35.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D:3, C.1, İ:46.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D:3, C.2, İ:56.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D:3, C.2, İçtima-ı Fevkalade, İ:38.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D.3, C.2, İçtima-i Fevkalade, İ:38.

T.C. Resmî Gazete, S.11394, 30 Nisan 1963.

T.C. Resmî Gazete, S.1489, 6 Mayıs 1930.

T.C. Resmî Gazete, S.1489, 6 Mayıs 1930.

T.C. Resmî Gazete, S.3066, 29 Temmuz 1935.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi***,** D:2, C.10, İ:13.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, D:2, C.28, İ:4.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, D:2, C.6, İ:106.

C- GAZETELER VE DERGİLER

Akşam

Anadolu

Aylık Mecmua

Bulletin de l'Association des Dames françaises

Bulletin Officiel du comité France-Orient

Cumhuriyet

Gürbüz Türk Çocuğu

Hakimiyet-i Milliye

Milliyet

Osmanlı Genç Dernekleri

Resimli Ay

Resimli Şark

Servet-i Fünun

Sıhhiye Mecmuası

Son Posta

Tan

Türk Kadını

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası

Ulus

Vakit

D- KİTAPLAR

Abdullah, Cemal, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Zonguldak Sancağı*, Ankara 1922.

Acar, Hakan, *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1921-1981)*, Ankara 2005.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C.1, Ankara 1998.

Ali, Safiye, *Küçük Çocuklar Muayenehanesi ve Süt Damlası*, İstanbul 1341 (1925).

Bericht über den III. Internationalen Kongress für Säuglingsschutz (Gouttes de Lait), Berlin 11-15 September 1911, ed. Arthur Keller, Berlin 1912.

Bertillon, Jacques, *L'alcoolisme et les moyens de la combattre jugés par l'expérience*, Paris 1904.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.1, Ankara 1992.

Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzakeratı, İstanbul 1926.

Budin, Pierre, *The Nursling the Feeding and Hygiene of Premature and Full-Term Infants*, translated by William J. Maloney, London 1907.

C.H.P. Programı, Ankara 1935.

Cole, Joshua, *The Power of Large Numbers: Population, Politics and Gender in Nineteenth-Century France*, Ithaca 2000.

Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion, Fécamp 1905.

Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul 2008.

Çavdar, Tevfik, *Millî Mücadeleye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm*, C.2, İstanbul 2001.

Çengelci, Ethem, *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*, Ankara 1998.

Çocuk Esirgeme Kurumu İzmir Şubesi, *27/5/1950-21/10/1951 Yıllık Çalışma Raporu.*

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, Ankara 1953.

Esad, *Türkiye'nin Sıhhî-i İctimâî Coğrafyası Muğla (Menteşe) Vilayeti*, Ankara 1922.

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, İstanbul 2006.

Heywood, Colin, *Childhood in Modern Europe*, Cambridge 2018

Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Annelere ve Çocuklara Salname*, İstanbul, 1927.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezine Merbut Anneler Birliği Talimatı, İstanbul 1926.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti Umûmiyesi Nizâmnâme-i Esâsîsi, İstanbul 1333 (1917).

Himâye-i Etfâl Cemiyeti Umumiyesi, *24 Şubat 1334 Tarihinde İn'ikad Edecek Meclis-i Umumide Kıraat Edilmek Üzere Heyet-i Merkeziyece 16 Şubat 1334 Tarihinde Kabul Edilmiş Olan 1333 Sene-i Maliyesine Mahsus Senelik Umumî Rapor ve Plançu***,** İstanbul 1334 (1918).

_____*28 Şubat 1335 Tarihinde İn'ikad Edecek Meclis-i Umumide Kırat Edilmek Üzere Heyet-i Merkeziyece 23 Şubat 1335 Tarihinde Kabul Edilmiş Olan 1334 Sene-i Maliyesine Mahsus Senelik Umumi Rapor ve Plançu*, 1335 (1919).

_____*6 Mart 1333 Senesi Teşekkül Eden Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Tarihçesi ve 1337 Senesindeki Faaliyeti Hakkında 1339 Senesinde İn'ikad Eden Meclis-i Umumi' ye Takdim Eylediği Umumi Rapor ve Plançu*,1339 (1923).

IIe Congrès International des Gouttes de Lait: Protection de l'enfance du premier âge, Bruxelles 12-16 Septembre 1907, Compte Rendu du Congrès, Bruxelles 1907.

İnan, Arı, *Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara 1996.

Jaeschke, Gotthard, "Mondros'a Giden Yol", *Belleten*, C.28, S.109, Ankara 1964.

_____Kurtuluş *Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1971.

_____Türk *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara 1989.

Karabekir, Kazım, *Çocuk Davamız-Öğütlerim*, İstanbul 1990.

_____ *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1960.

Akgün, Seçil Karal ve Uluğtekin, Murat, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, C.2, Ankara 2001

Karayaman, Mehmet, *20.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir 2008.

Karpat, Kemal H., *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin 1985.

Kemal, *Türkiye'nin Sıhhî-i İctimâî Coğrafyası Kastamonu Vilayeti*, Ankara 1922.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, *Kazım Karabekir*, Ankara 1991.

Klaus, Alisa, *Every Child a Lion: The Origins of Maternal and Infant Health Policy in the U.S. and France 1820-1930*, Ithaca 1933.

Köse, Yavuz, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*, İstanbul 2016.

Kurat, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara 1986.

Lawrence, R. A. and Lawrence, R. M, *Biochemistry of Human Milk Breastfeeding: A Guide for the Medical Profession*, Philadelphia 2011.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, Ankara 2014.

Hayri, Mehmed, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Niğde Sancağı,* Ankara 1922

Mepham, T. B., "'Humanizing' Milk: The Formulation of Artificial Feeds for Infants (1850–1910)" *Medical History*, Vol.37, No. 3,1993.

Nuri, Hıfzı, *Türkiye'nin Sıhhî-i İctimâî Coğrafyası Kayseri Vilayeti*, Ankara 1922.

Okay, Cüneyd, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)*, İstanbul 1999.

Öğün, Tuncay, *"Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)"*, Ankara 2004.

Ömer, Besim, *Nüfus Meselesi ve Küçük Çocuklarda Vefeyât*, İstanbul 1339 (1923).

Özbek, Nadir, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul 2006.

Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara 2010.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 2000.

Rollet, Catherine, "Allaitement, mise en nourrice et mortalité infantile en France à la fin du XIXe siècle" *Population (French Edition)*, 1978.

Rollet-Echalier, Catherine, *La Politique à l'égard de la petite enfance sous la IIIe République*, Paris 1990.

Rosenau, M.J., *The Milk Question*, Cambridge 1912.

Rosenstein, N. Rosen von, *The Diseases of Children and Their Remedies*, translated by Andrew Sparrman, London 1776.

Rothenbacher, Franz, *The European Population 1850-1945*, New York 2002.

Rousseau, Jean-Jacques, *Émile ou de l'éducation*, tome premier, Paris 1762.

Sağlam, Tevfik, *Cihan Harbinde III. Orduda Sıhhî Hizmete Ait Küçük Bir Hulâsa*, 1940.

Said, Mehmed, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Sinop Sancağı*, Ankara 1922.

Sakin, Orhan, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, İstanbul 2008.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara 2003.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, Ankara 1993.

Sarıkaya, Makbule, *"Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1934"*, Ankara 2011.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C.1, İstanbul 1976.

Simon, J. Franz, *Animal Chemistry: With Reference to the Physiology and Pathology of Man*, translated and edited by George E. Day, M.A. & L.M. Cantab, Vol.2, London 1846.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, C.3, Ankara 1929.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Ankara 1977.

Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara 1998.

Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara 1995.

Tolon, Ahmet Hurşit, *Sevr'e Giden Yol*, Ankara 1995.

Toprak, Zafer, *"İttihat-Terakki ve Devletçilik: Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)"*, İstanbul 1995.

Toynbee, Arnold J., *Türkiye ve Avrupa*, çev. Kasım Yargıcı ve Mehmet Ali Yalman, İstanbul 2002.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi, *Genel Kongre 23 ve 24üncü Yıllar 1944-1945 İş ve Hesap Raporları,* Ankara 1946.

_____*Genel Kongre 25 ve 26 Yıllar 1946-1947 İş ve Hesap Raporu,* Ankara 1948.

_____*On Beşinci ve On Altıncı Yıllar 1936-1937 İş Raporu*, Ankara 1938.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi, *1934-1935 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1936.

_____*1935-1936 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1937.

_____1937-*1938 yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1939.

_____*1938-1939 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1940.

_____ *1939-1940 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1940.

_____*1941-1942 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1942.

_____1942-*1943 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı*, İstanbul 1943.

_____*1943-1944 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık İcraatı.*

_____*1946-1947 Yılı Kongresinde Okunan Genel Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık Çalışmalarına Ait Notlar.*

_____*1947-1948 Yılı Kongresinde Okunan Genel Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık Çalışmalarına Ait Notlar.*

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İzmir Merkezi, *1945-1946 Yılı Genel Kurulunda Okunan Bir Yıllık Faaliyet Raporu ve Hesabatı,* İzmir 1946.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Kırıkkale Kolu, *Birinci Devre Kongresi İş Raporu*, 27 Temmuz 1939.

_____*İkinci Devre Kongresi İş Raporu*, 19 Ocak 1941

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Umumi Merkezi, *On Dokuzuncu ve Yirminci Yıllar 1940-1941 İş Raporu*, Ankara 1942.

_____ *On Yedinci ve On Sekizinci Yıllar 1938-1939 İş Raporu,* Ankara 1940.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, *Türk Çocuklarının 40 Yıllık Koruyucusu Türk Annelerinin 40 Yıllık Rehberi*, Ankara 1959.

_____Türkiye *Çocuk Esirgeme Kurumunun Küçük Bir Tarihçesi 1921-1939*, İstanbul 1940.

_____ *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun İlk Yirmibeş Yılı*, Ankara 1946.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1340 Tarihinde İn'ikad Eden Kongrede Kıraat ve Kabul Edilen 1339 Kanun-ı Sani İbtidasından 1340 Nisan Nihayetine Kadar On Beş*

Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Bilançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı, İstanbul 1340 (1924).

_____*1340-1341 Senesi Kongresinde Kıraat Olunan Raporla 1341 Mayıs İbtidasından 1341 Senesi Mayıs Nihayetine Kadar On Üç Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Blançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı*, İstanbul 1926.

_____ *Haziran 1925 İbtidasından Kanun-ı Evvel 1926 Nihayetine Kadar On Dokuz Aylık Umumi Rapor ve 1927 Büdcesi ve Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1927.

_____ *1927 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor ve 1928 Büdcesi Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1928.

_____*1929 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor*, İstanbul 1930.

_____*1930 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor*, İstanbul 1931.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul 1995.

Vahid, Ali, *Annelere, Memedeki Çocuk Nasıl Beslenir*, İstanbul 1924, s.3.

Variot, Gaston, *Traité d'hygiène infantile*, Paris 1910.

Yıldırım, Nuran, *Türkiye'nin İlk Kadın Doktoru Safiye Ali*, İstanbul 2012.

E- MAKALELER

Aly, Esmat et al. "Bioactive Components of Human Milk: Similarities and Differences between Human Milk and Infant Formula", *Selected Topics in Breastfeeding*, ed. R. Mauricio Barría, 2018.

Arslan, Mehmet, "Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C.13, S.18, 2015.

Baillargeon, Denyse, "Gouttes de lait et soif de pouvoir: Les dessous de la lutte contre la mortalité infantile à Montréal, 1910-1953", *CBMH/BCHM*, Vol.15, No.1,1998.

Baran, Tülay Alim, "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.22, S.64-65-66, 2006.

Blevins, Steve M. and Bronze, Michael S., "Robert Koch and the 'golden age' of bacteriology" *International Journal of Infectious Diseases*, Vol.14, No.9, s.744-751.

Celaya, Manuel, "Resumen historico de la «Gota de Leche» de San Sebastian y sus Resultados practicos", *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion*, Fécamp 1905.

Champendal, M., "La Goutte de Lait de Geneve et les Institutions similaires en Suisse", *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion*, Fécamp 1905.

Cleary, G. F. Mac, "Historique des Gouttes de Lait de la Grande-Bretagne" *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion*, Fécamp 1905.

Çağlar, Doğan, "Türkiye'de Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimlerine Genel Bir Bakış," *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1973.

Çavuşoğlu, Turgay, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk: 1921-1983", *2. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-6 Kasım 1998*, yay. haz., Bekir Onur, Ankara 1999.

Darke, S. J., "Human Milk Versus Cow's Milk", *Journal of Human Nutrition*, Vol.30, No.4, 1976, s.235.

Davis, C. Claflin, "The Refugee Situation in Constantinople", *Constantinople To-day or the Pathfinder Survey of Constantinople; A Study in Oriental Social Life*, ed. Clarence Richard Johnson, New York 1922.

Demirhan, Hasan, "Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması" *Asia Minor Studies*, C.7, S.2, 2019.

Derviş, Asaf ve Osman, Hamid, "Süt Çocuklarında Vefeyât", *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzakeratı*, İstanbul 1926.

Dinç, Gülten ve Etker, Şeref, "Türkiye Çocuk Hekimliğinin İlk Dergisi: La Pédiatrie En Turquie / Türkiye'de Emrâz-ı Etfâl", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.5, S.2, İstanbul 2004.

Emmett, Pauline M. and Rogers, Imogen S., "Properties of human milk and their relationship with maternal nutrition", *Early Human Development*, Vol.49, 1997.

Farr, William, "On Infant Mortality, and on Alleged Inaccuracies of the Census", *Journal of the Statistical Society of London*, Vol. 28, No.1, 1865.

Fenelon, Mark A. et al., "Whey Proteins in Infant Formula", *Whey Proteins: From Milk to Medicine***,** ed. Hilton C. Deeth and Nidhi Bansal, 2019, s.448.

Garza, C. et al. "Special Properties of Human Milk", *Clinics in Perinatology*, Vol.14, No.1, 1987.

Güzel, Mehmet Şükrü, "Bir Savaş Suçu Olarak Doğu Trakya'da Yunanistan Tarafından Türklere Yapılan Etnik Temizlik Harekâtı 1920-1922", *Gazi Akademik Bakış*, C.8, S.15, 2014.

İpek, Nedim, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.12, S.1, Mayıs 1999.

Kantarcı, Şenol, "Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorunu' nun Ortaya Çıkışı", *Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Kilise ve Misyonerlik*, ed. Mehmet Metin Hülagü vd., Ankara 2014.

Karacan, Nuri, "Türkiye'de Para, Kredi ve Fiyat Hareketleri: 1923-73", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.30, S.1-4, İstanbul 1970.

Kintner, Hallie J., "Trends and Regional Differences in Breastfeeding in Germany From 1871 to 1937", *Journal of Family History*, Vol.10, No.2,1985.

Köstüklü, Nuri, "Kazım Karabekir'in Eğitim ve Çocuk Meselesine Dair Bazı Görüş ve Uygulamaları", *Türk Yurdu Dergisi*, S.262, Haziran 2009.

Kytir, Josef and Münz, Rainer, "Infant Mortality in Austria 1820-1950: Trends and Regional Patterns", *The Decline of Infant Mortality in Europe 1800–1950: Four National Case Studies*, ed. Carlo A. Corsini and Pier Paolo Viazzo, Florence 1993.

Labbé, Morgane, "Les débuts de la protection sociale infantile à Łodz Associations locales et réseaux transnationaux (1900-1919)", *Revue d'histoire de la protection sociale*, Vol.11, No.1, 2018.

Lafabrègue, René, "De la mortalité du premier âge et des légitimations", *Journal de la Société Statistique de Paris*, Vol.23,1882.

Lanska, D.J., "Pasteur, Louis", ed. Robert Daroff and Michael Aminoff, *Encyclopedia of the Neurological Sciences*, 2014.

Legoyt, Alfred, "De la mortalité en France de 1800 à 1860", *Journal de la Société Statistique de Paris*, Vol.4, 1863.

Lönnerdal, B., "Bioactive Proteins in Human Milk: Health, Nutrition, and Implications for Infant Formulas" *The Journal of Pediatrics*, Vol.173, 2016, s.4.

Łubiech, K. and Twarużek, M., "Lactobacillus Bacteria in Breast Milk", *Nutrients*, Vol.12, No.12, 2020.

Malkoç, Emin Alp, "1927 Yılında Hararetli Bir Tartışma Türkiye'de Çocuk Ölümlerinin Oranı" *Toplumsal Tarih*, S.290, Şubat 2018.

Maurice, Garden, "Postface- La population de la France à la veille de la Première Guerre mondiale", *Histoire de la population française***,** ed. Jacques Dupâquier, t. III, France 1988.

Mazıcıoğlu, M. Mümtaz, "Büyüme ve Gelişme İzleminde Kullanılan Antropometrik Ölçüm Yöntemleri: Büyüme Takibinin Metodolojisi", *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, C.15, S.3, 2011.

Nuhoğlu, Hidayet Yavuz, "Dârüleytam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, 1993.

Obladen, Michael, "From Swill Milk to Certified Milk: Progress in Cow's Milk Quality in the 19th Century", *Annals of Nutrition and Metabolism*, Vol.64, No.1, 2014.

_____ "Pap, Gruel, and Panada: Early Approaches to Artificial Infant Feeding", *Neonatology*, Vol.105, No.4, 2014.

Özen, Metehan ve Özgör, Bilge, "*Höllük; Bir Anadolu Gerçeği*", İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, C.13, S.2, 2006.

Öztürk, Recep, "Akut Diyare", *Gastrointestinal Sistem Hastalıkları Sempozyumu Dizisi,* ed. Ertuğrul Göksoy, Hülya Uzunismail, No.23, İstanbul 2001.

Phillips, Mabelle C., "Widowhood: A Study of Dependency Due to War", *Constantinople To-day or the Pathfinder Survey of Constantinople; A Study in Oriental Social Life*, ed. Clarence Richard Johnson, New York 1922.

Pietrzak-Fiecko, R. and Kamelska-Sadowska, A. M., "The Comparison of Nutritional Value of Human Milk with Other Mammals' Milk", *Nutrients*, Vol.12, No.5, 2020.

Polatoğlu, Mehmed Gökhan, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi ile Birlikte Süt Endüstrisinin Kuruluşu ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme (1923-1963)", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.20, Ocak 2021.

Radbill, Samuel X., "Infant Feeding Through the Ages", *Clinical Pediatrics*, Vol.20, No.10, 1981.

Rollet, Catherine and Bourdelais, Patrice, "Infant Mortality in France, 1750–1950: Evaluation and Perspectives", *The Decline of Infant Mortality in Europe 1800–1950: Four National Case Studies*, ed. Carlo A. Corsini and Pier Paolo Viazzo Florence 1993.

_____ "The Fight Against Infant Mortality in the Past: An International Comparison", *Infant and Child Mortality the Past*, ed. Alain Bideau, Bertrand Desjardins and Hector Perez Brignoli, Oxford 1997.

_____ "La santé et la protection de l'enfant vues à travers les Congrès internationaux (1880-1920)", *Annales de Démographie Historique*, No.101, 2001.

Russell, W. Currier and Widness, John A., "A Brief History of Milk Hygiene and Its Impact on Infant Mortality from 1875 to 1925 and Implications for Today: A Review", *Journal of food protection*, Vol.81, No.10, 2018.

Sarıkaya, Makbule, "Bir "Çocuk Kasabası" Sarıkamış", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.23, Erzurum 2003.

_____ "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.34, Erzurum 2007.

_____ "Savaş Yıllarında Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar", *Atatürk Dergisi*, C.3, S.3, Ocak 2003.

Sautereau, Manuelle, "Aux origines de la pédiatrie moderne: le Docteur Léon Dufour et l'oeuvre de la Goutte de Lait (1894-1928)", *Annales de Normandie*, Vol. 41. No. 3, 1991.

Shulman, Stanford T., Friedmann, Herbert C., and Sims, Ronald H., "Theodor Escherich: the first pediatric infectious diseases physician?", *Clinical infectious diseases*, Vol.45, No.8, 2007.

Sieveking, G. H., "Die Sâuglingsmillchküchen in Hamburg", *Congrès International des Gouttes de Lait:1re Session Paris 20-21 Octobre 1905, Rapports, Communications, Discussion*, Fécamp 1905.

Stevens, Emily E., Patrick, Thelma E. and Pickler, Rita, "A History of Infant Feeding" *The Journal of Perinatal Education*, Vol.18, No.2, 2009.

Sussman, George, "The Wet-Nursing Business in Nineteenth-Century France", *French Historical Studies*, Vol.9, No.2, 1975.

Szreter, Simon, "The Population Health Approach in Historical Perspective", *American Journal of Public Health*, Vol.93, No.3, 2003.

Şahin, Cemile, "Çanakkale Savaşları'nın Eğitim ve Öğretim Üzerindeki Etkisi: Karesi İdâdîsi ve Sultânîsi Örneği, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.26, Ağustos 2012.

Temel, Mehmet, "Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşe Sorunu", *Toplumsal Tarih Dergisi***,** C.9, S.52, 1998.

The Lancet, "The Gouttes de Lait International Congress at Brussels", Vol. 170, No.4385, 14 September 1907.

_____ "The Second International Congress of Gouttes de Lait", Vol. 170, No.4387, 28 September 1907.

Turan, Mustafa, "İstiklal Harbi'nde "Milne Hattı"", *ATAM Dergisi*, C.7, S.21, Ankara 1991.

Uçar, Muharrem ve Deniz, Süleyman, "Türk Tarihinde Sağlık Hizmetleri", *TAF Preventive Medicine Bulletin/ TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, Vol.11, No.1, Ankara 2012.

Vahid, Ali, "Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Raporu", *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzakeratı*, İstanbul 1926.

Variot, Gaston, "Gouttes De Lait Et Consultations De Nourrissons", *British Medical Journal*, Vol.1, No.2263, 1904.

Viazzo, Pier Paolo, "Alpine Patterns of Infant Mortality in Perspective", *Infant and Child Mortality the Past*, ed. Alain Bideau, Bertrand Desjardins and Hector Perez Brignoli, Oxford 1997.

Violi, B., "Exposé de la législation en Turquie sur le contrôle du lait", *IIe Congrès International des Gouttes de Lait: Protection de l'enfance du premier âge, Bruxelles 12-16 Septembre 1907, Rapports*, Bruxelles 1907.

Vögele, P. Jörg, "Urban Infant Mortality in Imperial Germany", *Social History of Medicine*, Vol.7, No.3, 1994.

Weaver, Lawrence, "Feeding Babies in the Battle to Combat Infant Mortality a Century Ago", *Scottish Medical Journal*, Vol.54, No.3, 2009.

Williams, Harold H., "Differences Between Cow's and Human Milk", *JAMA*, Vol.175, No.2, 1961.

Woods, Robert, Williams, Naomi and Galley, Chris, "Infant Mortality in England 1550–1950: Problems in the Identification of Long-Term Trends and Geographical and Social Variations", *The Decline of Infant Mortality in Europe 1800–1950: Four National Case Studies*, ed. Carlo A. Corsini and Pier Paolo Viazzo Florence 1993.

_____"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, Ankara 1985.

Zeki, Cemal, "Süt Çocuklarında İlk İki Yaşta Görülen Vefeyât ve Bunlara Karşı Yapılması Lazım Gelen Tedbirler", *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzakeratı*, İstanbul 1926.

F- WEB

Taha Toros Arşivi

http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/140411/001562344008.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 28.12.2021)

http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/140428/001562346008.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 28.12.2021)

EKLER

EK 1: Beyazıt Süt Damlasının açılış töreni sonrası davetlilerle birlikte çekilmiş fotoğraf.

Le général Pellé, haut commissaire du gouvernement de la République à Constantinople, a accepté de se laisser photographier après sa visite à la Goutte de Lait de la Croix-Rouge (A.D.F.)

1. Le Secrétaire du Croissant Rouge. — 2. La Vice-Présidente du Croissant Rouge. — 3. S. E. Erun Bey, directeur de la Liste civile. — 4. Le docteur Puy-Haubert, conseiller médical. — 5. Mme la générale Pellé, présidente d'honneur de la Goutte de Lait. — 6. Dr Bessim Omer Pacha, président du Croissant-Rouge. 7. Le général Pellé, président d'honneur de l'A. D. F. — 8. Mme Meliotte de Well, femme du ministre de Belgique. — 10. Mlle Verdoux, déléguée de l'A. D. F. — 11. Mme des Closières, présidente de la Goutte de Lait. — 14. Le Dr Fourain, médecin principal. — 15. Mlle Meliotte de Well. — 17. Le Directeur du Service de Santé. — 19. M. Huret, trésorier.

Bulletin de l'Association des Dames françaises, No.5, Septembre-Octobre 1922.

EK 2: Fransız Kızılhaçı Kadınlar Cemiyetine bağlı Süt Damlası personelinin fotoğrafı. Soldan sağa; Dr. Puy-Haubert, Mademoiselle Verdoux, Tercüman Emine Hanım ve Mademoiselle Leproux.

Cette photographie prise le mois dernier à Stamboul, montre une scène de la « Goutte de Lait. »
De gauche à droite : Le Dr. Puy-Haubert, Mlle Verdoux, déléguée de l'A. D. F.,
Eminé Hanoum (très dévouée à l'œuvre), Mlle Leproux, de l'A. D. F.

Bulletin de l'Association des Dames françaises, No.5, Septembre-Octobre 1922.

EK 3: Danışmanlık hizmeti sırasında çekilmiş fotoğraf. Mademoiselle Verdoux (solda) bebeği tartıyor, sağında bir Türk Hanım.

A la consultation des enfants, à Constantinople, Mlle Verdoux (à gauche) pèse un bébé turc. A sa droite, une dame turque.

Bulletin de l'Association des Dames françaises, No.5, Septembre-Octobre 1922.

EK 4: Fransız Kızılhaçı Kadınlar Cemiyetine bağlı Süt Damlasından bayram vesilesiyle yapılan giysi yardımı sonrası çekilmiş fotoğraf.

Bulletin de l'Association des Dames françaises, No.5, Octobre 1923.

EK 5: Beyazıt Süt Damlasının ilk yıllarındaki muayenehanesi.

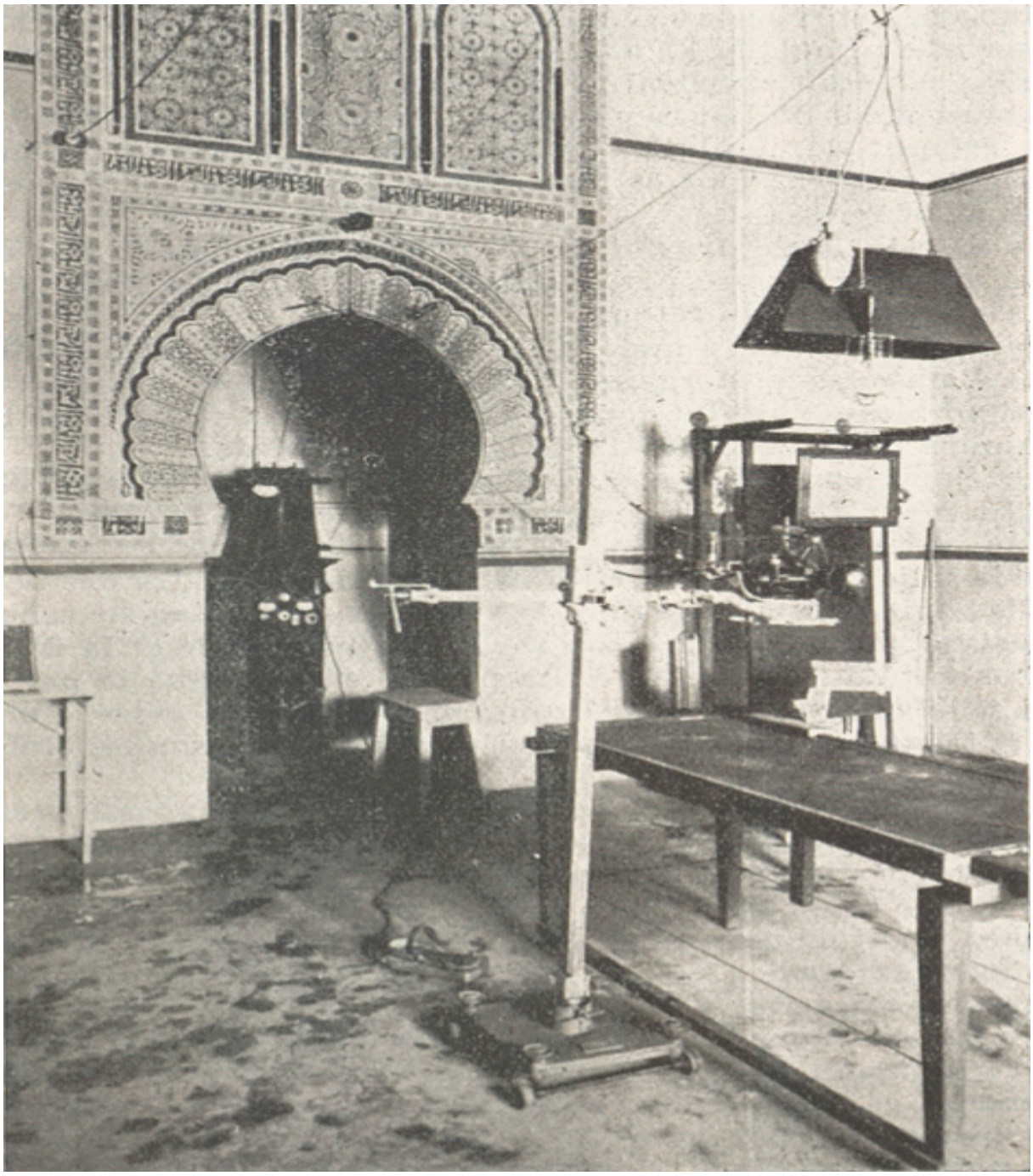

Bulletin de l'Association des Dames françaises, No.5, Septembre-Octobre 1922.

EK 6: Süt Damlasında ilaç ve süt dağıtımı sonrası çekilmiş bir fotoğraf. Fotoğrafta Dr. Safiye Ali Hanım (sağda) ile Fransız Kızılhaçı hemşiresi (solda) ile birlikte görülmektedir.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1340 Tarihinde İn'ikad Eden Kongrede Kıraat ve Kabul Edilen 1339 Kanun-ı Sani İbtidasından 1340 Nisan Nihayetine Kadar On Beş Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Bilançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı,* İstanbul 1340 (1924).

EK 7: Safiye Ali Hanım, Süt Damlasında bir çocuğu muayene ederken.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1340 Tarihinde İn'ikad Eden Kongrede Kıraat ve Kabul Edilen 1339 Kanun-ı Sani İbtidasından 1340 Nisan Nihayetine Kadar On Beş Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Bilançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı,* İstanbul 1340 (1924).

EK 8: Beyazıt Süt Damlasının otoklav makinesi ve sorumlu memuru.

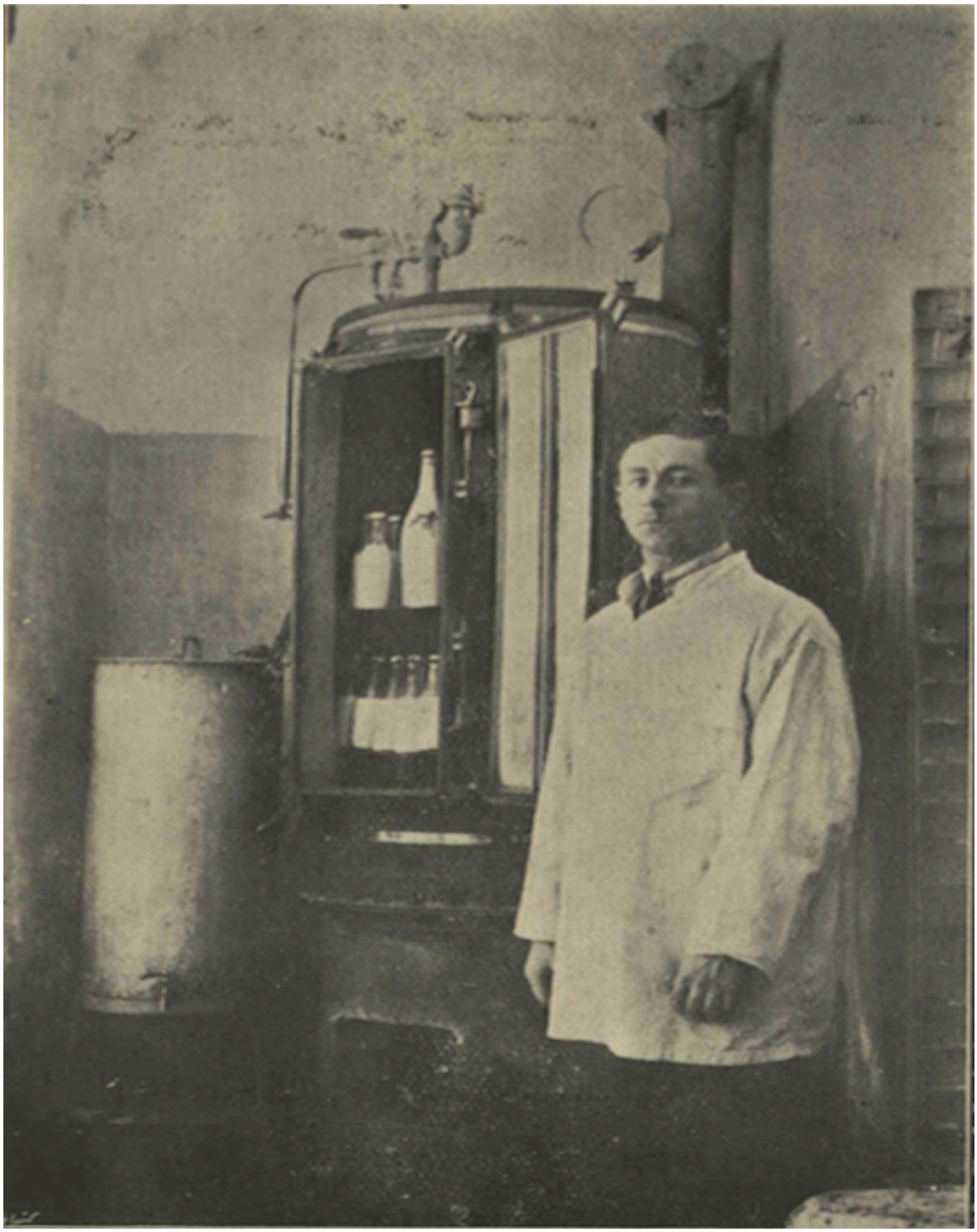

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1340 Tarihinde İn'ikad Eden Kongrede Kıraat ve Kabul Edilen 1339 Kanun-ı Sani İbtidasından 1340 Nisan Nihayetine Kadar On Beş Aylığa Mahsus Umumi Rapor, Büdce ve Bilançolar ve Müfettiş Raporlarıyla Kongre Mukarreratı,* İstanbul 1340 (1924).

EK 9: Safiye Ali Hanım'ın Beyazıt Süt Damlasında çocukları muayene ederken çekilmiş bir fotoğrafı.

Taha Toros Arşivi
http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/140411/001562344008.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 28.12.2021)

EK 10: Safiye Ali Hanım'ın Beyazıt Süt Damlasında çekilmiş fotoğrafı.

Taha Toros Arşivi
http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/140428/001562346008.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 28.12.2021)

EK 11: Muayene için Beyazıt Süt Damlasına velileriyle birlikte gelen küçük çocuklar ve kurum personelinin fotoğrafı.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Haziran 1925 İbtidasından Kanun-ı Evvel 1926 Nihayetine Kadar On Dokuz Aylık Umumi Rapor ve 1927 Büdcesi ve Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1927.

EK 12: Beyazıt Süt Damlasında ultraviyole tedavisi gören çocuklar.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Haziran 1925 İbtidasından Kanun-ı Evvel 1926 Nihayetine Kadar On Dokuz Aylık Umumi Rapor ve 1927 Büdcesi ve Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1927.

EK 13: Beyazıt Süt Damlasının bahçesine Florya'dan getirilen kum üstünde güneş banyosu yapan çocuklar.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Haziran 1925 İbtidasından Kanun-ı Evvel 1926 Nihayetine Kadar On Dokuz Aylık Umumi Rapor ve 1927 Büdcesi ve Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1927.

EK 14: Anneler Birliği İdare Heyetinin, sepet-beşikleri tertip ve tanzim ederken çekilmiş bir fotoğrafı.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *Haziran 1925 İbtidasından Kanun-ı Evvel 1926 Nihayetine Kadar On Dokuz Aylık Umumi Rapor ve 1927 Büdcesi ve Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1927.

EK 15: Anneler Birliği üyeleri; Türk ve yabancı hanımefendiler, sepet-beşikle beraber verilecek birtakım malzemeleri dikerken.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1927 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor ve 1928 Büdcesi Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1928.

EK 16: Süt Damlasında çamaşır yardımı sırasında çekilmiş bir fotoğraf. Duvarda, Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyetinin afişleri görülmektedir.

Aylık Mecmua, S.3, 1926.

EK 17: 1927 yılında Beyazıt Süt Damlası personeli ve fahri görev yapan uzman doktorlardan bazı isimler; Süt Damlası Müdürü çocuk doktoru Ali Şükrü, göz doktoru Nuri Fehmi, operatör Fahri Bey.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1927 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor ve 1928 Büdcesi Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1928.

EK 18: Beyazıt Süt Damlası Müdürü bir çocuğu muayene ederken.

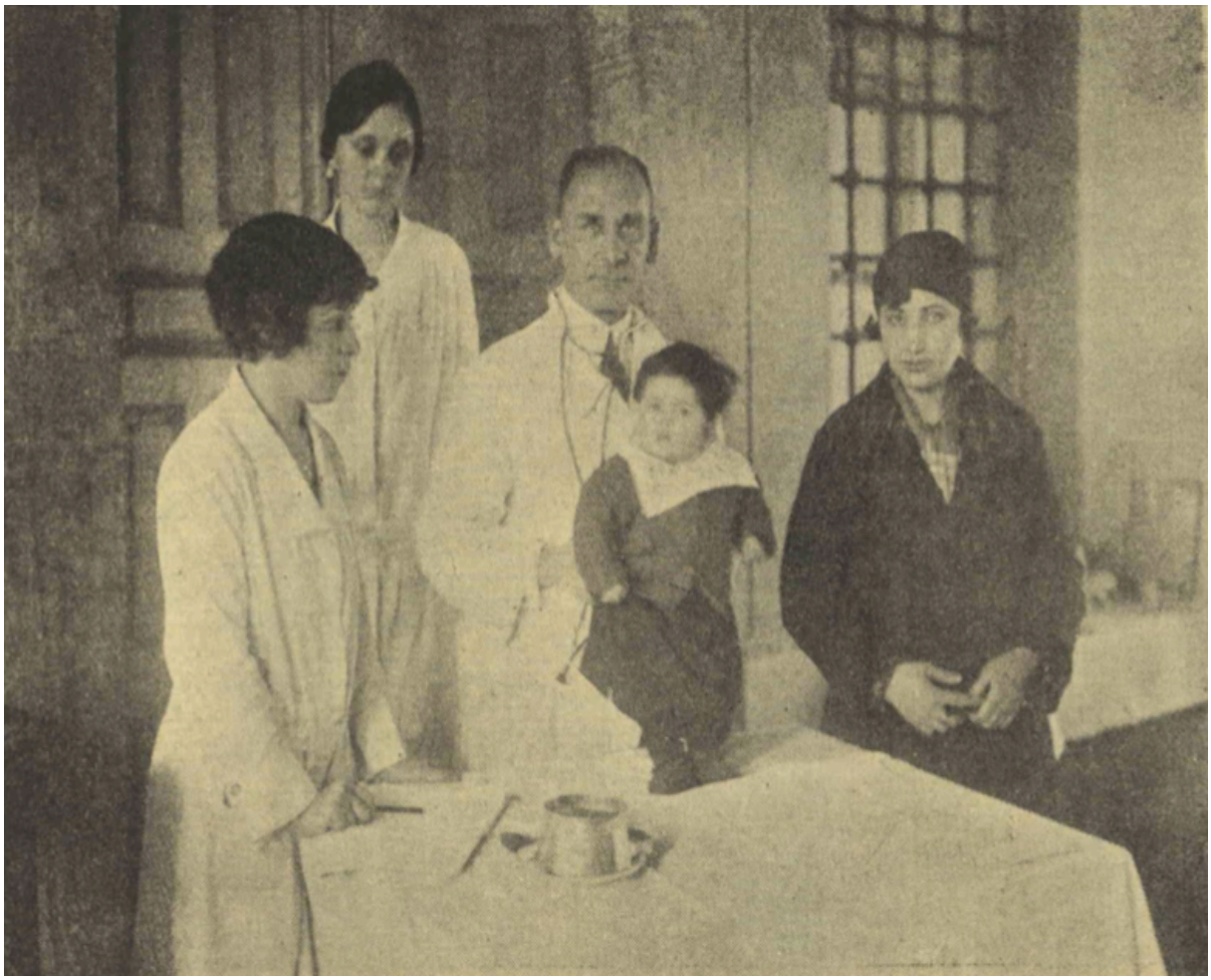

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1927 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor ve 1928 Büdcesi Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1928.

EK 19: Beyazıt Süt Damlasında çocukların gıda tayini öncesi muayenesi.

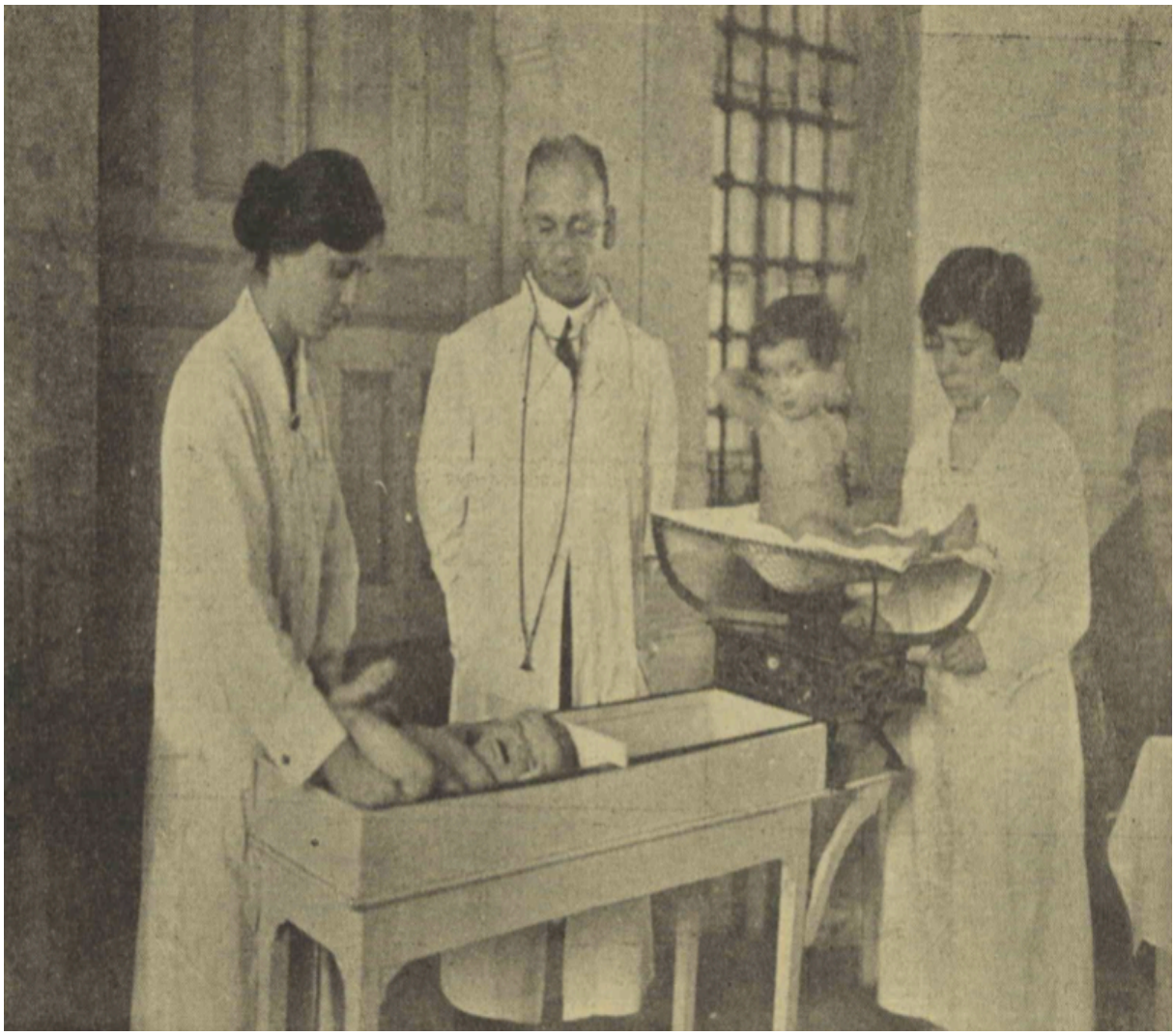

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Merkezi, *1927 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor ve 1928 Büdcesi Esbab-ı Mucibe*, İstanbul 1928.

EK 20: Tokat Himâye-i Etfâl Cemiyeti Süt Damlası ve Bakımevi.

Gürbüz Türk Çocuğu, "Cemiyetimizin Tokat Merkezi, S.6, Mart 1927.

EK 21: Beyazıt Süt Damlasının 1929 yılına ait fotoğrafları.

Milliyet, 9 Kanunusani (Ocak) 1929.

EK 22: Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Ankara Merkezinin oluşturduğu Süt Evinin mutfağı.

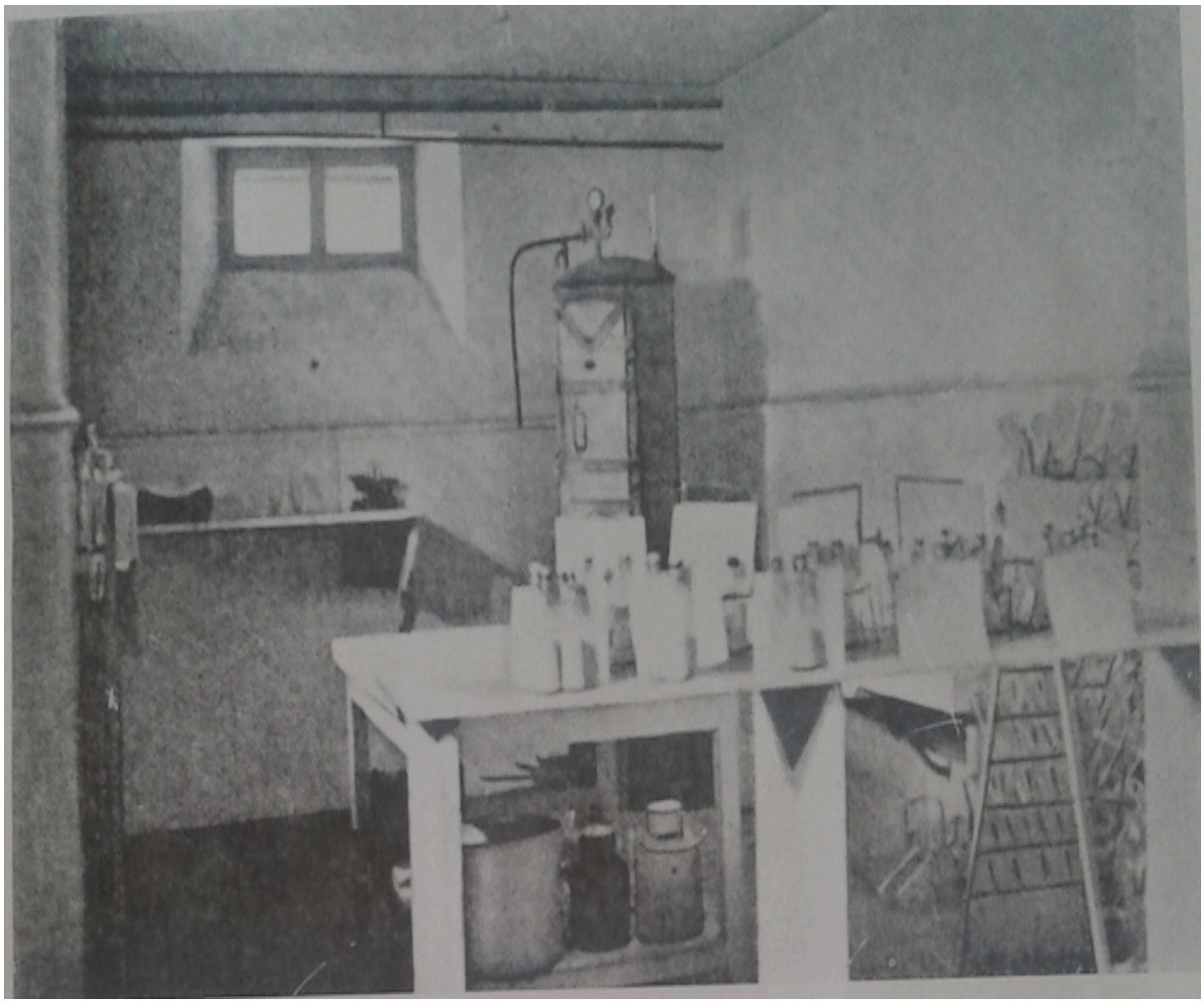

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun Küçük Bir Tarihçesi 1921-1939*, İstanbul 1940.

EK 23: Hasılatı Kasımpaşa'da tesis edilen Süt Damlası ve çocuk dispanseri ile bakımevi müesseselerine terkedilmek üzere Fenerbahçe-Beşiktaş karması ile Galatasaray-Vefa karması maçından bir fotoğraf. Karşılaşma, Fenerbahçe-Beşiktaş karmasının 5-0 üstünlüğü ile sonuçlanmıştır.

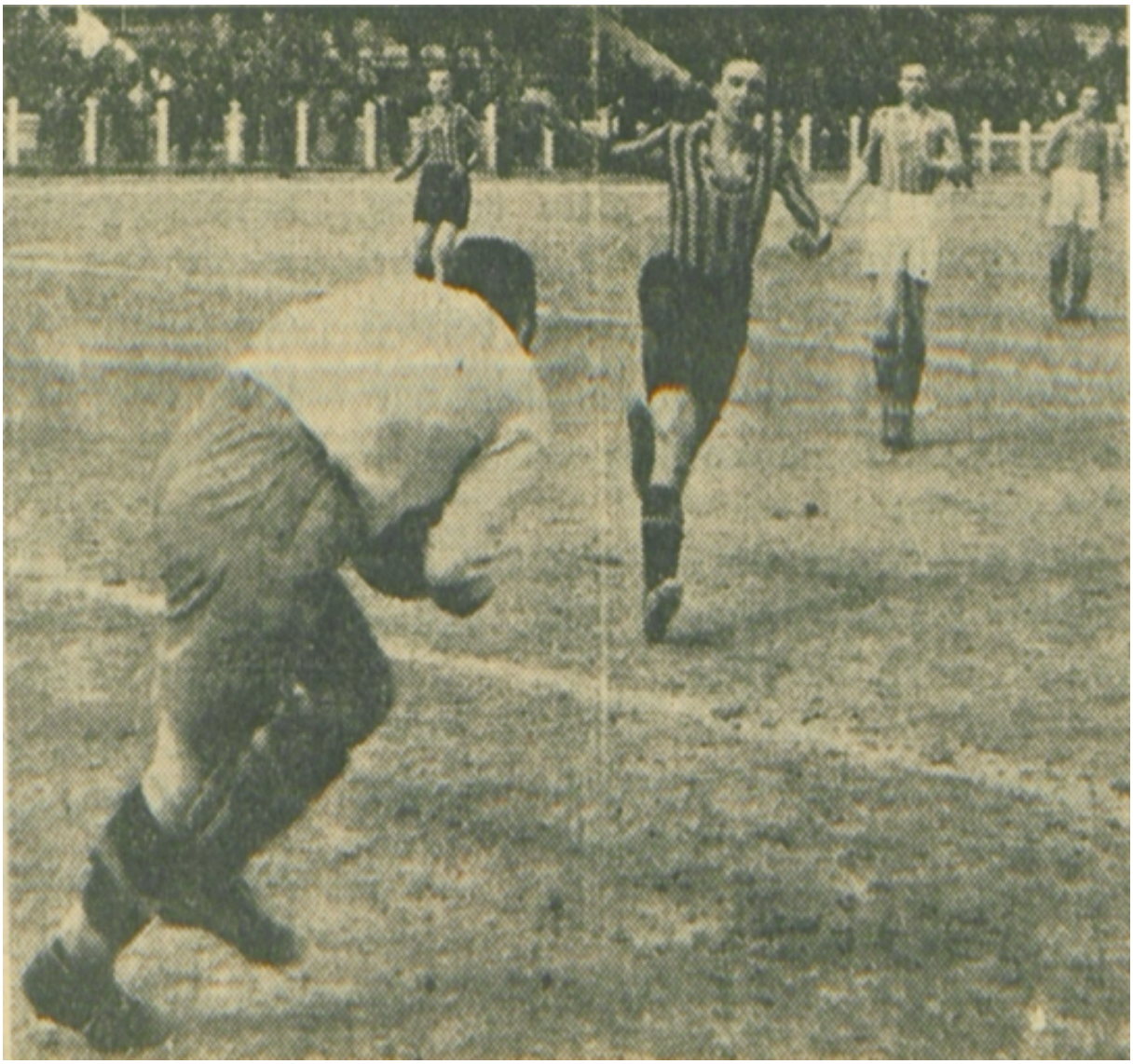

Vakit, 29 Mart 1943.

EK 24: Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Beşiktaş Kolunun Süt Damlasına ait bir fotoğraf.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi, *1946-1947 Yılı Kongresinde Okunan Genel Rapor Merkez ve Kollarının Bir Yıllık Çalışmalarına Ait Notlar.*

EK 25: Süt Damlası binasının inşası için Niğde Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından gazeteye verilen ilan.

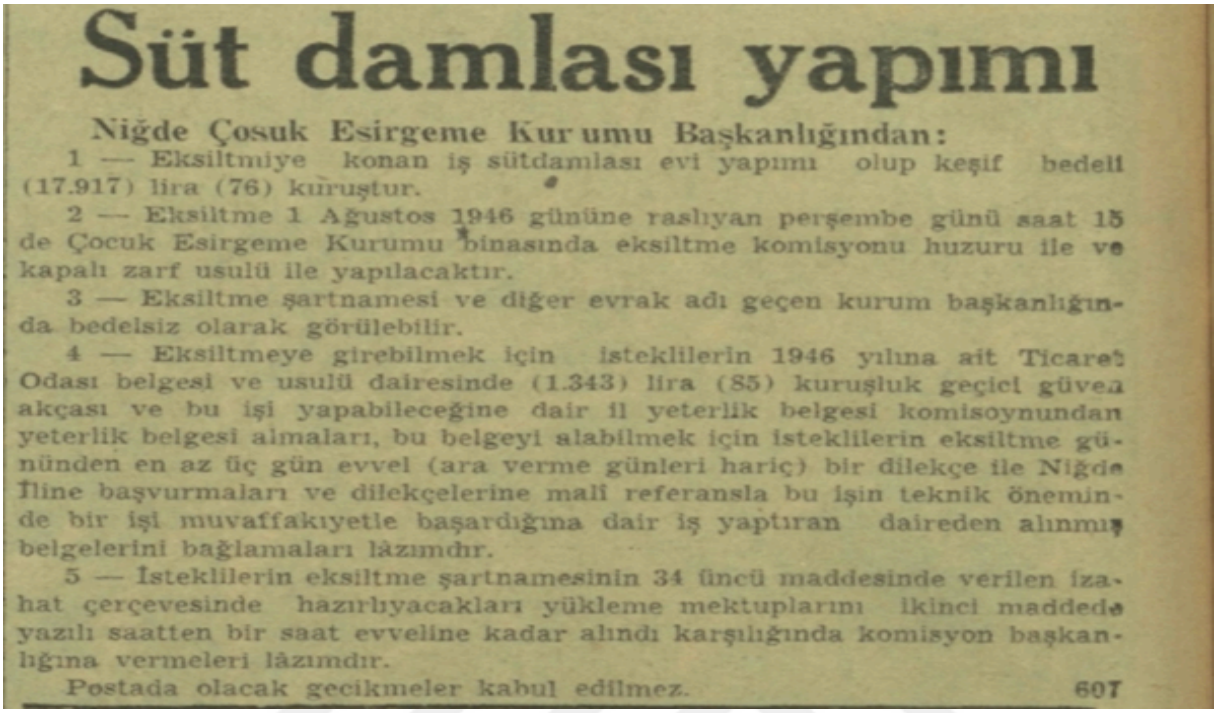

Süt damlası yapımı

Niğde Çosuk Esirgeme Kurumu Başkanlığından:

1 — Eksiltmiye konan iş sütdamlası evi yapımı olup keşif bedeli (17.917) lira (76) kuruştur.

2 — Eksiltme 1 Ağustos 1946 gününe raslıyan perşembe günü saat 15 de Çocuk Esirgeme Kurumu binasında eksiltme komisyonu huzuru ile ve kapalı zarf usulü ile yapılacaktır.

3 — Eksiltme şartnamesi ve diğer evrak adı geçen kurum başkanlığında bedelsiz olarak görülebilir.

4 — Eksiltmeye girebilmek için isteklilerin 1946 yılına ait Ticaret Odası belgesi ve usulü dairesinde (1.343) lira (85) kuruşluk geçici güvena akçası ve bu işi yapabileceğine dair il yeterlik belgesi komisoynundan yeterlik belgesi almaları, bu belgeyi alabilmek için isteklilerin eksiltme gününden en az üç gün evvel (ara verme günleri hariç) bir dilekçe ile Niğde İline başvurmaları ve dilekçelerine mali referansla bu işin teknik önemin-de bir işi muvaffakıyetle başardığına dair iş yaptıran daireden alınmış belgelerini bağlamaları lâzımdır.

5 — İsteklilerin eksiltme şartnamesinin 34 üncü maddesinde verilen izahat çerçevesinde hazırlıyacakları yükleme mektuplarını ikinci maddede yazılı saatten bir saat evveline kadar alındı karşılığında komisyon başkanlığına vermeleri lâzımdır.

Postada olacak gecikmeler kabul edilmez. 607

"Süt Damlası Yapımı", *Ulus*, 21 Temmuz 1946.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Doğum Tarihi :
Medeni Durumu :

Eğitim :

Lise :
Lisans :
Yüksek Lisans :